

**T. C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

**VAN ULUPAMİR KIRGIZ TÜRKLERİNİN
SİYASİ TARİHİ VE KÜLTÜRLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NURULLAH ÇETİN

BİTLİS - 2017

**T. C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
GENEL TÜRK TARİHİ BİLİM DALI**

**VAN ULUPAMİR KIRGIZ TÜRKLERİNİN
SİYASİ TARİHİ VE KÜLTÜRLERİ**

NURULLAH ÇETİN

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU

BİTLİS - 2017

**BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencilerinden 15510104104 Nolu Nurullah ÇETİN tarafından hazırlanan "Van Ulupamir Kırgız Türklerinin Siyasi Tarihi ve Kültürleri" isimli tez çalışması, aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU

Jüri Üyeleri :

Yrd. Doç. Dr. Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU
Bitlis Eren Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ABD

İmza

Yrd. Doç. Dr. Serap TOPRAK
Bitlis Eren Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ABD

Yrd. Doç. Dr. Erkan AFŞAR
Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler ABD

BEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 19/07/2017 tarih ve 15/6 sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

19/07/2017
Yrd. Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR
Enstitü Müdürü

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalına bağı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Van Ulupamir Kırgız Türklerinin Siyasi Tarihi ve Kültürleri” konulu tezdeki bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

21/06/2017
Nurullah ÇETİN

YAZIŞMA ADRESİ:

nurullahcetin09@gmail.com

Tel. No: (0507) 8902165

ÖN SÖZ

Kırgızlar, Türk Tarihinin bilinen en eski boylarından biridir. Orta Asya topraklarında göçebe yaşam sürdüren Kırgızlar geniş yerlere dağılmıştır. Çoğu zaman bir devlet olarak sınırları belli topraklarda yaşamak yerine kağanların (hanların) önderliğinde daha verimli, daha güvenli yaşam koşulları kolay yerlere göç etmiştir.

Kırgızların bir bölümü, 1955-1982 yılları arasında Afganistan'dan Pakistan üzerine göç ederek Anadolu topraklarına yerleşmiştir. Türkiye'de yaşayan Kırgızların büyük bir kısmı yaşadıkları yer Ulupamir köyüdür. Ulupamir'de yaşayan Kırgız Türkleri Van'ın Erçiş ilçesine bağlı olarak yaşamakta hiç yılmadan öz kültürlerini devam ettirmeye çalışmaktadırlar.

Tez ön söz, giriş, iki bölüm, sonuç, kaynakça ve eklerden oluşmaktadır. Giriş kısmında kaynak ve araştırma eserler hakkında bilgi verilmiştir. Giriş kısmında ayrıca "Kırgız" adı, Kırgızların menşei hakkında yapılan araştırmalar ve araştırmacıların görüşleri ve XIX. yüzyıla kadar Kırgızlar ile ilgili genel bilgiler sunulmuştur.

Birinci bölümde, Kırgızların siyasi tarihi, göç sürecini etkileyen siyasi olaylar, göç sürecinde yaşadıkları zorunluluklar ve Kırgızların Türkiye'ye geliş süreci ve yerleştirilmelerine değinilmiştir.

İkinci bölümde ise Kırgız kültürü incelenmiştir. Her milletin kendine özgü tarihi ve kültürel değerleri bulunmaktadır. Bir milleti diğerlerinden farklı kılan da sahip olduğu bu değerlerdir. Dünyanın en köklü ve büyük milletlerinden olan Kırgızlar, tarihi ve kültürel değerlerini, gelenek ve göreneklerini, dini inançlarını, sanatlarını dünden bugüne büyük bir itina ile taşımışlardır. Bunlar göz önünde bulundurularak ikinci bölümde Kırgızların genel olarak kültürel özellikleriyle Ulupamir'deki Kırgız Türklerinin kültürel özellikleri karşılaştırmalı olarak sunulmuştur.

Sonuç bölümünde, Van Ulupamir Kırgızların siyasi tarihi ve kültürleri hakkında genel değerlendirme ve Ulupamir Kırgızlarının sorunlarına değinilmiştir. Türk dünyası en büyük zulüm ve asimilasyon uygulamalarını Ruslardan görmüştür.

Hem arlık hem de Bolşevik dönemi Türklerin toplu olarak imha metotlarına maruz kaldıkları bir zaman dilimi olarak tarihe geçmiştir.

Ekler bölümünde ise, Rahmankul Han ile Amerika Birleşik Devletlerinin yetkilileri arasında yazılan mektuplara ve Ulupamir Kırgız Türklerinin lideri olan Rahmakul Han'ın vasiyetine yer verilmiştir.

Tez konumuzun “Van Ulupamir Kırgız Türklerinin Siyasi Tarihi ve Kùltürleri” şeklinde belirlenmesinde danışmanım Yrd. Doç. Dr. Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU'nun önerisi rol oynadı. Konuya ilişkin çalışmalarında bana her zaman destek olan yardımlarını esirgemeyen ve tez çalışmam boyunca değerli görüş ve bilgilerini benimle paylaşan tez danışmanım, değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU'na minnet ve şükranlarımı sunarım.

Nurullah ÇETİN

BİTLİS- 2017

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	IV
RESİM LİSTESİ	V
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Amacı	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi	3
1.4. Kaynaklar	4
1.5. Kırgız Adının Kökeni	8
1.6. XIX. Yüzyıla Kadar Kırgız Tarihi	10
2. KIRGIZLARIN GÖÇ SÜRECİ	14
2.1. Kırgız Türklerinin Afganistan'a Gelişi	14
2.2. Afganistan'ın SSCB Tarafından İşgali ve Kırgız Göçü	20
2.3. Kırgızların Türkiye'ye Yerleşmesi	26
3. VAN ULUPAMİR KIRGIZ TÜRKLERİNİN KÜLTÜREL YAPISI	34
3.1. Dini İnançları.....	35
3.2. Evlilik Gelenekleri	41
3.3. Aile Yapısı.....	51
3.4. Dil Özellikleri.....	60
3.5. Müzik ve Sanat	65
SONUÇ	75
KAYNAKÇA	79
EKLER	84

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: bakınız
C.	: Cilt
çev.	: çeviren
ÇHC	: Çin Halk Cumhuriyeti
Haz.	: Hazırlayan
M. Ö.	: Milattan Önce
M. S.	: Milattan Sonra
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SSBC	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler
TDAV	: Türk Dili Araştırmalar Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
TTK	: Türk Tarih Kurumu

RESİM LİSTESİ

Resim 1: Kırgız müzik aleti Komuz,

Resim için bkz: <http://www.akdn.org/akmi/instruments?page=1>, Erişim tarihi: 14 Şubat 2017.

Resim 2: Kırgız müzik aletini çalan Kırgız Türkü ve Komuz, Ermamat Ergeshov, *Kırgız Türklerinin Kültüründe Müzikterapi Uygulamaları ve Maneviyat İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 42.

Resim 3: Kırgız müzik aleti Davul ve Tokmak, Ermamat Ergeshov, *Kırgız Türklerinin Kültüründe Müzikterapi Uygulamaları ve Maneviyat İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 50.

Resim 4: Kırgızların eski geleneklerinde çoğu zaman savaşlarda ve tedavide kullanılan davul, Ermamat Ergeshov, *Kırgız Türklerinin Kültüründe Müzikterapi Uygulamaları ve Maneviyat İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 50.

Resim 5: Keçeden yapılmış halı, Janara Asangazieva, *Kırgız Kültüründe Keçe Sanatı ve Keçe Yapanların Eğitim Durumları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 67.

Resim 6: Keçeden yapılmış yelek, Janara Asangazieva, *Kırgız Kültüründe Keçe Sanatı ve Keçe Yapanların Eğitim Durumları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 98

Resim 7: Kayaya çizilmiş Güneş Başlı İnsan (Saymalı Taş),

Resim için bkz: <https://onedio.com/haber/eski-turk-tarihinin-gizemli-ve-muhim-hazinelere-saymalitas-kaya-resimleri-721678>, Erişim tarihi: 16 Mart 2017

ÖZET

Tez çalışmasında Türkiye'nin Van ili, Erçiş ilçesine bağlı olan Ulupamir köyünde yaşayan Kırgız Türklerinin siyasi tarihi ve kültürleri araştırılmıştır. Tez çalışması literatür taraması ve alan araştırmasına dayanmaktadır.

İnsanlar, hayatlarını genellikle doğdukları yerlerde devam ettirmek ister ancak çeşitli nedenlerden dolayı gerek yaşadıkları bölgelerde gerekse ülkeler arasında yer değiştirmek zorunda kalmaktadırlar. Bu göç, gönüllü olabildiği gibi zorunlu nedenlerden de kaynaklanabilmektedir. Her ne sebepten olursa olsun başka ülkelere göç eden kişiler ve topluluklar değişik mağduriyetler ve sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Karşılaşılan problemler arasında en önemli olanı ise göçmenlerin, kendilerini kabul edecek ve onları kucaklayacak bir ülke bulabilmeleridir.

Söz konusu Ulupamir Kırgız Türkleri, Tanrı Dağlarında yaşayıp siyasi sebeplerden dolayı Capaarkul önderliğinde Afganistan'da bulunan Pamir yaylalarına sığınmışlardır. Ancak Sovyetlerin Afganistan'ı işgal etmesiyle Pamir yaylasından Pakistan'a göç etmişlerdir. Pakistan'da 4 yıl kaldıktan sonra Türkiye'ye göç etme kararı almışlardır. Türkiye Cumhuriyeti tarafından Malatya ve Van illerine geçici olarak yerleştirilen daha sonra Van'ın Erçiş ilçesinde köy inşa edilerek kalıcı olarak yerleşimleri sağlanan Kırgız Türkleri, 35 yıldır bir arada yaşadıkları bölge halkıyla kaynaşmakta ve Kırgız kültürünü değişen yaşam koşullarına rağmen devam ettirmektedir.

Türk tarihinde özel bir yere sahip olan Kırgızların, Pamir yaylası ve Ulupamir köyü arasındaki sosyo-kültürel özelliklerini, yüzyıllardır yaşayan Kırgız gelenek ve göreneklerini bugün de yaşatma gayreti içerisinde oldukları görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kırgız, Ulupamir, Siyasi Tarih, Kırgız Kültürü

ABSTRACT

In this thesis, the politic history and culture of Kirghiz Turks who live in Ulupamir Village of Erciş Town in Van is researched. The thesis depends on literature review and area study.

People usually would like to maintain their lives in where they were born but they have to translocate either in region or among countries because of variable reasons. This immigration may stem from both willful or compulsory reasons. Whatever the reason is, people or community who immigrate to other countries come across with different victimizations and problems. The most important problem which is come across by the immigrants is to be able to find a country to accept and embrace them.

Aformentioned Ulupamir Kirghiz Turks who were living in Tanrı Mountains took refuge in Pamir Tablelands in Afghanistan due to political reasons in the leadership of Capaarkul. But with Soviet Russia's invasion of Afghanistan, they immigrated to Pakistan. After staying 4 years in Pakistan, they decided to immigrate to Turkey. Kirghiz Turks who temporarily placed in Malatya and Van, later provided permanent settlement by building a village in Erciş Town of Van by the Turkish Republic have socialised with local public who they live with for 35 years and maintained Kirghiz culture despite of the changing life conditions.

Kirghiz Turks who have a special place in Turkish history have still been in a struggle today for sustaining their socio-cultural features between Pamir Tableland and Ulupamir Village, Kirghiz traditions and customs sustaining for hundreds of years.

Keywords: Kirghiz, Ulupamir, Political History, Kirghiz Culture.

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmanın Konusu Van İlinin Erciş ilçesine bağlı Ulupamir köyünde yaşamakta olan Kırgız topluluğunun göç süreci siyasi tarihi ve kültürel özelliklerinden oluşmaktadır.

Türkiye'nin Van bölgesine 1982 yılında Pakistan'dan yaklaşık 1100 kişiden oluşan bir grup Kırgız getirildi. Türkiye'ye gelmeden önce Ulupamirliler Kırgızistan'ın güneyindeki Alay bölgesinde yaşamakta iken 1863'ten bu yana özellikle Çarlık Rusya'sının baskıları ve çeşitli oyunları ile başka ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bu çalışma çevresinde inceleme alanımız olan Ulupamir köylüleri de XIX. yüzyılın sonlarında liderleri Capaarkul başkanlığında önce Tacikistan Pamir'inin Murgap bölgesinde kaldılar ve sonra Küçük Pamir olarak adlandırılan Afganistan Pamir'ine göç etmek zorunda kaldılar. 1942'te Capaarkul vefat etmiş ve yerine 29 yaşındaki Rahmankul geçti. Afganistan Pamir'inde kalan Hacı Rahman Kul ve çevresindeki Ulupamirliler Çin işgali altında bulunan Doğu Türkistan'ın Pamir bölgesine 1947'de geçmişlerse de kısa bir süre sonra Mao ihtilalinin patlak vermesi nedeniyle 1949 yılında Afganistan Pamirine geri çekilmişlerdir. 1978 yılında Rusya'nın Afganistan'ı işgal etmesine kadar bu bölgede kaldılar. Afganistan'ın uğradığı Rus işgali ile tekrar hareketlenen Ulupamirliler Pakistan'a sığınıp 4 yıl boyunca himalayaların güney eteklerinde kurulu Gilgit şehrinde yaşamak zorunda kalmışlardır. Gilgit'teki doğal ve toplumsal şartların kendilerine uygun olmadığını görüp tekrar göç hazırlıklarına başlayan Ulupamirliler başta ABD olmak üzere birçok ülkeye yerleşme imkânı mevcut iken (ABD'ye müracaatları kısa sürede değerlendirilmiş ve Alaska'da iskân edilmek üzere davet edilmiştir.) Türkiye Büyükelçiliğine müracaat ederek Anadolu'ya gelmek istediklerini belirtmişler ve 1982 yılında Türkiye'ye gelmişlerdir.

Ulupamirliler, Van iline geçici olarak yerleştirilen ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarafından Van'ın Erciş ilçesine bağlı bir köy inşa ederek kalıcı yerleşimleri sağlayan Ulupamirliler, uzun bir süredir bir arada yaşadıkları bölge

halkıyla kaynaşmakta ve Kırgız kültürünü değişen yaşam koşullarına rağmen devam etmektedir.

Ulupamirliler, bir tek göçle değil sırasıyla birkaç göç ve birkaç ülkede barınma, Kırgızların farklı etnik gruplarla sürekli siyasal siyasal, ekonomik ve kültürel etkileşimde olmalarına neden olmuştur. Kırgızlar kendi kültürel farklılıklarını yaşatmaya çalışmışlardır. Afganistan, Pakistan ve son olarak geldikleri Türkiye topraklarında hala bu süreç devam etmektedir. Bu çalışmada göç olgusunun Kırgız topluluğunun kültürel unsurlar üzerinde etkileri ve devamlılığı konusu ele alınmaktadır. Ulupamir köyü Kırgızların göç süreci, bu süreç içinde kendilerini nasıl tanımladıkları, toplumsal ve kültürel yapısını belirleyicileri, ideolojik ve değerler sistemini incelemeye çalışılmaktadır.

Van Kırgızları hakkında yapılmış diğer çalışmalardan farklı olarak bu çalışma da, Tarihi, Sosyoloji ve Etnografik bir çalışma sunulmaktadır. Bununla birlikte araştırmanın yapıldığı topluluğun tarihsel arka planı da tez açısından çok önemlidir. Bölümde Kırgızların Türkiye'ye gelmeden önce yaşadıkları bölgeler, hayat tarzı, göç nedenleri, siyasi oluşumlar hakkında bilgi sağlamaktadır. Aynı zamanda günümüzde topluluğun hayatında oluşan farklılıkları da görebilme açısından önem taşımaktadır.

Tez çalışma alan araştırmasına dayanmaktadır. Alan çalışması söz konusu topluluğun geçmiş ve gelecek hakkındaki düşünceleri, yaşadıkları sorunlar, toplumsal değerler, örf ve adetleri hakkında bilgi vermeye çalışılmaktadır.

1.2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, göç sürecinin Ulupamir Kırgız Türklerinin yaşamış olduğu göçün sebepleri, etkileri, siyasi oluşumları ve Ulupamirlilerin kültürel özellikleri, hayat tarzları ve günümüzde topluluğun hayatında oluşan farklılıkları anlamaya çalışılmaktadır. Ulupamirliler Erciş'e bağlı Ulupamir köyüne gelmeden önce uzun bir göç süreci yaşamıştır. Önceden ana vatanları olan Afganistan'ın Pamir vadilerinden 1978 senesinde Pakistan'a göç etmiştir. 1982 yılında göç etmiş olup günümüzde Van'ın Erciş ilçesi sınırları içinde kalan Ulupamir Köyünde yaşamaktadırlar. Ulupamir köyündeki Kırgızlar, yüzyıllardır yaşayan Kırgız gelenek ve göreneklerini bugün de yaşatma gayreti içerisindeyler.

Türk tarihinde özel bir yeri olan Kırgızların yaşamış oldukları göçün siyasi oluşumu ve Pamir yaylası ile Ulupamir köyü arasındaki sosyo-kültürel özelliklerini belirlemek, kaybolan-kaybolmakta olan- devam eden kültürün izlerini ortaya çıkarmayı araştırmamız amaç edinmiştir.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmanın konusu olan “Van Ulupamir Kırgız Türklerinin Siyasi Tarihi ve Kültürleri” şeklindedir. Bununla birlikte amaca yönelik araştırmanın iki bölüm altında toplanmıştır.

1. Van Ulupamir Kırgız topluluğunun siyasi tarihi ve göç süreci
2. Van Ulupamir Kırgız topluluğunun kültürel yapısı

Birinci bölümde, Kırgızların diğer devletlerle girdikleri siyasi ilişkiler sonucunda yaşanan göç olaylarının sebeplerini hangi yönleriyle ele alınacağını belirlenmesi, literatür taraması, verilerin saptanması ve toplanması şeklinde bir sıralamayı takip etmiştir. Kaynakların incelemesinde yukarıdaki esaslara bağlı kalarak elde edilen materyallerin tasniflendirilmesi yapılmış daha sonra da eldeki bilgiler yorumlanıp sistematik yazım aşamasına geçilmiştir. Kaynakların incelenmesinde iç tenkit ve dış tenkit gibi teknikler kullanıldı. Bununla beraber Ulupamir köyünde yaşayan Kırgız Türkleriyle sözlü tarih tekniği kullanarak bizzat göçü yaşayan Kırgızlarla görüşülüp kaynak eserlerle harmanlayarak çalışmalara devam edilmiştir.

İkinci bölümde ise, araştırmanın alanı olarak Türkiye’ de Van ili Erciş ilçesinin Ulupamir köyü belirlenmiştir. Alana gitmeden önce, Kırgız Türkleri hakkında kültürel yapısı hakkında bilgi veren kaynak eserlerin taraması yapıldı. Kırgız kültürleri ile Ulupamir Kırgız Türklerinin yaşayan-kaybolan-kaybolmakta olan kültürleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Ulupamir Kırgızlarıyla tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU tarafından önceden iletişim kurulmuş ve köye ilk ziyaret 2017 yılının Mart ayında ikinci ziyaret ise Mayıs ayında gerçekleştirilmiştir.

Alanda veri toparlarken disiplinler arası araştırmanın yararlı olacağı düşünülerek Sosyoloji ve Antropoloji’ye de başvurulmuştur. Veri toplanmasında

özellikle sözlü tarih, anket çalışması ve gözlem yapılarak araştırılmıştır. Pamir'den Ulupamir köyüne uzanan kültürel mirasın etkisini belirlemeye geleneksel göçebe Türk kültürünün etkisi yakalanan ipuçlarında hareketle ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

1.4. Kaynaklar

Manas Destanı, Kırgızların milli destanıdır. Manas Destanı 500 bin mısradan fazla ve tamamen manzumdur. Kırgız Türkleri arasında geniş bir kahramanlık hikâyesi olarak XI. Ve XII. yüzyıllarda oluşmaya başlayan kısa süre büyük bir Türk destanı halini alan Manas Destanı, en eski Türk destanlarının motiflerinden mitolojik unsurlardan da izler taşıyan dünyanın en uzun destanıdır. Manas destanı, adeta bir tarih ve folklor ansiklopedisi gibi Kırgızların bütün gelenek ve göreneklerini, törenlerini, inançlarını, dünya görüşlerini, başka milletlerle olan ilişkilerini, ahlak anlayışlarını ifade eder. Manas Destanı'nda geçen coğrafi yerler, mücadele edilen kavimler, tarihi ve coğrafi gerçeklere uygundur. Destandaki olaylar sihir ve büyüye bağlı olarak hayali sahnelerde gerçekleşse de diğer taraftan destan çok realist bir üsluba sahiptir. Adeta gerçek bir romandır.

Kırgızların bu büyük destanını bilim dünyasına ilk defa duyuran kişi Kazak âlimi Şokan Uelihanov (1835-1865) olmuştur. Onun ardından Radloff, 1862, 1864, 1869 yıllarında Kırgızistan'a yapmış olduğu seyahatlerde Manas'da derlediği parçaları yazıya geçirmiş, bunları Kırgızca, Rusça ve Almanca olarak yayımlatmıştır. Bu yayınların ardında günümüze kadar Manas destanı ile ilgili çalışmalar durmamış giderek hız kazanmıştır. Manas Destanı birçok yönlerden bilim dünyasına konu olmuştur. Biz de bu eşi benzeri bulunmayan bu değerli eserin Sayakbay Karalev çalışmasını araştırmamızda kullandık.

Yenisey Yazıtları, Yenisey Nehri kenarında bulunmuştur. Yenisey Yazıtlarının tarihi Orhun abidelerinde bulunan yazıtlardan daha eskidir. Ünlü Sovyet Şarkiyatçısı Sergey Malov, Yenisey Nehrinin vadisinde bulunan yazıtların Kırgızların sosyal, kültürel ve iktisadi hayati hakkındaki bilgiler çalışmamız açısından oldukça önemlidir. Araştırmamızda İ. Kormuşin bu konudaki çalışmaları gözden geçirilip sıkça yararlanılmıştır.

Divan-ı Lügat-it Türk, Kaşgarlı Mahmud tarafından yazılan değerli eseri XI. Yüzyılın sonlarına doğru yazmıştır. Kaşgarlı Mahmud eserinde Türk boylarının ikamet ettiği coğrafya ve dilleriyle ilgili önemli bilgiler vermektedir. Kaşgarlı Mahmud, Kırgızların Tanrı Dağları'nda eskiden beri yaşadıklarını belirtmekle onların bir Türk boyu olarak bölgede yaşayan Çiğil, Yağma boylarında da haber vermektedir. Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügat-it Türk eserinde dünyanın yuvarlak haritası bulunmaktadır. Divan-ı Lügat-it Türk eserinde dünyanın merkezi olarak Isık-Köl, Balasagun ve Kaşgar'ı göstermiştir. Eserin Türkiye Türkçesine Besim Atalay tarafında aktarılmıştır. Araştırmamızda Besim Atalay'ın eserinden sıkça faydalanılmıştır.

Dede Korkut Hikâyeleri, Oğuz Türklerinin bilinen en eski epik destansı hikâyesidir. On iki destansı hikâye ve bir önsözden oluşur. İçerdiği hikâyeler tarih boyunca dilden dile anlatıcıdan anlatıcıya aktarılmış birer sözlü gelenek ürünüdür. XV. Yüzyılının ikinci yarısında yazıya geçilmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri hem eski Türklerin dillerini hem de çağdaş Türk lehçelerindeki kelimeleri koruması yönüyle dikkat çekmektedir. Araştırmamızda bu eserdeki kelimeler hala çağdaş Kırgız Türkçesinde yaşadığı ve Türk milletinin kültürel arka planını yansıttığı görülmüş. Böylece Dede Korkut eserinin önemi bir kez daha ortaya çıkmıştır. Araştırmamızda Dede Korkut eseri üzerinde çalışmalar yapan Muharrem Ergin ve Naciye Yıldız'ın çalışmaları gözden geçirilip sıkça yararlanılmıştır.

Dergiler, Gazeteler ve Raporlar

Günümüzde internet teknolojisinin çok gelişmesi akademik eğitim ve araştırma doğrultusunda ulaşılabilecek birçok güvenilir tarihi belgenin bu ortamda sunulması da tez çalışmamıza katkı sağlamıştır. Arşivlerden sağlanan belgelerin internet ortamında da birçok orijinal belgenin görüntüsü okuyucu ve araştırmacılara sunulmaktadır. Özellikle Kırgızların göç süreci içerisinde alınan Milli Güvenlik Konseyi'nin Tutanakları, Danışma Meclisinin Tutanakları, TBMM zabıt ceridelerine ulaşılmaktadır. Ayrıca dönemin gazeteleri olayla ilgili haberleri özellikle Resmi Gazete nüshaları, Hürriyet Gazetesi, Milliyet Gazetesi, Türkiye Gazetesi ve Ayın Tarihi gazetelerinin Kırgızların Türkiye'ye gelme aşamaları ve yerleştirmeleriyle ilgili haberlerin orijinal halini araştırmacıya sunmaktadır. Bu çerçevede internet

ortamında arşiv belgelerinin toparlandığı ve tez çalışmamızda öncelikle yararlanılmıştır.

Araştırma Eserleri

Anvar Baytur, “*Kırgız Tarihinin Leksiyaları*”, Çin Halk Cumhuriyetinde yaşayan Kırgız Türklerinin tarihçisi Anvar Baytur eserini Çin, Uygur, Arap ve Kırgız kaynaklarından faydalanarak yazmıştır. Kırgız menşei, kültürünü, sosyal hayatını ve dini hayatlarıyla ilgili konulara değişmiştir. Tez çalışmamız da özellikle ikinci bölümde önemli bilgiler gözden geçirilip yararlanılmıştır.

Baymirza Hayit, “*Türkistan, Rusya ile Çin Arasında*”, Türkistan milli devletlerinin ve milli mücadelelerinin Rus ve Çin istilası dönemindeki tarihini anlatmaktadır. Bu eserde XV. yüzyıldan başlayıp XVIII. yüzyıllarını kapsayan Türkistan ve Doğu Türkistan coğrafyasındaki sosyal ve siyasi münasebetleri hakkında tüm bilgiler aktarılmaktadır. Bu eserde Dr. Baymirza Hayit, bir çok nedenlerden ötürü “Türkistan” terimini muhafaza etmişti. Bunun nedenleri konusunda da eserinde şunları söylemektedir; “*Bu terimden, hepsi Orat Asya’da bulunan, fakat hiçbir süretle tek başına Orta Asya sayılmayan bugünkü Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri denilen bölgeler ile Çin Halk Cumhuriyetindeki Sinkiang Uygur Muhtar Vilayeti anlaşılmaktadır. Rusya ve Çin’in resmi makamları, Türkistan adının kullanılmasını yasak etmişlerdi. Çünkü bu meselede, onların siyasi menfaatleri vardır. Bunun arkasından da Avrupa ve Birleşik Amerika Devletlerindeki literatürde de, “Türkistan” terimi yerine Rus literatüründen alınan “Orta Asya”, “Doğu Türkistan” yerine Çinlilerden geçen “Sinkiang” kavramının kullanılarak oturtulduğu tarihi bir gerçektir.*” Genel ortamda bulunan bu kitap, tüm Türk toplumuna bir sorumluluğu ve bu şuur hissettirecek değerinde bir kitaptır. Türkistan Hanlıklarında yaşanan bu tarihi dramlar bütün açıklığı ve ayrıntısı ile eserde anlatılmıştır. Tez çalışmamızda Kırgızların diğer devletlerarasında gerçekleşen siyasi münasebetlerine değinirken bu eserden sıkça yararlanılmıştır.

Keneş Cusupov, “*Kırgızdar*”, evvela üç ciltlik, sonra beş ciltlik daha sonra on ciltlik ve en sonunda on dört ciltlik “*Kırgızdar*” (Kırgızlar) serisi, bazı ciltleri Rusça olmak üzere yayımlanmıştır. Kırgızların siyasi, iktisadi ve sosyal tarihiyle ilgili çalışma yapan araştırmacıya, Kırgız tarihine ilgi duyanlara bilimsel literatür

doğrultusunda önemli bilgiler içermektedir. Çalışmamızda Kırgızların siyasi, kültürel ve sosyal hakkındaki önemli bilgiler gözden geçirilip sıkça yararlanılmıştır.

Kemal Polat, “*Beşikten Mezara Kırgız Türkleri’nde Gelenek ve İnançlar*”, Türkiye için tarihi, kültürel, siyasi ve ekonomik açıdan çok önemli olan Orta Asya ile ilgili çalışmalar son yıllarda artmış olmasına rağmen yerinde gözlem ve alan araştırmasına dayanan eser sayısı çok azdır. Orta Asya’nın kültürü genelde sözlü geleneğe sahiptir. Sözlü kültürün tespiti ise ancak yerinde gözlem ve alan araştırmasıyla mümkündür. Kemal Polat’ın eseri de bir alan araştırması olup Kırgızların doğum, evlenme ve ölüm fenomenleriyle ilgili inanış ve geleneklerini konu edinmiştir. Tez çalışmamızda Kırgızların kültürel yapısı bölümünde bu eserden sıkça yararlanılmıştır.

M. Nazif Shahrani, “*The Kirghiz and Wakhi Of Afghanistan Adaptation to Closed Research*”, Wakhan Koridoru ve Afgan Pamir vadileri Adganistan’ın doğusuna doğru uzanmaktadır. Bu bölgede doğuda Çin Halk Cumhuriyeti, kuzeyde Tacikistan ve güneyde Pakistan ile sınırlı olup üç ülkenin arasında kalmaktadır. Wakhan Koridorunun ve Pamir vadisinin tarafsız bir bölge ilan edildikten sonra da bölgeye araştırma seferleri yapılmıştır. Shahrani eserinde göçebe Kırgızların Wakhi’nin Pakistan, eski Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti’ni sınırlayan bir Afganistan parmaklığı olan Wakhan Koridorundaki yüksek rakımlara ve soğuk iklimin kültürel ve ekolojik adaptasyonunu anlatmaktadır.

Saul Abramzon, “*Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Etnografyalık Tarihiy Bulaktarı*”, Kırgızların kültür hayatı ve Kırgızların menşei hakkındaki araştırmalar için faydalı bir eserdir.

E. Abdulbayev, D. İsayev, “*Kırgız Tilinin Tüşündürmө Sөzdüğü*”, Açıklamalı Kırgızca Sözlük, olarak hazırlanan bu sözlükte kelimelerin anlamlarını detaylı bir şekilde anlayabilmek açısından ayrı bir önem taşımaktadır.

1.5. Kırgız Adının Kökeni

Kırgız Türkleri, Orta Asya’da yaşayan en eski milletlerdendir. “Kırgız” kelimesinin etimolojisi ve Kırgızların ilk mekânıyla ilgili Türkçe, Arapça, Farsça çok sayıdaki kaynakta bilgiler sunulmaktadır. “Kırgız” kelimesi Grekçe “*Herkis*”, Arap ve Fars dillerinde “*Kırkız*”, “*Hırhır*” olarak belirtilmiştir.¹ Kaşgarlı Mahmud’un “*Divanü Ligati’t-Türk*” eserinde de Kırgızlar hakkında bilgiler verilmiştir. Eserde “Kırgız” bir Türk boyunun adıdır şeklinde belirtilmektedir.² Kırgızlara bu adın neden verildiği konusunda çeşitli bilgiler vardır. Bu bilgiler, genellikle aktaran kişilerin kültürel birikimleri, siyasi ve sosyal kimlikleri ile benzerlikler bulunmaktadır. Bundan dolayı birbirini bütünleyen yanında çelişen görüşlerde vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- 1- Kırgız kelimesinin anlamı “Kırk boy”dur. Güney Sibirya’da yaşayan Yenisey boylarında Türkçe konuşan kırk kadar boyun olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Kırgız kelimesinin bir diğer anlamı da yok edilmezdir.
- 2- Kırgız, Oğuzhan boyunun torunlarından olduğu ve Oğuzhan soyundan gelenler bu isimi almıştır.
- 3- Kırgız, Kırk-yaz anlamına gelen bir sözcüktür. Bu konuyla ilgili araştırma yapan Radlof’a göre, Manas Destanı’nda yer alan Kırgız, “Kırk soy”dan gelmektedir.
- 4- Kırgız, kırk er anlamına gelmektedir ve kırk kişiden oluşmaktadır. Bu da Kırgız şekline dönüşmüştür.
- 5- Her toplumun kendine özgü kutsal saydığı bir sayısı vardır. Örneğin Avrupalılar 12’yi, Moğollar 9’u kutsal sayarlar. Türklerde ise kutsal sayısı kırktır. Kırgız kelimesi “kırk”a, “ız” çoğul eki eklenerek meydana gelmiştir.
- 6- Kırgız, kral kızdan türemiştir.
- 7- Kırgız, Kırguz’dan gelmektedir. Eskiler ineğin ilk sütü olan “agız”a, “guz” demişlerdir. Kırgız ağza uyuyan anlamına gelmektedir. Nitekim Uygurlarda önceden “Dokuz Oğuzlar” olarak adlandırılmaktadır.
- 8- Buyan Han’ın dört nikâhlı karısı, kırk da kuması varmış. Fakat Buyan’ın hiç erkek çocuğu olmamış. Buyan Han erkek istemesine karşılık Tanrı Buyan’a

¹ Keneş Cusupov, “Kırgızdar”, *IV. Kitap*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1997, s. 118.

² Anvar Baytur, *Kırgız Tarihinin Leksiyaları*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1992, s. 25.

hep kız çocuğu vermiş. Bu şekilde kırk kız olmuş. Bu kırk kızdan bugün “Kırgız” denen millet meydana gelmiştir.

9- Kırgızlar Usunlar’dan³ meydana gelmiştir. Tiyanşan Dağları’ndan (Tanrı Dağları) İli Irmağı’na kadar olan bölgede yaşamışlar. Sonra da Çüy Irmağı çevresinde yaşayan göçebe bir kavim haline gelmişler.

10- Kır- gez. Kır, dağların tepelerine, geçit yerlerine verilen isimdir. Kırgızlar dağlık yörelerde yaşadığı için bu adı almıştır.

11- Kırgız, “Kır- gez”den meydana gelmektedir. Efsaneye göre, eskiden Türklerin Kalaçhan adında bir hakanları varmış. Yiğit, aynı zamanda zalim olan Kalaçhan, oğlunun kendisine benzemesini kıskanmış ve ona kızmış. Oğlunun yanına kırk kız vererek onu ıssız bir yere göndermiş. Orada onlar çoğalmış ve Kırgızlar meydana gelmiş.⁴

Bir halk rivayetine göre Kırgız kelimesi, kırk ve kız sözlerinden meydana gelmiştir. Efsaneye göre bir zamanlar varlıklı bir hükümdar evlenmek istemiş, adamlarını Cenuba bölgesine doğru göndermiş ve kendisine uygun bir kız bulmalarını söylemiştir. Cenuba doğru giden adamları kırk güzel kız bulmuşlar ve hükümdara götürmek üzere geri dönerken bir ırmak kenarında mola verirken adamlardan biri hükümdara haber vermeye gitmiştir, diğerleri de kızları korumak için yanlarında kalmıştı. O sırada iklim ani bir şekilde değişmiş ve mevsim kış olmuş, havanın soğukluğuna dayanamayan adamlar ölmeye başlamış ve hükümdarın adamları hepsi orada ölmüş hiçbir erkek kalmamış, o esna da kızlarda soğuktan korunmak için bir mağaraya sığınmışlardır. Kızlar mağarada bahara kadar beklemişler, kızları almak için kimse gelmeyince onlar da bir köpek ile münasebette bulunmuşlar. Sonunda hükümdarın adamları gelmiş, kızları hükümdarın yanına götürmüşler hükümdar bunların hepsinin gebe olduğunu görünce şaşırılmış ve kızarak geri göndermiş, kızlarda ırmağın kenarında bulunan mağaraya gelerek çocuklarını doğurmuşlar ve bu kırk kızın neslinden Kırgızlar meydana gelmiştir. Çok yaygın bir şekilde anlatılan bu inanış çok değiştirilerek de olsa Kırgızların İslamiyet’i kabul ettikten sonra bile bu inanış devam etmiştir.⁵

³ Usunlar, Büyük Hun İmparatorluğu döneminde varlığını sürdüren en önemli boylardan biridir.

⁴ Mustafa Erdem, *Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara, ASAM Yayınevi, 2000, s. 58-59.

⁵ Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi I*, Ankara, Akba Yayınevi, 1946, s. 183; Cemal Anadol, *Orta Asya (Türkistan) Türk Devletleri Tarihi (Selçuklulara Kadar)*, İstanbul, Kamer Yayınları, 1996, 240.

Çin kaynaklarında adları Kien-kun, K'i-ku, Kie-kou şeklinde çevirisi yapılan Kırgız ismi, Kök Türkçe yazılı metinlerde Kırkız, Tibetçe kaynaklarında Gir-kes şeklinde ifade edilmektedir. Çin yıllıklarında Kırgız Türklerini M.Ö. II-I. yüzyıllarda Hunlar dönemindeki hadiseleri anlatılırken görmekteyiz. Kırgız Türklerinden ilk kez bu ad ile söz eden Arap yazarı İbni Hurdabih'tir. M.S. 565'te Roma İmparatoru II. Justinianus tarafından Türk hükümdarı Dizabul'a gönderilen Zemarh da o tarihte "Kırgız" adını zikretmektedir. Bugün Isık-Köl bölgesinde, Tekes, Talas ve Çu Irmaklarının yukarı tarafında, Altay, Pamir ve Tanrı Dağlarında yaşayan Kırgız Türkleri, milattan önceki adlarını günümüze kadar koruyabilen yegâne Türk boyudur.⁶

1.6. XIX. Yüzyıla Kadar Kırgız Tarihi

Moğollardan önceki dönemleri Orta Asya'nın doğu bölgesindeki durumu hakkında bildiğimiz bir çok bilgi, Çin'in resmi tarih yapıtlarından alınmıştır. Burada ulusların adları, diğer isimler, coğrafya isimleri tabii olarak Çince hiyeroglif transkripsiyonlarıyla aktarılmaktadır.⁷ Türklerin bilinen en eski yazılı belgelerinden biri olan Göktürk yazıtlarında da Kırgız Türkleri, tarihleri çok eskiye dayanan Türk kavimleri arasında yer alır.

Çin'in ilk resmi tarih yazıcılığının eseri Sıma Tsyen'in "Şi-Tszi" (Tarih Notları) adlı yapıtıdır. Şi-Tszi (Tarih Notları) M.Ö. 99 yılında tamamlanmıştır. Çinlilerin kuzey de bulunan komşuları Orta Asya tarihinde ilk defa geniş göçebe imparatorluğunu kuran Hunlar (Hiung-nu) idi. Sıma Tsyen'a göre Hunlar kuzeyde Gegun hükümdarlığını hâkimiyeti altına almışlardır. Muhtelemen bu olay M.Ö. 201 yılında gerçekleşmiştir. Çinlilerin eserlerinde olduğu gibi Avrupalı bilginlerin eserlerinde bulunan Kırgız sözcüğünü ifade etmek için kullanılan kelimeler diğer transkripsiyonlara benzetmektedir. Dolayısıyla M. Ö. 201 yılında gerçekleşen münasebetler hakkındaki belirtiler, zaman bakımından Kırgızlar üzerine bilgi veren ilk belirtiler olarak kabul edilir.⁸

⁶ Saadettin Gömeç, *Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Tarihi*, Ankara, Akçağ Yayınları, 1999, s. 100.

⁷ Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Kırgızlar*, çev. Ufuk Deniz Aşçı, Konya, Kömen Yayınları, 2002, s. 1.

⁸ Barthold, s. 2-3.

Millattan sonra ilk beş asır Kırgızlar hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Milattan sonra I. yüzyılın sonunda Hun devletinin yıkılışı ve siyasi hâkimiyetin Çinlilerde Sianbei adı altında bilinen halkın eline geçmesinin Kırgızlara nasıl etkilendiği hakkında hiçbir bilgiye ulaşılmamaktadır.⁹ M.S. II. ve III. yüzyıllarda bu Türk boylarının Hun idaresinden çıkarak bölgede dağınık bir şekilde yaşadığı bilinmektedir.¹⁰

618'den 907 yılına kadar hâkimiyeti devam eden Tan Hanedan'ı resmi tarih yazıcılığı, erken dönem Çin tarih yapıtlarından farklı olarak Kırgız Türkleri hakkında daha detaylı bilgiler mevcuttur. Tan Hanedan'ı döneminde tarihi kaynakların ilk defa Kırgız Türklerinin nerede yaşadıkları ve Kırgız Türklerinin hâkim olduğu bölgeler diğer devletlerarasındaki yolları doğru bir şekilde aktarılan bilgiler bulunmaktadır. Ayrıca fiziki özellikleri ve dilleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Orhon Nehri üzerinde bulunan "Orhon Yazıtları" da söz konusu dönemde Moğolistan'da hüküm sürmüş Kırgız Türkleri hakkında bilgiler bulunmaktadır.¹¹

Kırgız Türkler, 924 yılında Kitan'ların saldırılarına ve baskılarına dayanamayarak Ötüken bilgesinden göç etmek zorunda kaldılar. Ötüken'in batı bölgesinde bulunan bugünkü adıyla Kırgızistan bölgesine doğru göç etmişlerdir. X- XI. yüzyıllar arasında Karahanlı devletinin hâkimiyeti altına girmiş Kırgızistan topraklarında büyük şehirlerden oluşmuştur. Halk bu dönemde daha çok ticaret ve tarıma yönelmesi neticesinde eskiden göçebe olarak yaşamalarından dolayı hayvancılıkla uğraşan Kırgız Türkleri sosyo-ekonomik alanında büyük değişimlere neden olmuştur. Sosyo-ekonomik alanda yaşanan gelişmelerle beraber Kırgız Türklerinin kültür alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1207 yılında Merkitleri¹² ve Naymanları¹³ hâkimiyeti altına alan Moğolların hâkimiyetini tanımışlardır. Söz konusu dönemde Kırgız hükümdarı Urus- Inal, Moğollara karşı kahramanca mücadele etmesine rağmen Cengiz Han'ın ordusuna yenilmekten kurtulamamıştır. Moğollar hâkimiyetini kabul etmeyen Kırgız Türkleri ayaklanmışsa da Moğollar bu isyanı kanlı bir şekilde bastırmıştır.¹⁴

---

⁹ Barthold, s. 6.

¹⁰ Feyzullah Budak, *Kırgızistan, Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara, Ocak Yayınları, 1997, s. 11.

¹¹ Barthold, s. 8.

¹² Moğol İmparatorluğu kurulmadan önce Moğolistan'da yaşamış göçebe kabile.

¹³ Orta Asya'da Türk-Moğol kabile topluluğudur. Moğolistan'ın batı kesiminde yaşayan göçebe kabile.

¹⁴ Gömeç, s. 102.

1217 yılında Moğol yönetimine karşı gerçekleşen isyanlar kanlı bir şekilde yok edilmesinden sonra Kırgız Türkleri XIV. yüzyılın sonuna kadar Moğol hâkimiyetinde bulundular. Ancak 1399 yılında yanlarına Oyratları da alan Kırgız Türkleri, Moğol yönetimine karşı başlattıkları ikinci isyan ile yeniden özgürlüklerini kazandılar. Fakat o dönemde amansız bir hâkimiyet mücadelesinin hâkim olduğu Orta Asya'da gerekli koşullara erişmeden bağımsız kalmak kolay değildi. Nitekim Kırgız Türkleri kısa süren bir bağımsızlık döneminden sonra 1425 yılında Özbek hâkimiyetine girdiler ve daha sonra Özbeklerin Moğol saldırıları karşısında tutunamaması sonucunda kuzey Kazakistan bulunan bozkırlarına çekilerek Kazak yönetimi altında Kazaklarla beraber yaşamaya başladılar.¹⁵

Asya'da Moğol hâkimiyeti son bulduktan sonra Kırgızlar önce Kalmukların hâkimiyeti altına girmişler ve sonra 1703 yılında Tanrı dağlarının güneybatı taraflarına göç ederek Moğol baskılarından kısa bir süre önce kurulmuş olan Hokand Devleti'nin hâkimiyetini gönüllü olarak kabul etmişlerdir. Ancak Kırgızların Hokand Devletine katılması ile kısa sürede hem nüfusun ve hem de askeri gücün ekseriyetini ele geçiren Kırgızlar, çok geçmeden Hokand Devleti'nin yönetimini ele aldılar. Böylelikle Kırgızların tarihinde yeni bir bağımsız devlet dönemi başlamış oldu.

XVIII. yüzyıl, daha önceki Moğol, Türk ve İranlı fatihlerin hanedanlık miraslarını devralan üç hanlığın (Buhara, Hive ve Hokand) siyasi olarak konumlarını güçlendirmeleriyle ön plana çıkmaktadır. Buhara ile Hive askeri üstünlük kurabilmek için mücadele etmekteydi; ancak daha kritik mücadele Buhara ile Hokand arasındaki verimli Fergana vadisini hâkimiyeti altına alabilmek için sürdürülmekteydi. Üç hanlık arasındaki amansız mücadele, Rusya'nın tecavüzlerine karşı ortak bir direniş gösterilmesini önlemiştir. Hokand devletinin XVIII. yüzyıl boyunca giderek Orta Asya'da nüfuslu bir konuma yükselmesi Buhara Emirliği'nin husumetini çekmiş ve XIX. yüzyılın başlarında Hokand Hanı Ömer Han (1809- 1822) ile Buhara Emiri Haydar Şah (1800-1826) arasında gerçekleşen çekişme ve rekabet, Orta Asya Türklüğünün en büyük talihsizliklerinden birisi olarak tarihe geçmiştir. Öyle ki bu hanlıklar aralarındaki çekişme, Osmanlı İmparatorluğuna biat etmek suretiyle ondan bir diğerine karşı yardım etmek için İstanbul'a elçiler göndermek noktasına kadar tırmandırılmıştır. Fakat bu amansız mücadele sadece

---

¹⁵ Budak, s. 15.

Rusların Asya'daki hâkimiyet planlarını uygulamaya geçirmek için uygun bir ortam hazırlamaktan başka bir şeye yaramamıştır.¹⁶

---

¹⁶ Budak, s. 15-16.

2. KIRGIZLARIN GÖÇ SÜRECİ

1900'lü yılların başından itibaren iki büyük dünya savaşı ile ivme kazanan ve günümüze kadar devam eden oldukça kapsamlı jeopolitik değişimler dünyayı kökünden sarsmıştı. Sadece Sovyetler Birliği'nin dağılması ile dünyaya on beş yeni ülke eklenmiştir Sovyet Birliği'nin dağılmasından sonra milliyetçilik ve ayrılıkçılık hareketleri açığa çıkmıştır.

Dünya nüfusunun hareketliliğini sağlayan önemli unsurlardan birisi de kuşkusuz göç olgusudur. Göç hareketinin kökeninde kesinlik teması yatmaktadır. Hiçbir insan bir zorlama ve baskı olmadan kendi vatanını terk etmez. Belirli zorlamalar sebebiyle doğup büyüdüğü topraklardan ayrılmaya kesin karar verir ve ayrılır. Bu özelliğiyle 20. yüzyıl göçleri eskiçağdaki göçlerden farklı bir karakter özelliği göstermez. Göç hareketi kesin kararın belirtisi olarak gelişir. Göç hareketinin bu zengin çeşitliliği, Türkiye'ye yapılan göç hareketlerini gruplayarak inceleme zorunluluğu getirir. Göç etmek zorunda kalan Türklerin göç hareketlerinin en önemli unsuru Türkiye hedef noktalarıdır. Bunun sebebi de, göçlerin kaynağı, etnik kültürlerin akrabalık sorunu vb. sebeplerden olmasıdır.

Türkiye, Osmanlı Döneminden beri devam eden yoğun göçlere sahne olmuştur. Kırgız kökenli göçmenler ülkeye 1952-1983 yıllar aralığında Tacikistan ve Pakistan üzerinden Afganistan'dan gelmiş Türkiye'nin muhtelif yerlerine yerleşmişlerdir. Sonraki göç süreci 1990 sonrası SSCB'nin dağılışı ve bağımsız devletlerin oluşumuyla iki taraflı ilişkiler arttıkça devam etmiştir.

2.1. Kırgız Türklerinin Afganistan'a Gelişi

Kırgızistan, tarih öncesi çağlardan bu yana çok farklı medeniyetlerde mekân teşkil etmiştir. Ancak ne yazık ki bu ülkenin insanları Çarlık devrinde olduğu gibi Çarlardan sonra gelen komünizm zamanında da insanlık tarihinde misali görülmemiş bir baskı ve zulüm altında bırakılmıştı.

Rusya'nın Kırgızların yaşadıkları toprakları işgal etme meselesi bir çırpıda olmamış 1852 yılında başlayıp uzun bir zaman dilimi içerisinde gerçekleşmiştir.¹⁷ Rus ordusu 1852 yılında Hokand Hanlığı'nın Aral Gölü civarında bulunan Akmescit istihkâmına hücum ederek burayı zapt ettikten sonra¹⁸ 1854'te Kırgızların kuzeyinde bulunan Uzun Ağaç, Bişkek ve Tokmak mevkiilerini işgal etmişlerdir. 1861'de Issık-Köl civarı Rusların hâkimiyetine geçmiş 1867'de Kırgızistan'ın bir kısmı Yedisu eyaletine dâhil edilerek Türkistan vilayetine bağlanmıştır. Bir kısmı ise, Sır Derya ve Fergana Eyaletleri ile birleştirilmiştir. 1876'da Kırgızistan'ın güney kısmı da Rusların hâkimiyetine girmiştir.

Ruslar, Buhara ve Hive'nin hâkimiyet alanını küçük bir toprak parçasında iç işlerinde bağımsız bir devlet olarak varlıklarına devam etmeye müsaade etmiştir. Ancak Rusya'nın böyle davranması bu devletlere karşı iyi niyet beslediği ve onların iç işlerinde bağımsız olduğu karışmaktan uzak durduğu anlamına gelmez. Zira Buhara Hanlığı'nın askeri ve siyasi hâkimiyeti 1885 yılına kadar doğrudan doğruya Türkistan Genel Valiliği tarafından yapılırdı. Orta Asya'nın kuzey kısmı da Bozkır Genel Valiliği adı altında idari bir yönetimde toplanırdı.¹⁹ Sonuçta Türkistan, Türkistan Genel Valiliği ve Bozkır Genel Valiliği şeklinde iki kısma ayrılır.²⁰ Orta Asya'daki bu idari yapıya benzeri birçok değişiklik geçirir Çarlık Rusya yönetiminin sonunu tayin eden bu değişimler ve olaylar direkt olarak Türkistan yakın tarihini de etkiler.

Çarlık Rusyası sömürge altında bulunan yeni ülkelerin yönetilmesi için ayrı bir kanun hazırlamıştır. Kuzey Kırgızistan 11 Temmuz 1867 yılında kabul edilen "Vremenaya Polojeniya"nın (Geçici Ahval) esasında 1886 yılına kadar yönetilmiştir. Güney Kırgızistan ise 1873 yılında Genel Vali Von Kaufman tarafından hazırlanan "Polojeniya" (Ahval) esasında yönetilmiştir.²¹

Rusya, Türkistan Genel Valiliği aracılığıyla Kırgızistan topraklarını oluşturan Yedisu ilinin Bişkek, Prjevalsky kazalarını Sır-Derya ilinin Oluya-Ata kazasını

¹⁷ Mehmet Saray, *Modern Kırgızistan'ın Doğuşu*, Ankara, TİKA Yayınları, 2004, s. 41- 77.

¹⁸ Baymirza Hayit, "Akmescitte Kanlı Savaş," *Milli Türkistan*, S. 55, 1944, s. 13- 16.

¹⁹ Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*, İstanbul, Otağ Yayınları, 1975, s. 170- 172.

²⁰ Nadir Devlet, "Çağdaş Türkiler," *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1. Baskı, Ek Cilt, s. 295- 296.

²¹ Arzu Tekin, *Sovyet Birliği Döneminde Kırgızistan*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2010, s. 21- 23.

Fergana ilinin Oş, Çuş, Namonga, Mergelon, Çimion, Hokand, Andican ve İsfaniy kazaları birleştirilmiştir. Hokand, Mergelon, Oş, Andican ve Namonga adında yeni beş kaza teşkil edilmiştir.²²

1886 yılına geldiğinde ise Rusya sömürge altında bulunan halkların yönetimi için Türkistan Genel Valiliği tarafından yeni bir yasa hazırlanmıştır. Türkistan Genel Valiliği üzerindeki idari yönetmelik askeri nitelik taşımıştır.²³ Bu yürütme organlarından uzun süre askeri yöneticiler görev almıştır. Ayrıca bölgeye gelen Rus göçmenler içinden seçilen veya Rusya'dan gelen sivil idareciler de yönetimde görev almışlardır. Rusya bölgenin yerli halktan hiç kimseye idari görev vermemiştir.²⁴ Ancak bölgede sistem oluşturulduktan sonra kendilerine hizmet edebilecek bazı yerli idarecilere görev verilmiştir. 1891 yılında da step İlini yönetmek hakkındaki tüzük gibi belgelere dayanarak Kırgız soyluların (manap) yönetim haklarına son vermiştir.²⁵ Aynı kanunla Rusya bölge topraklarını devletleştirme yetkisini de ele almıştır.

Rus imparatorluğunun uyguladığı sömürü siyasetinden acı çeken ve sabırları sona eren Fergana halkı 1898 yılında bağımsızlık hareketi başlatıp isyan etmeye başladılar.²⁶ Mücadeleye Fergana Vadisi'nde yaşayan Kırgız, Tacik, Özbek ve diğer halklarda ayaklanarak isyana katıldılar. Bu isyanın başkanlığını Magoned Ali Halif Muhammed Sabır Sufiev yaptı. Onun diğer adı Dukçu İşan idi. Halka önderlik yapma nedenini şöyle açıklamıştı: “*Ruslar halka içki ve ahlaksızlığı yaygınlaştırdı. Mescit ve medreseleri kapatıp dini baskı yaptılar. Halkı şeriatтан uzaklaştırmak için her türlü çareye başvurdular.*”²⁷ Halk isyanının bir diğer sebebi de, Fergana bölgesinde yetiştirilen ve bölgenin temel zenginliği olan pamuğu Rusya'ya götürülmesi Rusların zenginleşmesi ve yerli halkın giderek yoksullaşması idi. İsyana Namangon, Mergelon, Oş ve Andican halkı katıldı.

---

²² Tekin, s. 24-24

²³ Tinçtikbek Çorotegin Ömürbektegin, *Tündük Kırgızstandın Orusiyaga Karatılış*, Bişkek, 1992, s. 249-250.

²⁴ Saray, s. 71.

²⁵ F. Robert Baumann, *Rusya'nın Türk Bölgelerinde Yayılması*, çev. Nasuh Uslu, Ankara, *Türkler*, c.8, 2002, s. 580-584.

²⁶ C. M. Malabaev, *Kırgız Mamleketinin Tarihi*, Bişkek, 1999, s. 106.

²⁷ Muhammet Emin Yazı, *Çarlık Döneminde Kırgızlar (1852-1917)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2007, s. 32.

Rus imparatorluğunun Orta Asya’da uyguladığı sömürü siyaseti iki aşamada gerçekleştirildi. Birincisi (1857-1863) Orta Asya’nın her tarafından keşifler yaparak ekonomik ve siyasi bağlantıları kurmakla yürütüldü. İkinci aşama XIX. yüzyılın sonuna kadar sürdü ve Orta Asya’da yaşayan halka Rusların silahlı gücü ile boyun eğdirildi ve Rus iktidarının zorbalığı ve zulmü artmaya devam etti.

Orta Asya ve Kırgızistan Rusya’ya boğun eğmemesi ve mücadele etmesi çarlık Rusya’nın değişiklik getiren olumsuz yönleri vardı ve yapmış oldukları yenilikler çok büyük zararlar vermiştir. Örneğin; eskiden beri bir bölgede birlikte yaşayan Kırgız halkını bölerek farklı uezdlere (kaza) dâhil etmiş Rus ve Çinli sömürgecilerin arasında sınırlar belirlendiğinde Doğu Türkistan’daki eski zamanlardan beri beraber yaşayan akrabalarından ayırmışlardır.²⁸

1860- 1882 yılları arasında Rusya ile Çin arasında gerçekleşen sınır anlaşmaları olan “Pekin anlaşması”, “Batı Kuzey Anlaşması”, “Tarbagatay Sınır Anlaşması” ve “İli Anlaşması”nda yer aldı. Ayrıca XIX. yüzyılın sonunda Rus hâkimiyeti altında kalan Kırgız ve Kazak halkaların akrabalık ve etnik bağlarını, milli, ekonomik ve kültürel temaslarını bozdu.²⁹

19. yüzyılı yoğun bir şekilde Rus hegemonyası altında geçirmek zorunda kalan Kırgızlar hâkimiyeti altında bulunan toprakları ellerinden alarak bütün özgürlüklerini kısıtlayan yerel değerleri yok etmeye çalışan göçmen Ruslar karşısında ezilmiş vaziyette XX. yüzyılı karşıladılar. 1916 yılının yaz aylarında başlayan ve Kırgızistan’la birlikte bütün Türkistan’ı çevreleyen büyük halk isyanının arka planında bulunan bir ağır Rus sömürge siyaseti yatmaktadır. Bölge halkının bağımsızlık isyanının çok derin ekonomik, sosyal ve siyasi sebepleri mevcuttu. Bu sebepler Çarlık Rusya’sının uyguladığı sömürü sisteminden kaynaklanmaktaydı.³⁰

1916 yılında devrimci akımların arasında daha yayılan Rus çiftçilerin ağzını kapatmak için toprak arayışı içersine giren Çar’ın adamları, Kırgız isyanını yeni açılımlar için bir fırsat olarak değerlendirdiler. Çar hükümeti kendi kışkırtması

²⁸ Keneş Cusupov, “Kırgızdar,” *IV. Kitap*, Bişkek, 1997, s. 188.

²⁹ Tekin, s. 23-25.

³⁰ Tinçtikbek Çoroev, “Kırgızistan Koloniya,” *Kırgızı i Kırgzstan: Opt Novogo İstoriçeskogo Osmisleniya*, Bişkek, 1994, s. 110.

neticesinde isyan eden Kırgızları katletmeyi, Çin'e kaçırmayı ve böylece yeni topraklara sahip olmayı hesap ediyordu.

Birinci Dünya savaşı bölgede isyanın çıkmasını ve yayılmasını hızlandırdı. Rusların katıldığı savaşın üçüncü yılında Kırgızların durumu daha da kötüleşmeye başladı. Çarlık Rusya'sı tarafından Kırgız halkının topraklarını kitle halinde ellerinden almaya devam edilmesi sonucunda yerli halkın hayatı dayanılmaz hale geldi.³¹

Birinci Dünya savaşı, Kırgızları fakirleşmiş, ezilmiş, rüşvet sisteminin getirdiği sosyal ahlaksızlık içerisinde yakaladı. Çarlık Rusya'sının Kırgız halkından aldığı her çeşit vergi ve zorla alınan bağışlara her geçen gün içerisinde artırılarak alınmaya devam etmişlerdir.³²

Kırgız halkının geçim kaynaklarından biri olan hayvancılıktır ve en önemli topraklarından otlak yerlerinden ve su kaynaklarından mahrum bıraktıktan sonrası içine düştüğü fakirlik, açlık, kitsel ölümler 1916 yılında isyanın çıkmasındaki en büyük sebeplerindendi. Bütün yaşanan zorluklar halkın Çarlık Rus sömürü sistemine olan nefretini artırdı ve bu zulümden kurtulmanın yolunu aramaya başladılar.³³

1916 yılında büyük isyanına gelen süreçte Türkistan halkının Çarlık Rusya hükümetinden memnun olmadığı bölgede yaşayan yerli halkın defalarca gösterdiği tepkilerle ortaya çıkmıştır. 1885 yılında Fergana'da 1887 yılında ise Taşkent'te büyük isyan hareketleri yaşanmıştı. Bunun dışında 1900 yılında 75 kez, 1905 yılında 235 kez, 1910 yılında 334 ve 1915 yılında 372 kez değişik bölgelerde halk isyan etmişti.³⁴

1916 yılında ortaya çıkan ayaklanma, Orta Asya ve Kazakistan'da geniş topraklara yayılmıştır. Ayaklanmaya yerel halktan 10 milyon kişi bu isyana katılmıştır. Temmuzda dalgalanmalarla başlayan halk hareketi, ağustosta silahlı bir ayaklanmaya dönüşerek ekim ayının sonuna kadar bu ayaklanma devam etmiştir.³⁵

³¹ Zahir Fidan, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

³² G. İ. Broydo, "Vostanie Kirgiz v 1916 g.," *Vostanie Kirgiz i Kazahov v 1916 Godu*, Bişkek, 1996, s. 101-102.

³³ Abdülhalim Vatan, Kişisel Görüşme, 19 Mayıs 2017.

³⁴ Askar Akayev, *Kırgız Devlet Geleneği ve Manas*, İstanbul, DA Yayınları, 2003, s. 165.

³⁵ Toktorbek Ömürbekov, *Sömürge Döneminde Kırgızlar*, çev. Liliye Sabirova, *Türkler*, c. 8, Ankara, 2002, s. 616- 626.

Kırgızistan'daki 1916 yılında isyanı acımasız bir şekilde bastırıldı. İsyanı kitle şeklinde başlasa bile isyanı bastırmak o kadar zor değildi. Çünkü baş kaldıranların çoğu silahsız idi. İsyanı bertaraf edecek birlikleri General A.N. Kuropatkin yönetiyordu. Volbaum ile Kuropatkin Kırgızları soykırıma uğratmak için yeni stratejilerini hazırlamışlardı.³⁶ Rus birlikleri isyanı bastırıp ayaklanan halkı bölmeyi başardılar.

Bu isyanın bastırılması sonucunda üç yüz bin civarında Kırgız Türkü göç etmek zorunda kaldı. Ancak bütün bunlara rağmen Kırgızistan'da bulunan milliyetçi Kırgız Komiteleri 1917 yılında Bolşevik İhtilalı çıktıktan sonra yeniden bağımsızlık mücadelesini başlatmışlar ve bu bağımsızlık mücadelesi 1929 yılına kadar devam etmiştir.

Sovyetler Birliğindeki milli kültürleri Ruslaştırma hareketi, Sovyetlerin sosyalist kültürü meydana getirme çalışmalarından daha önemli bir yer işgal etmiştir. Sovyet kültür politikasının ana prensibi, şeklen milli muhtevaca Sosyalist olan kültür oluşturma çalışmaları Stalin tarafından ortaya çıkan bir tez olmuştur. Komünist Rusya'nın yetmiş yıl boyunca hiç ara vermeden sürdürdüğü bu politika, Çarlık Rusya döneminden itibaren Kırgızistan ve diğer tüm Türk Cumhuriyetlerinde uyguladıkları iskân ve koloni siyasetlerinde daha yoğun bir şekilde mücadele vermelerini gerektirmiştir.

Kırgızistan'daki halka uygulanan baskılar ve kanlı savaşlar dönemi sona erdikten sonra ekonomi ve endüstri alanında kalkındırmak bahanesiyle yüzlerce Kırgız Türk yerinden yurdundan edilmiştir. 1927 yıllarından itibaren Stalin döneminde kurulan toplama kampları ve kolhozlaştırma programlarına halk büyük bir tepki göstermiştir. Bu şekilde Rus baskısına dayanamayan Kırgız Türklerinin Sovyet Rusya'sının çeşitli oyunları ile başka ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır.³⁷

Ulupamir Kırgız Türkleri 19. yüzyılın sonlarında Pamir Hanı Capaarkul başkanlığında önce Tacikistan Murgap bölgesinde kaldıktan sonra Küçük Pamir

---

³⁶ Osmonakun İbraimov, "Kızıl Kırgın," *Ürkin*, Bişkek, 1993, s. 224-225.

³⁷ Abdülhalim Vatan, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

olarak adlandırılan Afganistan'ın Wakhan bölgesinde bulunan Pamir vadilerine indiler.³⁸

2.2. Afganistan'ın SSCB Tarafından İşgali ve Kırgız Göçü

1917 yılında Rusya'da Çarlık rejiminin sona ermesiyle (Şubat Devrimi) ve Ekim Devrimi'nden sonra Rusya topraklarında Sovyetler rejiminin kurulması Kırgızistan için yeni bir tarihsel aşamaya girilmiştir. Yeni kurulan SSBC devleti, 1924 yılında Orta Asya ülkeleri arasında yeni sınırlar çizilmeye başlanmıştır. 14 Ekim 1924'te Kırgızistan, Kara-Kırgız Özbek Bölge Statüsü'nü kazanmıştır. 1925 yılının Mayıs ayı sonunda ise ismi, Kırgız Özerk Bölge olarak değiştirilmiştir. 1 Şubat 1926 yılında da Rusya'nın Kırgız Özerk Cumhuriyeti olmuştur. 30 Nisan 1929 yılında ise Kırgızistan'ın ilk Anayasası onaylanmıştır ve 5 Aralık 1936 yılında SSBC'nin yeni hazırladığı anayasasına göre devletin adı, Kırgız Sovyet Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir.³⁹

Sovyet Sistemi, karmaşık bir yapıya oluşmaktaydı. Bu karmaşık yapıya sahip olan sistemin düzgün bir şekilde yürümesi mümkün değildi. Sistemin düzgün bir şekilde çalışmaması ile ilgili hususlar düzeltileceği yerde, bu sistemi zorla yürütülmesi yoluna gidildi. Bu aksak ve yanlış yapıya sahip olan sistem insanların sonu oldu. Bu durum üzerine diğer Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi Kırgızistan'a yerleşen Rus göçmenlerle ülkenin etnik yapısında önemli değişiklikler sebep olmuştur. Bu yüzden Kırgız Türkleri kendi ülkelerinin yönetiminde tam söz sahibi değillerdi.

İkinci Dünya Harbi sırasında Kırgız Türkleri de çok büyük sıkıntılar çekmiştir. Bunun için Kırgızlar yaşamış oldukları acıları sineye çekmiştir. Kırgız Türkleri SSBC Hükümetine karşı kararlı bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Bu mücadelenin en zoru kültürel ve ekonomik alanda olmuştur. SSBC'nin kültürel yönden Kırgızları Ruslaştırma ve Sovyetleştirme programları bölge halkının

---

³⁸ Ahmet Bilgili, "Bir Dış İskân Uygulamasının Sosyolojik Çözümlemesi (Ulupamir Örneği)," *Bilgi (Bilim ve Kültür Dergisi)*, S. 2, Kayseri, 1996, s. 247- 254.

³⁹ Aysulu Kerimbekova, *Yeni Tarih*, Bişkek, İlim Yayınevi, 2000, s. 31.

tepkisine sebep olmuştur. Halk mücadelesinde ve Rusya'nın uygulamış olduğu baskı politikası neticesinde Kırgız Türklerinin göç etmesine neden olmuştur.⁴⁰

Afganistan tarihi süreç içerisinde birçok millete ev sahipliği yapmıştır. Birçok millette Afganistan'ı geçiş güzergâhı olarak kullanmıştır. Diğer yandan Afganistan'ın zorlu coğrafi yapısından dolayı halkları birbirinden ayırmış ve etkenler kültürlerin oluşmasında etkili olmuştur. Kısacası tarihi ve coğrafi faktörler günümüzdeki milletlerin ve hatta alt grupların meydana gelmesinde etkili olmuştur. Bu süreç içerisinde kimi bu coğrafyada yaşayan birçok milletler kültürlerini ve dillerini kaybetmişler ve diğer kavimlerle karışmışlar, bir kısmı ise daha küçük etnik bölünmeler ortaya çıkmıştır. Örneğin; Afganistan'daki Türk halkını Türkmen, Özbek, Kırgız, Kızılbaş ve Aynak gibi farklı Türk topluluklara ayırabiliriz. Daha da önemlisi bu Türk topluluklardan bir bölümü diğer büyük etnik ve toplulukları içerisinde kültürel yapılarının erimesidir.⁴¹

Wakhan koridoru ve Afgan Pamir vadileri Afganistan'ın doğusuna doğru uzanmaktadır. Bu bölgenin doğusunda Çin Halk Cumhuriyeti, bölgenin kuzeyinde Tacikistan ve güneyinde Pakistan ile sınırları belirlenmiş olup üç ülkenin arasında kalmaktadır. Wakhan bölgesi "Dünya Çatısı" olarak adlandırılmaktadır. Alanın %82,9'u deniz seviyesinden 3000 metre yüksekliktedir ve kış ayları 7-8 aya kadar uzun sürmektedir. Bu ekolojik koşullardan dolayı bazı Kırgız Türkleri hayvancılıkla uğraşmış ve göçebe hayatına devam etmiştir. Pamir vadisinde geniş Kırgız gruplarının yaşadığı ve onların Alay bölgesinden (Günümüzde Kırgızistan'ın güney illerindeki bir bölgedir) geldikleri bilinmektedir.⁴²

1917 yılında Bolşevik Devriminin meydana gelmesiyle Çarlık rejiminin yerine Sovyet Hükümeti kolektifleştirme siyasetini gerçekleştirmeye başlamıştır. Sovyet hükümetinin hazırlamış olduğu reformlara göre mallarına ve özgürlüğünü kaybetmekten korkan ve yeni hükümetin faaliyetlerini kabul etmeyen Kırgız halkı kaldıkları Pamir vadisinde sürekli SSBC güçlerine karşı mücadele ederek yaşamışlardır. Böylece Pakistan, Çin, Sovyetler ve Afganistan'ın sınırlarında kalan Kırgız Türkleri dış dünya izole olmuş durumda kalmışlardır. Buna rağmen

⁴⁰ Eyüphan Koşar, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

⁴¹ Haydar Ayaz, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

⁴² M. N. Shahrani, *The Kirghiz and Wakhi Of Afghanistan Adaptation To Closed Research*, University Of Washington press, Seattle, 2002, s. 3.

Kırgızların kaldıkları Afgan topraklarında siyasal, demografik ve ekonomik bağlamda rahat yaşam sürdürememişlerdir.

1921 yılında Afganistan'ın savunma bakanı General Muhammed Nadir Wakhan Koridorunu ve Küçük Pamir bölgelerini ziyaret etmiştir. Bakanın yanında bulunan sekreterinin kaleme aldığı kayıtlara göre bölgede yaşayan nüfusu 2000 kişi olup Küçük Pamir'de 100 aile, Büyük Pamir'de ise 300 hane ikamet ettiğini kayda almıştır. Aynı raporda Kırgızların ihtiyacı olan ahşap malzemeleri Kashgar'dan getirdikleri, Küçük Pamir'deki 100 Kırgız ailesinin ekonomik durumlarının iyi olduğu, diğer 40 ailenin fakir ve hizmetçi olduklarına dair bilgiler yer almaktadır. 1930 yıllarında Sovyet hükümeti Pamir'de yaşayan Kırgız Türklerine yakın sınırlarda buldukları ve Kırgızların eskisi gibi serbest bir şekilde hareket edememişlerdir. Hayvancılıkla uğraşan Kırgızların Sovyet Birliğinin topraklarında bulunan otlak arazilerine gidemez hale gelmişlerdir. Bununla beraber SSBC hükümeti birkaç kez bölgeye baskın yaptığı durumlar da olmuştur.⁴³

Kırgız Türkleri kendi içerisinde kabilelere ayrılmışlardır. Halkı yöneten kişi en büyük kabilenin zengin ailesinden çıkmıştır. Pamir Vadisi'nde Kırgızlar kendi otlak arazilerine sahip olmuşlardır ve komşu halklarla iyi bir ilişkiler kurabilmişlerdir. Bölgede yaşayanların ortak amaçları otlakları korumak ve yabancıların müdahalesini engellemeye çalışmak olmuştur. Büyük Pamir'den geçen İpek Yolu ticaret yolu Sovyet sınırlarını genişletmesiyle kapanması ile ekonomik alanından zorluklar yaşatmıştır. Fakat Çin, Türkistan ile Kuzey Afganistan arasındaki ticaret yolu Küçük Pamir'den geçerek ticaret faaliyetlerine devam etmiştir. Bu bölgede yaşayan haklardan biri olan Kırgız Türkleri de bu ticaret yolundan yararlanmışlardır. Çin Türkistan'ından hac yolculuğu yapan Müslümanlarda bu yoldan geçerek bölgeye farklı malların, özellikle de altın, gümüş ticaretini yapmışlardır.⁴⁴

Pamir yaylası Afganistan, Çin, Pakistan'ın ortasında yer almaktadır. Bölgenin ulaşımı, çok zor yapıldığı bir yerdir. Soğuk bir iklimin hüküm sürdüğü Pamir yaylasında hayvancılık en önemli geçim kaynağı olduğu bir yer. Bölgenin bir kısmı Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmiştir. Bölgenin kalan kısmı ise Afganistan sınırları içinde yer alıyor. Bu bölgede tarih boyunca hep Kırgız Türkleri yaşamıştır.

---

⁴³ Shahrani, s. 40- 45.

⁴⁴ Shahrani, s. 41-42.

Afganistan devleti buralara yatırım yapmadığı gibi, Pamir’i sadece siyasi sınırları içinde görmekle yetinmiştir. Sık sık Rus saldırılarına maruz kalan Kırgızların kaderleri ile baş başa bırakılan Kırgız Türkleri güçlerinin yettiği kadar direndiler. Kırgızistan o zaman hanlıkla yönetiliyordu.⁴⁵ Kırgız Hanı (o zamanın lideri olan) olan Hacı Capaarkul Rusların ilk hedefiydi. Kırgız Türklerinin ezeli düşmanı Ruslar bir türlü Capaarkul ele geçiremiyordu. Bir seferinde bir davet dönüşü Capaarkul Han’la oğlu Rahmankul Han’ı Rus casusları yakalayıp öldürmek için mermi ile zehir arasında tercih yapmasını istemişlerdir. Capaarkul, zehri tercih etmiş bir Rus mermisi yiyerek öleceğime zehir içerek ölmek daha iyidir diyerek oğlu Rahmankul Han ile birlikte zehri içmişler. Rus casusları Capaarkul ve oğlu Rahmankul nasıl olsa ölürlük diyerek onları terk etmiş. Rusların gittiğini gören Capaarkul hemen yakınında bulunan bir eve giderek kurut⁴⁶ oğlu Rahmankul ile birlikte hemen ezerek bolca içmişler ve zehri etkisiz hale getirmeyi başarmışlardır.⁴⁷

SSBC’nin baskı ve saldırılarından iyice bunalan Capaarkul obasını toplayarak Doğu Türkistan’a göç etmek zorunda kaldı. Doğu Türkistan’a göç ettikten bir süre sonra bu bölgedeki Türkler ayaklanıp başkent Urumçi hariç bütün bölgeyi hâkimiyeti altına aldılar. Çinliler bu ayaklanma karşısında ayakta durmak için Ruslardan yardım isterler. Ruslar 1933 yılında Türkistan bölgesine girer. Capaarkul Rus birliklerine karşı savaşmak için yeterli gücünün bulunmamasından obasını toplar ve yurdu Pamir’e döner. Pamir’e tekrar geldiklerinde de saldırılar ve yağmalamalar devam eder. Onlarla ne kadar savaşsa, ne kadar dirense fayda sağlanmamaktadır. Çünkü ellerinde silah ve mühimmat yoktur. Bu arada liderleri Capaarkul (1942) vefat eder. Kırgız Türkleri Rus saldırından ve göçlerden dolayı çok zorluklar yaşamıştır. Hacı Çaparkul’un oğlu Hacı Rahmankul Han ise babasından aldığı tecrübeden dolayı obayı kısa zamanda toparlar. Din ve kültür faaliyetleriyle geçin kaynakları olan hayvancılığı geliştirerek refah seviyesini yükseltir. Bu arada tekrar Rus saldırıları devam etmektedir. Pamir’de bir türlü rahat olamadıkları için Rahmankul Han tekrar

---

⁴⁵ Abdülmetin Keskin, “Pamir Yaylasından Ulupamir Köyüne Pamirli Kırgızlar,” *Diyalog Avrasya*, Güz 10, 2003, s. 33-36.

⁴⁶ Kurut; Yoğurdun ekşimiş biçiminden yapılan ve kaynatılarak belli bir küçüklükte kurutulup kışın ezilerek içilen bir içecektir.

⁴⁷ Abdülhalim Vatan, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

Doğu Türkistan' göç ederek şansını denemek ister ve obasını alarak Doğu Türkistan'a ikinci kez göç etmek zorunda kalır.⁴⁸

1941 yılında yapılan böyle bir baskın sonucunda Büyük ve Küçük Pamir'de yaşayan Kırgızlardan ölenler ve Sovyet askerleri tarafından tutuklananlar olmuştur. 1946 yılında yapılan Sovyet baskınından Pamir Kırgızlarının hanı Rahmankul'u tutuklama amaçlamıştır, fakat daha öncesinde bu durumdan beri haberi olan han ailesini alıp Çin'in Türkistan bölgesine kaçmıştır. Çin'de patlayan komünist devrimi hanı tekrar Pamir topraklarına geri dönmesine sebep olmuştur. Çin hükümetinin, ideolojisinin değişmesiyle Pamir'e Çin Türkistan'ından Afgan Pamir'ine kaçan diğer Kırgızlar da olmuştur.⁴⁹

1950'lerden sonra Pamir'de yaşayan Kırgızlar Afgan hükümetine vergi ödeyerek Badakhshan ilinin Wakhan ilçesine dâhil edilmişlerdir. 1960'larda ünlü Makro Polo koyununu keşfedilmesiyle bölgeye Afgan yöneticileriyle beraber sonraki yıllarda turistlerin de gelmesi artmıştır. Shahrani'nin araştırma yaptığı sırada Pamir'de yaşayan Kırgızlarının sayısı şöyle vermektedir. 333 hanede yaklaşık 1825 kişiden oluşmaktadır. Küçük Pamir'de ikamet eden Kırgızların sayısı 246 hane 1380 kişidir, Büyük Pamir'de ise 87 hane 445 kişidir.⁵⁰

7 Sevr İnkılâbı diye adlandırılan 27 Nisan 1978 darbesi, Rusların doğrudan doğruya müdahalesi ve direktifleriyle gerçekleşmişti.⁵¹ 1978 yılında Afganistan'da gerçekleşen Saur Devriminde Afganistan Cumhurbaşkanı Prens Muhammed Daoud ve onun yakınları, akrabaları öldürülmüştür. Kırgızlar diğer azınlık gruplar gibi Kabil tarafından da desteklendiğini işiten Kırgızların bir kısmı başlarına Rahmankul Han'ın yönetmenliğiyle Pakistan'ın kuzey tarafına doğru kaçmışlardır. Rahmankul ile beraber Pakistan'a 1300 kişi yani 280 aile gelmiştir. Bilinmeyen sebeplerden dolayı fakir olan 10 hane üyesi Pamir topraklarında kalmayı tercih etmiştir. Kırgızların Pakistan'a göçü sınırlardaki Sovyet askerlerinin haberi olmaması için gizli

---

⁴⁸ Keskin, s. 35-36.

⁴⁹ Shahrani, s. 47-49.

⁵⁰ Shahrani, s. 40.

⁵¹ Mohammad Aref Salihy, *Afganistan'da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler (1973- 2014)*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

gerçekleştirilmiştir. Büyük Pamir’de yaşayan 500 kişi diğer 1300 kişilik göçe katılmadan geri dönmek zorunda kalmışlardır.⁵²

Günümüzde Afganistan’da hala Ulu Pamir (Büyük Pamir) ve Küçük Pamir (Küçük Pamir) olarak iki farklı köylerde yaşayan Kırgızlar vardır. Günümüzde Afganistan topraklarındaki Kırgız nüfusu Ulu Pamir’de 105 haneye ve Küçük Pamir’de ise 135 haneye kadar büyümüş durumdadır. Hala göçebe hayatına devam ederek hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Hayvanlardan yak, at, deve, koyun ve keçi yetiştirmektedirler. Genel olarak et, süt ve yün ürünlerini takas yoluyla değişerek farklı ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar.⁵³ Pamir yaylası oldukça yüksek ve ikliminin soğuk bir iklim olmasından ve hayvancılığın en önemli geçim kaynağıdır.

Tarihte topraklarının bir kısmı Çarlık Rusya’sı tarafından işgal edilmiş kalan kısım ise Afganistan toprakları arasında yer almaktadır. Afganistan Pamir’indeki Kırgız Türklerinin nüfusu hakkında çok farklı rakamlar (2000’den 100.000’e kadar değişen) verilmektedir. Son siyasi sınırlar çizilmeden önce bütün Pamir bölgesinde halkı, hür göçebe hayatı yaşamaktaydı. Pamir bölgesi, Sovyetler Birliği-Afganistan-Çin arasında stratejik bir bölge yer almaktadır. Kırgız halkı, çeşitli savaşlar ve karışıklıklar etkisiyle sürekli yer değiştirmek zorunda kalmıştır.⁵⁴

Afganistan sınırlarına 1979’da giren Sovyet askeri güçleri, Kırgızların Pamir vadilerine dönem umutlarını kesmiştir. Halkı yönetmekte olan Rahmankul Han Pakistan dışında yeni bir sığınak aramaya kalkmıştır. 1980’lerin yaz aylarında halkını Alaska’ya götürmek amacıyla Pakistan’daki ABD’de elçiliğine başvurmuştur. Bu konu ABD medyasının gündeminde çok tartışılmıştır. Fakat ABD hükümeti tarafından olumlu cevap alamamışlardır. 1981 yılında aynı istekle Türkiye elçiliğine başvurmuştur.⁵⁵

---

⁵² Shahrani, s. 231.

⁵³ Hermann Kreutzmann, “Ethnic Minorities and Marginality in The Pamirian Kont: Survival Of Wakhi and Kirghiz in a Harsh Environment and Global Contexts,” *The Geographical Journal*, C. 169, No. 3, 2003, s. 229.

⁵⁴ Mine Baran, “Pamir Yaylası’ndan Ulupamir Köyü’ne: Kırgızlarda Sosyo-Kültürel Yaşam ve Mekan Dili,” *Bilig*, S. 68, Kış 2014, s. 44-45.

⁵⁵ Shahrani, s. 239-240.

2.3. Kırgızların Türkiye'ye Yerleşmesi

Sovyet Birliğiyle Afganistan arasında savaş sebebiyle o bölgedeki birçok Türk Türkiye'ye gelmişlerdir. Türk tanımı kullanıyoruz. Çünkü Afganistan sadece Kırgızlar için geçiş noktası olmaz; bunun yanında Özbeklerin, Kazakların, Uygurların da ilk durağı olur. Savaş sırasında Türkiye'ye doğru gerçekleşen göç hareketinde Kırgız Türkleri olmuştur.

Türkiye'ye gelme nedenlerini Ulupamirliler Türkler ile tarihsel, kültürel, dini ve dilsel olarak yakın oldukları düşüncesiyle açıklamaktadırlar. Özellikle göç kararını alma sürecine katılan erkekler Türkiye'de dinlerini serbest yaşayabileceklerine inandıklarını, ABD'yi tercih etselerdi kâfirlerin içinde yok olup gideceklerini ve sonraki nesil dinini, dilini, kültürünü, kökenini çabuk unutacaklarını düşündüklerini dile getirmektedirler. Hanı ile beraber Kırgızların büyükleri halkını nereye götürmeleri daha kolay ve geleceği için iyi olacağını düşünerek son Türkiye kararını vermişlerdir.⁵⁶

22-27 Kasım 1981 tarihinde dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Pakistan ziyareti sırasında Afgan mültecilerinin de ziyaretinde bulunmuştur. Bu ziyaretten sürecinde Kenan Evren'in Türk kökenli mültecilerin Türkiye'ye getirilmesine dair sözleşmeye imza atmıştır. Bu faaliyetten sonra Türkiye'de Pakistan'daki Afgan mültecilerini ilgilendiren bir kereye 2641 sayılı yasa çıkartılmıştır. Böylece Türkiye'ye göç başlamıştır. Bu faaliyetleri gerçekleştirme sorumluluğunu 12 Bakanlık, Kızılay Örgütü ve Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesinden 2 öğretim görevlisi üstlenmiştir. Üst komisyon olarak bilinen İçişleri, Dışişleri, Tarım ve Orman, Sağlık ve Sosyal Yardım, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlıkları, Kızılay temsilcileri, AÜ öğretim görevliler işe başlamadan 1982 yılının Mart ayında Pakistan'da ön araştırmalar gerçekleştirmişlerdir.⁵⁷

Adalet Bakanlığı tarafından hazırlanan ve Bakanlar Kurulu kararı ile meclise sevk edilen “*Afganistan'dan Pakistan'a Sığınan Türk Soylu Göçenlerin Türkiye'ye Kabulü ve İskânına Dair Kanun Tasarısı*,” oluşturulan Geçici Komisyonun raporu ile

⁵⁶ Eyüphan Koşar, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

⁵⁷ Emrullah Öztürk, *Türk Asıllı Afgan Mültecilerinin 12 Eylül Dönemi'nde İskân ve İstihdamı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 73-76.

beraber Danışma Meclisi'nde 10 Mart 1982 tarihli 65. Birleşiminde görülmüş; yapılan bazı değişikliklerden sonra işaret oyu ile söz konusu tasarı kabul edilmiştir. Bir sonraki aşamada, Milli Güvenlik Konseyi İhtisas Komisyonunda incelenen taslak, bir raporla beraber 17 Mart 1982 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi gündemine getirilmiştir. Milli Güvenlik Konseyi gündeminin 99. Birleşiminde, 2641 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir. Bu kanun, 19 Mart 1982 yılında 17638 sayılı Resmî gazetede yayımlanmasıyla yürürlüğe girmiştir.⁵⁸

10 Mart 1982 tarihli 65. Birleşiminde görüşülerek işaret oyu ile kabul edilen ve 17 Mart 1982 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi gündemine getirilen “Afganistan’dan Pakistan’a Sığınan Türk Soylu Göçmenlerin Türkiye’ye Kabulü ve İskâna Dair Kanun Tasarısı”nın gerekçesi şöyle dile getirilmektedir:

“1979 yılı Aralık ayında Afganistan’ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesi sonucunda, Afganistan’ı terk edip Pakistan’a sığınan resmi rakamlara göre iki milyona ulaşmıştı. Pakistan’a sığınan mülteciler arasında Afganistan’ın Kuzey Bölgesinden gelmiş Türk soylular da bulunmaktadır. Pakistan’daki kamplarda zor şartlar altında yaşayan Türk soylu mültecilerin Türkiye’ye getirilmeleri, yurt dışındaki Türkler üzerindeki moral etkisi ve Türkiye’nin uluslar arası itibarı ve tanıtılması yönünden, büyük faydaları bulunmaktadır.

Bu göçü gerçekleştirmek için yürürlükteki mevzuat yetersizdir.

Getirilecek mültecilere taşınmaz mal verilmek suretiyle iskânlı olarak yerleşmelerinin sağlanması en kısa zamanda üretici duruma getirilmelerini temin edecek koordinasyon imkânı verilmesi, mali kaynak yaratılması, göçün bir fedaya mahsus olarak yapıldığının belirtilmesi gerekmektedir. Bu nedenle yasal bir düzenlemenin yapılması zorunluluğu ortaya çıkmıştır.”⁵⁹

Kanun kapsamına, sadece 1979 yılında Afganistan’daki olaylar nedeniyle Pakistan’a sığınan ve halen Pakistan’da bulunan ve ön heyete Türkiye’ye yerleşmek istediklerini bildiren ve heyet tarafından tespit yapılan Türk soylu (Kırgız, Özbek,

⁵⁸Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 10 Mart 1982, 65. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c006/mgk_01006099ss0377.pdf, 17 Aralık 2016.

⁵⁹ Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 17 Mart 1982, 99. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c006/mgk_01006099.pdf, 19 Aralık 2016.

Kazak, Türkmen ve Uygurlar) mülteciler girmektedir. 1. maddeye göre, gelecekte benzer uygulamalara zemin hazırlayıp kazanılmış hak sorunu oluşturmaması için göçmenlerin kabulünü “*bir defaya mahsus*” olarak sınırlandırılmıştır. Getirilecek mülteci sayısı için 4500 olarak belirlenmiştir.⁶⁰

İçişleri Bakanlığı Emniyet Müdürlüğü'nün 14 Haziran 1983 tarihli bir müracaatı analiz eden yazısında, “*üst komisyon çalışmalarında; Afganistan'dan Pakistan'a sığınan ve yurdumuzda ana, baba, karı-koca ve çocukları gibi yakınları bulunan mültecilerden 31.12.1982 tarihine kadar İslamabad Büyükelçiliği'ne ve yetkili mercilere başvuranların*” belirtilen kişilerin ülkeye kabulü ve yerleştirilmesinin kararlaştırıldığı belirtilmiştir. Bu yazının yeni hak sahiplerinin oluşmaması için 1982 yılının son günü üst sınır olarak uygun olduğu belirlenmiştir. Gerçekten daha sonra yapılan toplu iltica taleplerine olumsuz cevaplar verilmiştir. Örneğin 1983 yılının Mayıs ayında Fazıl Kampı Türkmen mültecilerinin Hürriyet yazarı Engin Bilginer aracılığı ile yaptıkları 7 bin kişiyi içeren iltica talebi “*ön heyete (Geçici Komisyon) müracaatları, zamanında olmadıkları*” için, kanun kapsamına girmedikleri gerekçesiyle Türkiye'ye kabul ve yerleştirilmeleri mümkün görülmemiştir. 31/12/1982 tarihine kadar İslamabad Büyükelçiliği'ne ve yetkili mercilere başvuran Kırgız Türkleri ülkeye kabulüyle iskan edilenler bununla birlikte 2510 Sayılı İskan Kanununa göre serbest göçmen olarak kabulleri ve 403 Sayılı Vatandaşlık Kanunu hükümlerine göre Türk Vatandaşlığına alınmalarının yolu açık tutulmuştur.⁶¹

2641 sayılı yasa 9 maddeden oluşmaktadır:

Madde 1:

“Afganistan'daki olaylar nedeniyle Pakistan İslam Cumhuriyetine sığınmış Türk Soylu Afgan ailelerinden, Türkiye'ye yerleşmek isteyenler, bir defaya mahsus olmak üzere, serbest veya iskânlı göçmen olarak kabul olunabilir. Bunların kabulleri ve iskânları, bu kanun ile 2510 sayılı (İskân Kanunu) ve 1306 sayılı (2510 sayılı İskân Kanununa Ek Kanun) hükümlerine göre yapılır.

Gayrimenkul verilerek yapılacak iskânda vali veya kaymakam temlike yetkilidir. Temlik cetvelinde ailenin bütün

---

⁶⁰Öztürk, s. 78.

⁶¹ Öztürk, s. 79-80.

fertleri eşit hisselerle belirtilir ve tapuya da temlikteki gibi tescil edilir.

Madde 2:

3 üncü maddede belirtilen görevleri yapmak üzere; İçişleri Bakanlığı'nın koordinatörlüğünde, Genelkurmay Başkanlığı, Dışişleri, Maliye, Milli Eğitim, Sağlık ve Sosyal Yardım, Gümrük ve Tekel, Ulaştırma, Tarım ve Orman, İmar ve İskan, Köy İşleri ve Kooperatifler Bakanlıkları, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Toprak ve Tarım Reformu Müsteşarlığı ve Türkiye Kızılay Derneği Genel Başkanlığı yetkililerinden oluşan bir Üst Komisyon kurulur.

Üst Komisyona bağlı olarak, İçişleri Bakanlığınca belirlenen illerde valinin veya görevlendireceği kişinin başkanlığında, konunun özelliği dikkate alınarak birinci fıkrada yazılı bakanlıkların ve kuruluşların o ildeki şube ve kurum başkanlarının iştirak edeceği alt komisyonlar kurulur.

Madde 3:

Üst Komisyon görevleri şunlardır:

- a) Türkiye'ye göçmen olarak gelecek Türk Soylu Afganlıkların kabul şartlarını, sayılarını, geçici ve kati iskân yerlerini belirlemek,
- b) Yerleştirme ve iskân programlarını hazırlamak,
- c) Göçmenleri üretici duruma getirmek için gereken tedbirleri almak,
- d) Ön heyetin Pakistan'da yapacağı her türlü giderler ile göçmenlerin buldukları yerlerden nakil, barındırma ve iskan masrafları için sağlanan ödeneğin ilgili bakanlıklar ve Türkiye Kızılay Derneği Genel Başkanlığına aktarılacak miktarını belirlemek,
- e) Başbakanlık ve Bakanlar Kurulunca verilecek diğer görevleri yapmak,

Madde 4:

İllerdeki alt komisyonlar, üst komisyonun vereceği görevleri yapar.

Madde 5:

Üst Komisyonun aldığı kararlar İçişleri Bakanının onayı ile kesinleşir. Üst ve alt komisyonların çalışma şekil ve şartları ile bu kanunun uygulanmasına ilişkin konular ikinci maddede yer alan Genelkurmay Başkanlığı, bakanlıklar ve kuruluşların görüşleri alınarak, İçişleri Bakanlığınca çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir.

Madde 6:

Bu göçmenlerin Türkiye'ye getirecekleri kendilerine ait zati ve ev eşyalarının tamamı ile mülkiyetinin kendilerine ait olduğu, Üst komisyonca belirlenecek şekilde belgelenen her türlü eşya ve damızlık hayvan bir defada getirilmek koşuluyla gümrük vergi ve resimlerinden (damga vergisi dâhil) muaftır.

Yukarıda sözü edilen hükmün uygulanmasında, kambiyo ve Dış Ticaret Rejimi tehdit ve tazyitleri aranmaz.

Madde 7:

Bu göçmenlerin nakil ve iskân masrafları ile diğer giderleri için gerekli ödenekler öncelikle sağlanır. Bu ihtiyaçları karşılamak için; ilgili bakanlık ve kuruluş bütçeleri içinde mevcut veya açılacak tertiplere Maliye Bakanlığı bütçesinin ilgili tertiplerinden aktarma veya Kızılay'a ödeme yapmaya ve bunlarla ilgili diğer işlemler yapmaya Maliye Bakanlığı yetkilidir.

Madde 8:

Bu Kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 9:

Bu Kanun hükümlerini Bakanlar Kurulu yürütür.”⁶²

Mültecilerin Türkiye'ye getirilmesi değişik zamanlarda üç grup halinde gerçekleştirilmiştir: Birinci grup 1982 yılında 3-24 Ağustos arasında gelmiştir. Birinci grup toplam 876 aileden 3803 kişi oluşturmaktadır. İkinci grup ise 17 Ağustos 1983 tarihinde 69 aile ya da 329 kişi getirilmiştir. Bu gruptakiler istekleri ve akrabalık durumları nedeniyle birinci grupta getirilen yakınlarının iskân edildikleri yerlere yerleştirilmiştir. Üçüncü grupta getirilen mültecilerin sayısı 51 kişiden oluşan 9 aile olmuştur. İlk getirildiklerinde mülteciler “Geçici İskân Bölgelerine” yerleştirilmiştir. Üst Komisyon toplantı raporlarında, mülteciler için Sivas, Tokat, Kırşehir, Gaziantep, Hatay, Urfa, Diyarbakır, Van, Malatya ve Kayseri’de geçici iskân bölgeleri oluşturulduğu belirtilmektedir. Pakistan’dan getirilen Kırgızlar iki farklı geçici iskân bölgesine yerleştirilmiştir. Bunlardan 353 kişiden oluşan 89 aile, Malatya Boztepe Afet Evlerine, 776 kişilik 198 aile Van merkeze bağlı Karagündüz köyündeki Afet Evlerine yerleştirilmişlerdir.⁶³

Dönemin gazeteleri Afganlı mültecilerin Türkiye'ye getirilmesine ilişkin haberlere yer vermiştir. Bazı gazetelerin konuyla ilgili manşetleri şöyledir:

“4351 AFGAN MÜLTECİNİN GETİRİLMESİ TAMAMLANDI

Afgan mültecilerin Türkiye'ye taşınması işlemi 335 kişilik son kafilenin dün uçakla Adana'ya getirilmesiyle tamamlanmıştır.

⁶² Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 17 Mart 1982, 99. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c006/mgk_01006099.pdf, 20 Aralık 2016.

⁶³ Öztürk, s. 84-87.

Afgan mültecileri Bakanlıklar arası Üst Komisyon Başkanı Kemal Yalçın 4 bin 351 kişiden oluşan mültecilerin kesin iskân yerlerine ancak bir yıl sonra yerleştirileceklerini söylemiştir.

Yalçın, İçişleri Bakanı Selahattin Çetiner ile geçtiğimiz hafta sonunda Afgan mültecilerin kaldıkları Van, Malatya ve Kayseri’de yaptıkları incelemeler sonucunda, mültecilerin yaşamlarından memnun olduklarını gözlemlediklerini bildirmiştir.

Afgan mültecileri Türk vatandaşlığına geçirilme işlemlerine derhal başlanacağını belirten Kemal Yalçın şu bilgiyi vermiştir:

‘Afgan mültecilere Türkiye’ye geldiklerinde kendilerine geçici kimlik kartı verilmişti. Mültecilerin bu kimlikleri ile şu anda iskân ettikleri illerin nüfus müdürlüklerine başvurarak, nüfus cüzdanlarını alabileceklerdir. Nüfus cüzdanı alan mülteciler, Türk vatandaşlarının yararlandığı tüm haklardan yararlanma hakkına sahip olacaklardır.’

Komisyon Başkanı Yalçın, 20 yaşına gelen her Afgan vatandaşın askere alınacağını da kaydederek, ‘20 yaşından önce Afganistan’daki olaylar sırasında askere alınanlar da, Türkiye’de askerlik görevini ifa edeceklerdir.’ demiştir.”⁶⁴

Ayın Tarihi’nde ise olay şu şekilde verilmektedir.

“Türkiye’de iskân edilecek Türk asıllı Afganlı mültecilerin 366 kişiden oluşan ilk kafilesi, THY uçağı ile Adana Havaalanı’na geldi ve törenle karşılandı. Törende bir konuşma yapan İçişleri Bakanı, Selahattin Çetine, ‘Afganlı mülteci kardeşlerimizin bundan sonra kendilerini öz vatanlarında hissedeceklerine ve milletimizin ayrılmaz bir parçası olacaklarına inanıyorum.’ dedi.”⁶⁵

Kırgız Türklerinin Türkiye’ye kabulü ve bu yönde yapılan çalışmalar, Türk halkı tarafından ilgi ve sevinçle karşılanmıştır. Günün basını buna önemli yer vermiş aylar öncesinden haberler yapılmışlardır. Geçmişinde kendisinde de göç ve muhaceret izleri olan Anadolu halkı, Sovyet Birliği’nin haksız Afganistan işgaline tepkisini, mazlum ve mağdur Kırgız Türklerine kucak açarak göstermiştir. Adana Havaalanı’na inen mülteciler büyük bir coşkuyla karşılanmış, gönüllü kişilerin de katılımı ile Kızılay tarafından üç öğün yemek ve sıcak mekânlarda ağırlamışlardır. Hürriyet Gazetesi o gün yaşananları şöyle aktarmıştır: “Kızılay, soydaşlarımıza Adana’da kalacakları 24 saat içinde üç öğün yemek, yol için kumanya verebilmek ve tepeden tırnağa giydirebilmek amacıyla beş tırlık yiyecek ve giyecek stoku yaptı.

⁶⁴ Milliyet Gazetesi, 25.08.1982,

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=afgan%20m%C3%BCltecileri&isAdv=false>, 20 Aralık 2016,

⁶⁵ Ayın Tarihi, 3 Ağustos 1982, <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/RKfXZ/date/1982-08-13>, 20 Aralık 2016.

Ankara'dan gelen 30 Kızılay personeli ile İzmir'den gelen 30 kişilik gönüllü ekibi, mültecilerin adlarına tek tek torba hazırlayarak 64 kadın giyeceğinin dağıtımını yaptı.”⁶⁶

Kırgızistan'da, Tanrı Dağlarında yaşamlarını sürdüren bir grup Kırgız Türklerinin lideri Rahmankul önderliğinde, siyasi nedenlerden dolayı ülkesini terk edip Afganistan'da Ulu Pamir yaylarına sığınmışlardır. ⁶⁷ Ancak Sovyetlerin Afganistan'ı işgali ile diğer gruplarla beraber Kırgızlardan da bir grup Pakistan'a iltica etmiştir. Kırgız mülteciler, dağlık alanlarda yaşayıp hayvancılıkla geçim sağlayan bir gruptur.

Türkiye'ye mülteci olarak kabul edilen Kırgızlar, sözü edilen özellikleri kendi istekleri ve Başbakanlığın 29.01.1982 tarihli emirleri doğrultusunda “çoban olarak istihdam edilmek” sureti ile tamamı tarımsal iskâna tabi tutulmuştur. İskân ve istihdam için Türkiye'de hayvancılık yapabilecekleri yerler göz önünde bulundurularak planlama yapılmıştır. Ayrıca 5 bin-7 bin metre yükseklikte ve soğuk iklimde yaşadıkları dikkate alınarak; tamamının sadece hayvancılıkla uğraştıkları için Doğu Anadolu'da hayvancılık yapmaları mümkün olan yöreler araştırılmıştır. İlk planda Erzurum, Kars, Ağrı ve Van illeri düşünülmüştür. Erzurum ile Ağrı illerinde hazineye ait yerleşim yeri bulunmaması üzerine Kars ilinde İsaçayırı Yaylası, Borluk Çiftliği ve Van ili Gürpınar ilçesi Kırkgeçit ve Kuşdağı hudutları dâhilindeki kırsal alan, iskânları için planlanmıştır. Üst Komisyonun son değerlendirmesi sonucu Kars ilindeki alanın yetersiz olduğu, Van ili Gürpınar ilçesi Kırkgeçit köyünde bulunan 101.368 dekar sahanın “içme suyu ve güvenlik sorununun” sağlanması koşulu ile tarımsal iskâna uygun olacağı belirtilmiştir. Ancak “içme suyu ve güvenlik sağlama” yönünden bazı tereddütlerin oluşması bu girişimi de engellemiştir. En son, Van Erçiş ilçesinde bulunan Altındere Harası arazisinde karar kılındığı anlaşılmaktadır. Hayvancılıkla uğraşan ve at besiciliği yapan 1130 kişiden oluşan 298 hanelik Kırgız mülteci grubu için, Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü'nün Altındere Harasındaki tarımsal alanda 34387 dekarlık alan, iskân amacına yönelik tefriki yapılmıştır. Van Erçiş Altındere Harasının bulunduğu arazi, 36 adet köy halkının yaşadığı bir yer iken, 1930'lu yıllarda vuku bulan Kürt ayaklanmaları ve ayrılıkçı olaylarından ötürü başka yerlere mecburi iskân ettirilmiş bu bölge, asker kontrolünde yasak bölge ilan

⁶⁶ Hürriyet Gazetesi, 3 Ağustos 1982.

⁶⁷ <http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yasam/101751.aspx>, 20 Aralık 2016.

edilmişti. İlerleyen tarihlerde 23 Mart 1950 tarihinde çıkarılan 5623 sayılı kanunla bu arazi, Tarım ve Orman Bakanlığına devredilmiştir. Ancak 1950 yılından sonra 2510 sayılı yasada yapılan değişikliklerden ve devletin iskân konusunda eski sertliğini terk etmesinden sonra, sözü edilen zorunlu iç göçmenlerden 24 adet köy halkı topraklarına tekrar geri dönme imkânı bulmuştur. 12 köy halkı ise geri dönmediğinden bu köylerin arazileri Altındere Harası kullanımına verilmiştir. İlerleyen dönemde hak sahibi köy halkı ile Hara idaresi arasında idari davalar söz konusu olmuştur. İşte, Kırgız mültecilerin bu arazilere iskânı, arazi tartışmaların sürdüğü böyle bir döneme denk gelmiş bu da iskân sorununun çözümünü etkilemiştir.⁶⁸

Ulupamir, Van'ın Erçiş ilçesine 32 km uzaklıkta kurulmuş bir Kırgız köyüdür. Pamir yaylasından göç etmek zorunda kalan bir bölüm Kırgız'ın yaşadığı bir yerleşim alanıdır. Pamir ve Tanrı Dağları'nın havasını Türkiye'de hissettiren Ulupamir Kırgız Köyü'nde son zamanlarda yapılan yeni göçlerle beraber yaklaşık 3300 Kırgız Türkü yaşamaktadır.⁶⁹ Köylerinin adı da geldikleri yer olan Pamir'den esinlenerek Ulupamir olarak değiştirilmiştir.

---

⁶⁸ Öztürk, s. 105-106.

⁶⁹ Eyüphan Koşar, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

3. VAN ULUPAMİR KIRGIZ TÜRKLERİNİN KÜLTÜREL YAPISI

Orta Asya topraklarında göçebe yaşam sürdüren Kırgız Türkleri geniş alanlara dağılmışlardır. Çoğu zaman bir devlet olarak sınırları belli topraklar içerisinde yaşamak yerine kağanlarının, hanlarının önderliğinde daha verimli, daha güvenli, yaşam koşulları bakımından daha kolay yerlere göç etmişlerdir.

Ulupamirliler Kırgızistan'ın güneyindeki Alay bölgesinde yaşamlarını sürdürürken 1863 yılında itibaren beri özellikle Çarlık Rusya'sının baskıları ve uygulamış oldukları zulümleri karşısında Kırgızlar muhtelif ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Ulupamirliler 1880 yılında liderleri Capaarkul başkanlığında önce Tacikistan Pamir'in Murgap bölgesine sonra ise Küçük Pamir olarak adlandırılan Afganistan Pamir'ine indiler. Burada da 25 yıl kalan Capaarkul ve obası yakınlığı sebebi ile Çin işgali altında bulunan Türkistan'ın Pamir bölgesine 1942 de geçmişlerse de kısa bir süre sonra Mao ihtilalinin olması sebebiyle geriye dönüp 1979 yılında Rusya'nın Afganistan'ı işgal etmesine kadar bu bölgede kaldılar. Afganistan'ın uğradığı Rus işgali ile tekrar hareketlenen Ulupamirliler Pakistan'a sığınıp 4 yıl boyunca Himalaya'ların güney eteklerinde kurulu Gilgit şehrindeki bir çaldır kentte yaşamak zorunda kaldılar. Gilgitteki doğal ve toplumsal hayatın kendilerine uygun olmadığını görüp tekrar göç hazırlıklarına başlayan Ulupamirliler⁷⁰ topluluğun ileri gelen kişileri bu baskılara son vermek için arayış içerisine girmişler ve "Türkiye'ye gitmek" çözümü öneriliyor ve yardım talebi için Türkiye Büyükelçiliği'ne iletiliyor. Türkiye'de iktidar 1980 askeri yönetimin elinde olması nedeniyle dönemin Devlet başkanı Kenan Evren tarafından 1982 yılında İslamabad Büyükelçiliğinden gelen istek kabul ediliyor. 1151 Kırgız Türk uçaklarıyla 1982 yılında Adana'ya geliyor daha sonra kurulan komisyonla Malatya ve Van'ın değişik yerlerine dağılıyorlar. 1983 yılında iktidarı devralan Turgut Özal tarafından Van'ın Altındere köyünde inşa edilen konutlar Kırgızlara veriliyor. Köyün ismi Kırgızların isteğiyle Ulupamir olarak değiştiriliyor.⁷¹

⁷⁰ Ahmet Bilgili, " Bir Dış İskan Uygulamasının Sosyolojik Çözümlemesi," *Bilig*, S. 2, 1996, s. 140-141.

⁷¹ Adem Sağır, " Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-Politiği," *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, S. 1, 2012, s. 355-391.

Ulupamir Köyü Doğu Anadolu'nun Van İli, Vangölü'nün kıyısında yerleşmiş bulunan Erçiş ilçesinin 32 km kuzey batısında 16.000 km² 'yi bulan Vangölü su toplama havzasının en önemli kollarından olan Zeylan (Altundere) suyunun akarak Koçköprü barajına ulaştığı, nispeten düz bir havzanın batısında, etrafı yüksek dağ ve platolarla çevrili ve bugün için yaklaşık 4000 nüfuslu büyük bir yayla köyüdür. Kuzeyden doğuya doğru Muratbaşı (3510 m.), Aladağlar (3351 m.) ve Tendürek (3680 m.) dağları ile kuşatılmış durumdadır.⁷²

3.1. Dini İnançları

Dünya tarihinde inançsız veya din duygusu bulmayan hiçbir toplum olmadığı gibi söz varlığında inanç unsurları taşımayan bir dilin olduğunu da söyleyemeyiz. Bilindiği üzere insanoğlunun yaradılışında var olan ve içinde bulunduğu evreni kavrayış şeklinde kalıplaşan inanç duygusu, doğal olarak diğer kültür özelliklerine de etkiler.

Kırgızların dini tarihini genel Türk dini tarihi içinde değerlendirmek gerekir. Tarihte Türklerin İslam dinini kabul etmelerinden önceki inançları Geleneksel Türk din etrafında şekillenmektedir. Geleneksel Türk dini inançlarını ise, üç başlık toplamak mümkündür. Bunlar; *Tenirçilik* inancı, atalar tabiat ve kültü kuvvetlerine inanma gibi üç noktada toplamak mümkündür. Ayrıca Eski Türklerin çok az da olsa Mecusilik, Hinduizm, Maniheizm, Budizm ve Hıristiyanlık dinlerine girdikleri görülmektedir. Ancak bunlar topluca değil, bazı boyların geleneksel inançları dışındaki bu dinlerden bazılarını benimsemesi şeklinde olmuştur.⁷³ Örneğin Anvar Baytur IX. asırlarda Kırgızların bazı kabilelerinin M.S. III. yüzyılda İran'da ortaya çıkan Maniheizm'i benimsemiş olabileceğine işaret ederek bazı kanıtlar göstermiştir. Buna göre Uygur dönemine ait olduğu bilinen Yağlakar Han yazıtında dini liderleri olduğu sanılan "Mar" denen adamlar çok önem vermektedirler. Kendisi de Kırgız boyundan olan Yağlakar Han kendi kabilesinin evlatlarının Mar'lardan bir şeyler öğrenmelerini, onlar gibi olmalarını istemiştir.⁷⁴ Tarihi kaynaklara göre, Mar'ların Mani dininin temsilcileri olduğu düşünülmektedir. Ayrıca günümüzde diğer çoğunluk doğu halklarından olduğu gibi Kırgızlarda da yeni yıl bayramı olarak

⁷² Bilgili, s. 141.

⁷³ Kemal Polat, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve inançlar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2005, s. 25-31.

⁷⁴ Baytur, s. 122.

coşkuyla kutlanmakta olan Nooruz “Nevruz” bayramının da bir Maniheizm unsuru olduğu görüşleri ileri sürülmektedir.⁷⁵

Bunun dışında bazı Kırgızların Nesturi Hristiyanlığını kabul ettikleri hakkında da bilgiler vardır. S. Klyaştorıny’a göre, IX. asrın ortalarında bazı Kırgız boyları arasında Nesturi Hristiyanlığı yayılmıştır. Kırgızların Nesturi Hristiyanlığı kabul etmelerine Karluk etkili olmuştur. Çünkü Kırgızlarla Karluklar müttefik olup Uygurlara Karşı mücadele etmişlerdir. S. Klyaştorıny, Kırgızların bir takım Hristiyan işaretlerini yorumlayarak bazı resimlerin Nesturi din adamlarının resmi olduğunu söylemektedir. Onun bu yorumunu Kıçanov desteklemiştir. Nesturi Hristiyanlığının Kırgızlar arasında yayıldığı söylene de bu din Kırgızların iç dünyasına fazla etki edememiş, ruhsal kültürüne yeni şeyler katamamıştır. Bundan dolayı IX. asrın sonlarında bu dinin Yenisey’de izleri azalmıştır.⁷⁶

Görüldüğü üzere, genel Türk dini tarihinde olduğu gibi Kırgızlar da yukarıda bahsettiğimiz dinleri kısmen de olsa bir zamanlar kabul ettikleri ve uzaktan yakından ilgilendikleri anlaşılmaktadır. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi Kırgızlar İslam öncesi geleneksel Türk dini olan *Tenirçilik* (Gök Tanrı) inancına sahiptirler. Diğer çoğunluk Türk halkları gibi onlar da bu inancın esas temsilcileri ve uygulayıcıları olmuşlardır.⁷⁷

Kırgız halk inanışında geleneksel Türk dini inanışına paralel olarak İslam’ın tesirinden de söz etmek mümkündür.⁷⁸ Günümüzde Kırgızların İslamlaşma süreci ve buna neden olan faktörlerle ilgili çeşitli görüşler vardır. Bugüne kadarki yapılan çalışmalarda çoğunluk bilim adamları Kırgızlardaki İslamlaşma sürecinin genellikle XVI. yüzyılın sonlarına doğru başlayıp XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Hokand Hanlığı’nın Ruslar tarafından ortadan kaldırılmasıyla sona erdiği kanaatinde olmuşlardır.⁷⁹ Ayrıca Kırgızların İslam’ı benimsemelerindeki en önemli faktörler olarak siyasi, sosyal ve ekonomik durumlar gösterilmiştir. Ancak konuyla ilgili son dönemlerdeki yapılan araştırmalarda Kırgızların İslamlaşma sürecinin büyük Türk kitesinin bu dini benimseme dönemi olan X. yüzyıldan başlatılması gerektiği görüşü

---

⁷⁵ Polat, s. 26.

⁷⁶ Polat, s. 28.

⁷⁷ Polat, s. 28- 29.

⁷⁸ Erdem, s. 149.

⁷⁹ Seyfettin Erşahin, “Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülâhazalar,” *AÜİFD*, Ankara, 1994, s. 404.

ileri sürülmektedir. Ne var ki diğer Türk boylarının İslamlaşması ile kıyaslandığında Kırgızların İslam'ı büyük çoğunluk olarak benimseyip özümsemelerinin daha geniş bir zaman dilimine (X-XIX. yüzyıllar) yayıldığı söylenebilir.⁸⁰ Ayrıca bölgedeki Kırgızların bir kısmının da Karahanlıların Hoten'i ele geçirdikleri 1007 yılında Yagma etnik grupları ile birlikte bu devletin hakimiyeti altına girerek İslam'ı kabul ettikleri bilinmektedir.⁸¹

Kırgızların siyasi, iktisadi, kültürel ve sosyal hayatında İslam'ın çok büyük tesiri olduğunu görmek mümkündür. Kırgızların dini tarihinde *Tenirçilik*'ten sonraki diğer dinlerin içerisinden onların bütün kültürel yaşam ve iç dünyasını etkileyen ve toplu halde kabul ettikleri din İslam'dır. İslam'ı kabul eden Kırgızların gelenek ve göreneklerinde birçok değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler halkın ruh ve inanç dünyasını, dünyaya bakış açısını yansıtan edebi eserlerine, sözlü kültürü dediğimiz atasöz-deyimlerine, efsanelerine, masallarına, şarkı-türkülerine, destan-öykülerine, *coktoo*⁸², *koşok*⁸³, *sancıra*'larına (sözlü tarih, şecere) ve dolayısıyla diline yansımıştır. Özellikle Kırgız kültür ve tarihinin ansiklopedisi niteliğini taşıyan eski Türk destanlardan biri olan "Manas" destanında İslami motiflere bolca rastladığını görmek mümkündür.⁸⁴

Bununla birlikte İslam dininin Kırgızların gelenek-görenekleri, örf ve adetleri üzerinde de birtakım etkisi olduğunu, çok eski dönemlerden beri uygulana geleneksel inanç sisteminin bünyesinde gelişen birçok örf-adetlerin daha sonraki dönemlerde İslamlaştırıldığını söyleyebiliriz. Özellikle ölüm, doğum, evlenme, uğurlama, karşılama, dilekte bulunma vs. gibi olaylarla ilgili bazı örf-adet ve uygulamalar İslami unsurlarla süslenerek örneğin, "Besmele" çekilerek başlayıp ya da Kuran okunarak "Allah kabul etsin anlamındaki *oomiyim* "amin" ile bitilerek bazıları ise doğrudan İslam'ın hüküm ve kurallarına göre değiştirilerek İslamlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak bunların büyük bir kısmı daha çok yüzeysel bir şekilde değişikliğe uğramıştır. Daha doğrusu eski inanış ve geleneklerinden alıp getirdikleri

---

⁸⁰ Erşahin, s. 405.

⁸¹ Anvar Baytur, *Kırgızların Tarihi Leskiyaları II*, Bişkek, Kırgızstan Basması, 1992, s. 12.

⁸² Kırgızcada "1. Yoklamak, denetlemek; 2. Yas tutmak (ölü için ağlamak), sağu sağmak" anlamında kullanılır.

⁸³ Kırgızcada "ölü için ya da kızını evlendirirken ağlayarak onun hakkında genellikle kadınlar tarafından söylenen şiir" anlamında kullanılır.

⁸⁴ Naciye Yıldız, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürüyle İlgili Tespit ve Tahliller*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1955, s. 292.

ve günümüzde de yaşattıkları birtakım halk inanışları ve uygulamaların özünde pek fazla değişiklikleri görülmemiştir. Ayrıca ölüm, doğum ve evlenme gibi olaylarla ilgili töre, yasalar gereği gerçekleştirilen *üçülük*⁸⁵, *çetilik*⁸⁶, *kırkılık*⁸⁷, *kara aş*⁸⁸, *aş*⁸⁹, *tülöö*⁹⁰ vs. gibi örf-adet, ibadetleri yerine getirirken kesilen kurbanlık, yapılan uygulamalar başlangıç daha çok *Tenir'e* yer-su ve atalar ruhuna bağışlanarak yapıldıysa daha sonraki dönemlerde bunlarla beraber *Kuday* (Huda) veya *Alda'nın* (Allah) isimleri de anılmaya başlanmıştır.⁹¹

Kırgızlarda ibadetle ilgili bazı terimler şu şekilde sıralayabiliriz;

- 1- *Orozosun Açpay* (Orucunu Tutmak): Oruç Tutmak Kırgızlarda “Orozosun açpay”, “Ooz bekituu” (ağız kapatmak) ve orucu açmak, iftar yapmak da “ooz açu” (ağız açmak) deyimleri ile anlatılır.⁹²
- 2- *Batuba Kılıu* (Fetva Verme): Daha çok güney Kırgızlarında yaygın olan bu ifade bazı mesellerinde kadı, müftü ve imamlar tarafından verilen fetvayı anlatmaktadır.⁹³
- 3- *Nafaka Tölöö* (Nafaka Ödemek): Bu kavramın Kırgızlar arasında üç anlamı vardır: 1. Aileye bakmak için ödenen para, 2. Ayrılan kadına verilen para, 3. Yaşanan ebeveyne verilen para.⁹⁴
- 4- *Zamzam Suusu* (Zemzem Suyu): Kırgızlar hacıların getirdiği bu suyun birkaç damlasını içinde su bulunan bir kaba damlatırlar ve kibleye dönerek “Allahü Ekber” diyerek içerler. Bu duyun öbür dünyada Cennet'e gireceğine inanırlardı.⁹⁵

---

⁸⁵ Kırgızcadaki genellikle “ölen adamın anısına ölümünden üç gün sonra verilen yemek”

⁸⁶ Kırgızcadaki “1. Yedilik; 2. Ölen adamın anısına ölümünden yedi gün sonra verilen yemek”

⁸⁷ Kırgızcadaki “ölen adamın anısına ölümünden kırk sonra verilen ziyafet”

⁸⁸ Kırgızcadaki “cenazeye gelenlere ölen adamın defninden hemen sonra anısına düzenlenen ziyafet ve bu ziyafet sırasında verilen yemek”

⁸⁹ Kırgızcadaki “1. Yemek, gıda; 2. Ölen adam için yaklaşık bir yıl sonra düzenlenen anma töreni, verilen ziyafet”

⁹⁰ Kırgızcadaki “1. Dilek, istek, arzu; 2. Kurbanlık; hayırlı bir işin gerçekleşmesi için kesilen kurbanlık; adak”

⁹¹ Mayrambek Orozobaev, *Kırgızcadaki İslam Dışı Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 30.

⁹² Hüseyin Karasevey, *Nakil Sözder*, Frunze, 1982, s. 257-258.

⁹³ Karasevey, s. 65.

⁹⁴ Karasevey, s. 249.

⁹⁵ Karasevey, s. 122-123.

5- *Acı Bedel* (Bedel Hacı): Buhara, Semerkand ve Kaşgar'dan gelen kişilere bazı Kırgızlar para vererek hacca gönderirlerdi. Para veren bu kişilere “Acı Bedel” denirdi ve halk arasında büyük saygı görürdü.⁹⁶

Kırgızların inanç dünyasının kalıplaşma sürecinde *Tenirçilik*'ten sonraki diğer dinlerin içerisinde onların bütün kültürel yaşam ve iç dünyasını etkileyen ve toplu halde kabul ettikleri din İslam'dır. İslam'ı kabul eden Kırgızların gelenek ve göreneklerinden birçok değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler halkın diğer kültür unsurlarına yansımıştır. Ancak Kırgızlar İslamlaşma süreci içerisinde sadece İslam dinine ait olan unsurları kabul etmemişlerdir. İslam'ın tesiriyle beraber Kırgız kültürüne dini olmayan birtakım inanç unsurlarının geçmiş olduğu da bilinmektedir.

Ulupamir köyünde yaşayan Kırgız Türkleri ise Türkiye'ye yerleşmesiyle birlikte İslam dininin gelenek görenek, örf ve adetleri üzerinde de bir takım etkisi oldu. Pamir yaylasında uygulanan geleneksel inançlar bünyesinde gelişen birçok örf ve adetlerin Türkiye'ye yerleşmesiyle birlikte İslam dinin gereklerine göre şekillenmesi daha etkili olmuştur.⁹⁷

Ulupamir'de köy projesi içerisinde cami de düşünülmüştür. 2015'te caminin eksikleri tamamlanmış ve hizmete sunulmuştur. Camide Kırgız bir imam görevlidir. Camide Kur'an ve dini bilgiler öğretilmektedir. Köyde dini hayat canlılığını normal bir şekilde devam etmektedir. Cuma namazlarına köylülerin çoğu katılmaktadır. Vakit namazlarında yaz aylarında 50-80 arasında kişi, kış mevsiminin 30-40 arasında kişi katılmaktadır. Genç kızlar ve kadınlar geleneksel bir biçimde örtünmektedir. Kadın erkek münasebetleri ise dini sınırlar içerisinde ama aile ilişkileri çerçevesinde yürütülmektedir. Din, büyük ölçüde gelenekler ve görenekler çerçevesinde anlaşılmaktadır ve yaşanmaktadır.⁹⁸

İslam dinindeki ibadetlerin biri de namazdır. Namaz Ulupamirliler arasında takva ve dindarlık ölçüsü olarak kabul edilmektedir. Ulupamir Kırgızların “*Kudayga kulduk kılui*” (Allah'a ibadet etmek) terimi ibadet anlamında kullanılmaktadır. Dua kavramı ise “*duba*” ve “*bata*” kelimeleriyle ifade edilmektedir. Arapçadaki “*Fatiha*”

---

⁹⁶ Karasevey, s. 123.

⁹⁷ Abdülhalim Vatan, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

⁹⁸ Eyüphan Koşar, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

kelimesi Kırgızca'ya *bata* olarak geçmiş ve dua kelimesiyle eşanlamlı olarak kullanılmaktadır.

Ulupamirlilerin İslam dinine ilgisi her gün çoğalmaktadır. Türkiye'ye yerleşmesiyle Türkiye'ye bulunan müftülerin, imamların, hocaların yazısı, makaleleri ve programların etkisi oldukça fazladır. Kırgızistan'da bulunan Kırgızlara göre İslam dinini daha dolu bir şekilde hayatlarında sürdürmektedir. Şüphesiz Türkiye'de yapılan programların ve çalışmaların etkisi oldukça fazladır.

Ulupamir Türklerinin genç, yaşlı, kadın, erkek demeden dini inançlarının gereklerini yerine getirdikleri görülmüştür. Onlar dertlerinin çarelerini manevi olarak işte bu kutsal mekânlara gidip, adak adayarak, kurban keserek, dua ederek aramaktadırlar. Bu açıdan baktığımızda Ulupamirliler günlük hayatında örf, adetler, dini uygulamalar önemli bir yer tutmaktadır.⁹⁹

Yukarıda da bahsetmiş olduğumuz dini terimle ilgili bilgiler Ulupamirliler aynı şekilde gerçekleştiğini belirtmiştir. Oruç tutmak anlamına gelen “*Orozosun Açpay*”, nafaka ödemek “*Nafaka Tölöö*”, zemm suyu “*Zamzam Suusu*”, bedel hacı “*Acı Bedel*” Ulupamirliler arasında yaygın olarak kullanılır Ancak Pamir Kırgızlarında fetva vermek “*Batuba Kılıu*” şeklinde iken Ulupamir Kırgızlarında “*Fatva*” şeklinde kullanılır.¹⁰⁰

Ulupamirli Kırgızlar dini bayramlarda arife günü mezarlık ziyaretinde bulunurlar. Bayram günü ise namazdan hemen sonra topluca bayramlaşırlar. Öğle saatlerinde de evlerinden gelen yemekler köy meydanında topluca yenilir ve dua edilir. Sonra da ev- ev ziyaret edilerek bayramlaşma yapılır.

Ulupamir Kırgızlarında ahret ve kıyamet inancı ise “*Akıret, Narkı Dünyö*” olarak ifade edilmektedir.¹⁰¹ Terim anlamı ise “son, sonra olan ve son gün” demektir. Kıyamet günü İsrail'in (a.s.) Allah'ın emriyle, kıyametin kopması için sura ilk defa üflemesiyle başlayacak olan ebedi hayattır. İsrail (a.s.) sura ikinci defa üfleyince insanlar diriltilip hesaba çekilecek, sonra dünyadaki iman ve amellerine göre ceza ve mükâfat verilerek cennete ve cehenneme gidilecektir şeklinde İslam dinine göre belirlenmiş inançları bulunmaktadır.

⁹⁹ Haydar Ayaz, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

¹⁰⁰ Abdülhalim Vatan, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

¹⁰¹ Zahir Fidan, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

Ulupamir Kırgızlarında ölüm, ruhun vücudu terk ederek başka bir dünyaya gitmesidir. Cenaze törenlerinde ölüyü yıkadıktan sonra elbiselerini giydirebilirler, yüzünü de bir örtüyle örteler. Erkek cenazeyi erkekler, kadın cenazeyi ise kadınlar yıkar. Ulupamirliler ölünün arkasından çok büyük acı çekmek, yüksek sesle ağlamak, aşırı gözyaşı dökmek hoş karşılanmaz.

Ulupamirli Kırgızlar Türkiye'ye yerleştirilmesiyle İslam dinin gerekleri yavaş yavaş hayatlarında nüfus bulurken eski inançlarını bütünüyle terk etmemiştir. Yaşam biçimlerine baktığımızda bu uygulanış biçimlerini görmek mümkün olduğu kadar, İslam dininin unsurları ile kaynaşmış ve bütünleşmiş olarak da görmek mümkündür.

3.2. Evlilik Gelenekleri

İnsan hayatının geçiş dönemlerinden biri olan evlilik Kırgızlar için önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla insan hayatının önemli geçiş dönemlerinden birini oluşturan evlilik geleneği etrafında birçok inanış ve adetler kümelenmiştir. Bu adet ve inanışların temeli aynı olmakla beraber bölgeden bölgeye farklılıklar göstermektedir. Kırgızlar da temel inanış ve geleneklerin korunduğunu ve günümüze kadar yaşatıldığını görmekteyiz. Bunlar içerisinde İslami unsurlar da bulunmakla birlikte Kırgızların İslam öncesi inanış ve adetlerinin de tesiri görülür.¹⁰²

Kırgız Türkleri gelenek, görenek ve örf adetlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Bundan dolayı Kırgızlar aile unsuru konusuna özel bir ilgi gösterirler. Kırgızların aile konusundaki bu özel ilgi Kırgız Türklerinin “Aile küçük devlet” sözüne de kendini gösterir. Uzun süre göçebe hayat yaşayan Kırgızlarda ataerkil ilişkilerin devam etmesinden dolayı akrabalık bağları, ilişkileri çok güçlüdür. Onun için Kırgızlara göre aile aynı zamanda kutsal bir baba ocağıdır.

Evlilik, insanların hayatında önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayı evlilik törenleri etrafında pek çok adet ve inanış oluşmuştur. Kırgızların bu inanış ve adetleri hem İslamiyet'e ait hem de İslam öncesi unsurları taşımaktadır. Kırgızlar evlenme kelimesi erkekler için “üylönüü”,¹⁰³ kızlar için “turmuşka çıguu”¹⁰⁴ şeklinde dile

---

¹⁰² Polat, s. 135.

¹⁰³ E. Abdulbayev, D. İsayev, *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdüğü (Kırgız Türkçesinin Anlatmalı Sөzlüğü)*, Mektep Yayınları, Frunze, 1969, s. 658.

¹⁰⁴ Abdulbayev, İsayev, s. 622.

getirilmektedir. “Üy- ev, lönüü-labme, turmuş- hayat, çıguu-çıkmaq.”¹⁰⁵ Bu durumda Kırgız Türklerinde erkekler evlenir, kızlar ise hayata çıkar. Kısacası Kırgız toplumunda bir erkek evlenerek bir eve sahip olur ve kumru olduğu evin reisi olur, kız ise baba evinden ayrılıp yeni bir hayata başlar.

Kırgızcada karşımıza çıkan “üylönüü, üy bülöo kuruu” sözleri Türkçede *evlenme, ev, bark edinme* anlamına gelmektedir. Kırgız toplumunda evin en küçük çocuğu hariç diğer çocuklar anne, baba tarafından evlendirilir ve çocuklarının yuvalarını kurarlar. Bundan dolayı “boy cetken cigit üylönsün, üyünön canı sıy körsün (Büyüyen yiğit evlensin, evinden yeni değer görsün)”¹⁰⁶ derler.

Kırgızlarda evlendirme gelenekleri aşağıdaki aşamalardan oluşmaktadır:

- 1- *Kudalaşuu* “dünür olma”: *bel kuda* “yeni hamile kaldığında, yani daha anne belindeyken nişanlama”, *beşik kuda* “beşik kertmesi”, *kız tandoo* “kız seçme”, *cuucu cönötüü* “istemeye gönderme”, söz kesme, küpe atma (Kırgızlarda yüzük yerine nişanda küpe takarlar), *kalın tölöo* “başlık parası verme”, *koşumça* “oğla tarafının düğün masrafları için akrabalarınca verilen yardım”, *çaçıla, giyit giydirüü* “giysi giydirmeye” v.b.
- 2- *Küyöölöo*: *canketay* “yenge düğünü”, kısım yengeleri tarafında tertiplenen eğlence ve buna karşılık damat tarafından kızın yengelerine verilen hediye merasimi, yengelerin talebi, *car görüşü* “damatla görüşme”, oyun oynatma v.b.
- 3- *Kız toy*: Ağaç düşürme, *kurcun açma, tündük kaldırma, cılcıclık* “at kesim merasimi”, kız oyunu (mendil oyunu), *töşök tartışuu* “yorgan çekiştirme”, *öpkö çabuu* “kurbanlık”, *tolgoo tabağı* “sancı tabağı”, *sep açuu* “çeyiz açma”, *kız kırışlatuu* “kız ağlatma, giysi giydirmeye” v.b.
- 4- *Gelin toy*: *Cüz açtı* “yüz açtı”, nikah, *otko kirgizüü* gelinin kaynatasının evine sokma ve bu sırada yapılan merasim” v.b.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Mayramgül Dıykanbayeva, “Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnanışlar”, *TAED*, S. 49, 2013, s. 132.

¹⁰⁶ Abduldıyev, İsayev, s. 658.

¹⁰⁷ A. Akmataliyev, *Kırgız Adabiyatının Tarihi*, Cilt II, Bişkek, Şam Yayınları, 2004, s. 101.

Bel Kuda ve Beşik Kuda;

Eskiden Kırgızlarda çocuk çok küçükken hatta doğmadan söz keserler, dünür olurlardı. Buna Kırgızlar, “*bel kuda (bel dünür)*” derler. Böylece *bel kuda- dünür* olduğundan ve çocuk anne karnındayken sözleri kesildiğinden bu tür evliliği *bel kuda* adını vermişlerdi. İnsanların düşman olarak kavga ettikleri ilkel zamanlarda, anne ve babalar güzel hayaller ve ümitlerle çocukları doğmadan akraba olarak yakınlaşmayı arzulamışlar birbirlerine yardımlarını ve desteklerini kazanmayı istemişlerdir. Aileler önceden verilen sözü çiğnememek için oku ağzına aldıktan sonra ıslatarak veya sonra yakın parmağını keserek kanını emerek samimi olurlarmış. Dünür olmanın bu şekilde yapılması kahramanlık destanlarımızda da geçmektedir.¹⁰⁸

“Bel kuda” yani henüz dünyaya gelmemiş çocukları nişanlama âdeti Özbek, Kazak ve Taciklerde de yaygın bir şekilde görülmektedir. Buna örnek olarak Kozu Körpeş ile Bayan Suluu, Tahir ve Zühre adlı destanlar da gösterebiliriz. Bel kuda ve beşik kuda’nın bir diğer örneğini Manas destanında da görmekteyiz. Manas, oğlu Semetey’i Akun kızı ile “*bel kuda*” yapmıştır.¹⁰⁹

Orta Asya’da görülen “*bel kuda*” ve “*beşik kuda*” geleneğinin bir benzeri Anadolu’daki “*beşik kertme*” geleneği karşılamaktadır. Örneğin; Dede Korkut hikâyelerinde “*Kam Pürenün Oğli Bamsı Beyrek Boyunu Beyan İder Hanum Hey*” bölümünde de Pay Piçen Big ile Pay Püre Big henüz dünyaya gelmemiş olan çocuklarını beşik kertmesi adaklı yapmaktadırlar.¹¹⁰

Dünür olmanın iki şekli var; çocuklar daha beşikteyken verilmiş kararlar olduğundan “*beşik kuda*” denilmektedir. Görüldüğü üzere “*bel kuda*” ve “*beşik kuda*” ile çocukların geleceği önceden belirlenmektedir. “*Beşik kuda*” geçmişte çok yaygın bir evlenme şekli olduğu görülmektedir.

Cuuçu Kelüü

Dünür olduktan sonraki şekli “*cuuçu ciberüü*” (dünürcü gelmek). Cuuçu Kelüü geleneği de geçmişten günümüze kadar devam etmiştir. Dünürçülere genelde yaşça büyük halka nazı geçen namuslu, sevimli ve söz ustası kişiler gönderilmektedir.

¹⁰⁸ Cusupov, s. 535.

¹⁰⁹ Akmataliyev, s. 24.

¹¹⁰ Muharrem Ergin, *Dede Korkurt Kitabı*, C. I, TDK Yayınları, Ankara, 1964, s. 26.

Manas destanında Kanıkey'in babası Tacik Hanı Temirhan'a dünürçü olarak bilge söz ustası aksakal Bakay'ın göndermesini şöyle anlatılmaktadır;

<i>“Kan Bukardın şaarına,</i>	<i>Han Bukar'ın şehrine,</i>
<i>Temirkandın aldına</i>	<i>Temirka'ın karşısına,</i>
<i>Kuda bolo baralı,</i>	<i>Dünürçü olup varalım,</i>
<i>Cetik tuugan doluga,</i>	<i>Uyanık doğmuş hırçına,</i>
<i>Barıp söykö salalı,</i>	<i>Varıp küpe takalım,</i>
<i>Kara tögüp mal berip,</i>	<i>Sayısız çok hayvan verip,</i>
<i>Kançalık düynö nar berip,</i>	<i>Çok sayıda deve verip,</i>
<i>Çataктаşpay çirdaşpay</i>	<i>Kavgasız gürültüsüz</i>
<i>Temirkanga baralı</i>	<i>Temirkan'a varalım”¹¹¹</i>

Günümüzde “bel kuda” ile “beşik kuda” şeklinde evlenme nerdeyse varlığını yitirmiştir. Kırgız toplumunun kırsal kesimlerinde bu evliliğin “cuuçı ciberüü” (dünürçü gelme) varlığını devam ettirmektedir. Bundan dolayı halk arasında; “Elçilikke ölüm çok, Cuuçlukla korduk çok” (Elçiye ölüm yok, dünürçüyü hor görmek yok), “Cakşıga cuuçı kelet, Camaga kuçu kelet” (İyiye dünürçü gelir, kötüye düşman gelir.) şeklinde sözleri yaygındır.¹¹²

Etnik şart olarak bu evliliğin genelde Kırgız'ın Kırgız ile evlenmesi gerekir. Eskiden beri Kırgız Türkleri sadece Kırgız olanlarla evlenip milli ve beraberliğin muhafaza etmesini bunun önemli olduğuna inanmışlardır. Günümüzde bu tür evliliğin az da olsa değişime uğradığını Kırgız kızların ve erkeklerin başka boy ve milletlere mensup kişilerle de beraber evlendiklerini görmekteyiz. Kırgız Türklerinin geleneklerinden biri olan yedi ata geçmeden gelin ve damat adaylarının evlenmeleri yasaktır. Yedi ataya kadar onlar akraba, öz kardeş sayılır. Bu sebepten dolayı her Kırgız yedi atasını iyi bir şekilde bilmesi şarttır. Yedi ata geçerek evlenmemenin en önemli sebeplerinden biri de genetik özellikleri korumak neslin sağlıklı bir şekilde yetişmesini sağlamaktır.¹¹³

¹¹¹ Sayakbay Karalev, *Manas I. Kitap*, Kırgızstan Yayınları, Frunze, 1984, s. 233.

¹¹² A. Akmataliyev, *Kırgız Adabiyat Tarihi*, C. I, Şam Yayınları, Bişkek, 2004, s. 113.

¹¹³ Cusupov, s. 119.

Levirat

Kırgızlarda çok eskiden beri devam eden *Levirat* ve *sorarat* evlilik çeşitleri de vardır. Bu evlilik türlerinden arasından *levirat* Kırgıztoplumunda yaygındı. Levirat Kırgız Türkçesinde Amangerlik, Kazak Türkçesinde Amengerlik, Türkmen Türkçesinde ise Dakılmak şeklinde ifade edilmektedir. Levirat, kocası vefat eden kadını kocasının erkek kardeşi ile evlendirme şeklinde bir evlenme geleneğidir. Kırgızlarda dul kalan kadını alacak kayın, vefat eden kardeşinden küçük olmalıdır. Çünkü vefat eden kişinin büyüğü gelin için kayın baba yarısıdır. Baba ölürse onun yerine ağabey kalır ve baba görevini üstlenir, geriye kalan küçük çocukları korur, kollar. Bu tür evlilik göçebe hayat yaşayan bütün Türk topluluklarında çok yaygın bir evlilik türüdür. Bütün Türk boylarında olduğu gibi Kırgız Türklerinde de vefat etmiş kişinin adamın eşinin baba evine gönderilmesi hoş karşılanmazdı. Bu tür evlilik Kırgız destanları başta olmak üzere diğer edebi eserlere de konu olmuştur. Manas destanında bu durum şöyle geçmektedir:

*“Ata ölsö soru keres deçü ele,
Aga ölsö cene keres deçü ele,
Kan balası Kanıkey,
Er Manastan kaldı deyt,
Akıl menen tuugan Abıke,
Köödök tuugan al Köbökö,
Er manastın inişi,
Ce Köbökö tiyebi?
Ce Abıkege tiyebe?
Süygönünö barsın deyt*

*At ölürse postu miras derlerdi,
Abi ölürse yenge miras derlerdi,
Han çocuğu Kanıkey,
Er Manas'tan kalmış,
Akıllı doğan Abıke,
Hödük doğan o Köbökö,
Er Manas'ın kardeşi.
Köbökö ile mi evlenir?
Abıke ile mi evlenir?
Sevdiğine varsın diyor.”¹¹⁴*

Bazen bu gelenek hoş olmayan görüntülere de neden olurdu. Örneğin, eşler arasında yaş farkı çok fazla olabiliyordu. Abi vefat ettiği zaman evdeki bekâr erkek kardeş küçük olmasına rağmen yenge ile evlenmek zorundaydı. Günümüzde bu tür evlilik neredeyse yok olmak üzere olup bu durum evliliğin artık eskisi gibi zorla

¹¹⁴ Karalev, s. 297.

olmayıp hem kızın hem de erkeğin isteği üzerine kurulması birbirlerini tanıyarak severek evlenmeleri ile açıklayabiliriz.

Kalın Tölöö

Kırgız toplumunda yaşatılan geleneklerden biri de başlık parasıdır. Bu geleneğe Kırgızlar “*Kalın*” derler. *Kalın* kelimesi bütün Türk dillerinde ortak olduğu gibi çok eski bir kelime olup Kırgız Türklerinde evliliğin olması için başlık parasının ödenmesi çok önemli şartlardan biridir. Önceden başlık parası kızın bütün soyuna akrabalarına verilirdi.¹¹⁵ Günümüzde sadece babaya verilmektedir. Ayrıca geçmişte başlık parası vermek sadece oğlanın babasının görevi olmayıp bütün akrabalarının göreviyken günümüzde bu işi sadece baba üstlenmekteydi. Başlık parası ilgili XIX. yüzyılda akademisyen V. V. Radloff tarafından yazıya geçirilen Manas destanında şöyle denilmektedir.

“Kırk çoro keldi deyt,

Kırk cüz cılkı aydap keldi:

‘Bu nemine cılkılar?’

‘Cakıptın elge salgan salımı

Kanıkeyge kırk çoronun

Aydap kelgen kalını

Kırk yiğit geldi diyor,

Kırk yüz at sürüp geldi:

‘Bu ne Atlar?’

‘Cakıp’ın halk aldığı vergisi

Kanıkey’e kırk yiğidin

Getirdiği başlık parası. ’’¹¹⁶

Yukarıdaki parçadan anlaşılacağı üzere Cakıp Han da Kanıkey’in babası Temirhan’a başlık parası ödeyebilmek için halktan yardım almıştır. Çin kaynaklarında da Kırgızlar evlendiklerinde koyunlar ve atlar verdikleri anlatılmaktadır.

Dini Nikâh

Kırgız Türklerinde hem dini nikah hem de resmi nikâh kıyarlar. Kırgız Türklerinde dini nikâh çok önemlidir. Çünkü dini nikâhın özel duaları

¹¹⁵ S.M. Abramzon, *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Etnografyalık Tarihiy Bulaktarı*, Bişkek, Soros Yayınları, 1999, s. 153.

¹¹⁶ Karalev, s. 445.

bulunmaktadır. Yeni evlenen çiftler kelime-i şahadet söyletirler. İmam, nikâh kıyarken yeni evlenecek çifte bir kâseye doldurulan su içirir. Su içmenin temelinde çok eski Türk inancının izleri vardır. Çünkü eskiden beri su içme yolu ile yapılan ant ve yeminlerin uygulandığı bilinmektedir.¹¹⁷ Günümüzde de yeni evlenenler aynı tastan su içerek birbirlerine karşı ant içmiş olurlar. İmam nikâhı kıyılırken yeni evlenecek olan çiftin yanında şahit olarak akrabaları, arkadaşları bulunur. Bunu yanı sıra yeni evli çifte vekil baba, vekil ana tayin edilir. Vekil ana, vekil baba olarak orta yaşlarında çoluk çocuk sahibi olan halka sözü geçen, namuslu, halk tarafından saygı gören tecrübeli, sabırlı ailelerden seçilir. Vekil baba ve vekil ana oğlanın ailesi tarafından seçilir. Bu uygulama aynı zamanda aile dostluğunu da pekiştirir.

Evliliğe dayalı akraba terimleri:

Kuda: Dünür. Erkek için söylenir.

Kudagıy: Dünür. Kadınlar için söylenir.

Kudaça: Dünür. Evlenen çiftten büyük olan abla için söylenir.

Kayın ata: Kayın baba

Kayın ene: Kaynana

Küyöö: Koca

Ayal: Karı

Kayın aga: Kayın birader. Ancak evlenen çiftin büyüğü

Kayın ece: Görümce. Ancak evlenenlerden büyük

Kayın ini: Kayın birader. Gelin ve damadın küçükleri

Kayın Sindi: Görümce. Gelinin kocasından küçük olan kız kardeş

Kelin: Gelin

Küyöö bala: Damat

Cene: Yenge

Cezde: Enişte

Abısın: Elti

Baldız: Baldız

Baca: Bacanak¹¹⁸

¹¹⁷ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.II, TTK Yayınları, Ankara, 1995, s. 316.

¹¹⁸ Dıykanbayeva, s. 142- 143.

Kırgız Türkleri tarihlerine, kültürlerine, gelenek ve göreneklerine önem verdikleri, milli değerlerini baskı ve zulümlerine rağmen muhafaza etmeye çalıştıklarını söyleyebiliriz. Evlilik törenlerindeki uygulamalarla birlikte diğer geçiş dönemleri olan ölüm, doğum törenlerinde yapılan uygulamalar Kırgız Türklerinin köklü bir kültüre ve geçmişe sahip olduklarını göstermektedir. Böylece Kırgızların gelenek ve göreneklerinde İslam dininin yanı sıra geleneksel Türk dininin inançlarının da izlerini bulunmaktadır. Kırgızlar aile kurumuna çok eskiden beri önem vermişler ve babanın kurduğu, annenin yaktığı ocağı söndürmeden devam ettirmek için evlenmenin şart olduğunu düşünmüşlerdir. Kırgızlardaki “baba ocağını tüttürme” inancı bize eskilerdeki “ataerkil” döneme kadar götürmektedir.

Ulupamir Kırgızları buldukları köyde Pamir dağlarında uyguladıkları evlilik geleneklerini bugünde sürdürmekte ve yaşatmaktadır. Bu düğünlerdeki saçı saçma, kötü ruhlardan korunmak için yapılan pratikler, belli kişilerin isimlerinin telaffuz edilmesi gibi inanış ve adetler eski Türk inançlarının izlerini taşımaktadır. Ancak Türkiye’de yaşadıkları süreç içerisinde Anadolu kültüründen kına gecesi, gelinlik giyme, damada para ve altın takma gibi bazı gelenekleri de almışlardır. Yaşanılan adet ve gelenekler geçmişi bugüne, bugünü de yarına bağlayacak en güçlü kültür unsurlarıdır. Son yüzyılda birkaç farklı ülkede yaşamaya mecbur bırakılan Pamir Kırgızları tüm bu göç süreçleri içerisinde tüm zorluklara rağmen milli değerlerine sahip çıkmışlar, geleneklerini yaşatmak için çabalamışlardır.¹¹⁹

Ulupamir köyündeki kızlar, yüzyıllardır yaşayan Kırgız gelenek ve göreneklerini bugün de yaşatma gayreti içerisindeyler. Bu gelenekler içerisinde en çok dikkat ettikleri gelenek evlilik törenleridir. Bütün bir köy halkın iştirak ettiği bu törenler Kırgızların geleneklerini, halk oyunlarını, türkülerini, manilerini ve çeşitli inanışlarını yansıtmaları açısından incelenmeye değerdir. Ulupamir Kırgızlarında evlilik çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. İlk önce evlilik çağı, eş seçimi ve evlilik aşamaları üzerinde durulmuş olup evlilik törenleri de düğün öncesinde uygulanan gelenekler, düğün esnasında uygulanan araştırmasına dayanan bu çalışmamızda görüşme tekniği kullanılmıştır.¹²⁰

¹¹⁹ Aliye Koşar, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

¹²⁰ Haydar Ayaz, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

Ulupamir köyündeki Kırgızların, evlilik çağına gelmiş kızlara taliplerinin “*cuuçu*” göndermesi ve olumlu cevabın verildiği takdirde talibiyle düğünün yapılmasıyla neticelenen evliliklerdir. Kırgızlar akraba olmak istedikleri ailelerle daha çocukları doğmadan veya beşikteyken de evlilik anlaşması yaparlar. Günümüzde neredeyse hiç rastlanılmayan bu geleneğe “*bel kuda*” veya “*beşik kuda*” denilmektedir. Bazen de iki aile birbirine karşılıklı kızlarını verirler. Çapraz bir şekilde kızlar diğer aileye gelin olur. Anadolu’daki “*berdel usulü*” evliliğe benzeyen bu geleneğe Kırgızlar “*kayçı kuda*” denilmektedir. Erkek çocuk sahibi olmayan ve genellikle tek kızlı aileler ise damadı kendi evine iç güveysi olarak getirebilmektedir. Buna ise “*küçküyöö*” almak denir. Kalın vermenin zor olduğu durumlarda da damak iç güveysi olarak evlenebilmektedir. Kız kaçırma yoluyla evlilik pek yaygın değildir. Böyle durumlarda iki aile arasında anlaşmazlıkların doğabileceğinden bu tür evlilikler hoş karşılanmaz, düğünsüz yapılan evlilikler toplum tarafından da tasvip edilmez.¹²¹

Nişan ve söz önceden Pamir Kırgızları bir koyun keserek ziyafet verir ve aksakalların duasını alarak nişanı yaparlardı. Ulupamir köyünde yaşayan Kırgızlar ise nişanı ve sözü düğünden önce yapıldığı gibi düğünle birlikte yapılabilmektedir. Nişan alışverişi için kızın yanında erkek tarafından birkaç bayan ile gider. Kız tarafının isteğine göre masrafları erkek tarafından karşılanarak çeşitli takılar ve nişan elbisesi alınır. Nişan günü erkek tarafı kız evinde koyun keser. Kız tarafı pilav pişirir. Tüm köy halkı davet edilerek onların duası alınır. Kıza nişan için aldığı takılar takılır.¹²²

Kalın Pamir Kırgızlarında kız ve oğlan aileleri hep birlikte ata binerler, at üzerinde karşılaşır ve böylece söz kesimi at üzerinde yapılırdı. Erkek tarafı bir koyun keserek kız tarafınca belirlenen köyün yaşlıları ve ileri gelenlerini yemeğe çağırarak onların şahitliğinde kızın babasına kalın verir. Eskiden onlarca koyun, inek ve develerle verilirdi. Ulupamir Kırgızlarında ise kalın verme töreni aynı şekilde gerçekleşir ancak koyun, inek ve develer yerine para verilmektedir ve miktarını genellikle köyün aksakalları belirler. Kalın miktarı ortalama 5 bin yahut 6 bin olarak

¹²¹ Abdülhalim Vatan, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

¹²² Eyüphan Koşar, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

belirlenir. Düğünün kız tarafında yapılması nedeniyle kalını düğünde ve gelinin çeyizinde kullanılır.¹²³

Ulupamir köyündeki Kırgızlarla yaptığımız görüşmeler sonunda *Levirat* türünde evliliklerin en 2010 yılında gerçekleştiğini ve Türkiye’de bulunan ve başka yerlerde yaşayan Kırgız Türklerinin arasında bu tür evliliğin hiç yaygın olmadığını ifade etmişlerdir.¹²⁴

Daha önce belirttiğimiz evliliğe dayalı akrabalarının isimleri hemen hemen hepsinin aynı olduğunu sadece “*Ayal*” Türkçe karşılığı karı olan sözcüğün Ulupamir köyünde Kırgızların “*Katın*” şekilde söylediklerini ifade etmiş ve toruna “*nevre, çevre, tompok*” olduğunu belirtmişlerdir.¹²⁵

Düğün esnasında uygulanan gelenekler arasında *Pataa Toy* ise Pamir Kırgızları 3 gün 3 gece yapılırdı. Ulupamir köyündeki Kırgızlarda 2 gün yapılır. Birinci güne “*pata toy*”, ikinci güne “*zor toy*” denilir. Kızın ve erkeğin anne, babası köydeki tüm akrabaları ve köy halkının evlerini dolaşarak düğün gününün haberini verir. Düğüne birkaç gün kala iki aile bir araya gelip köydeki her evin kapısını çalarak düğüne davet edilir.¹²⁶

Tavak Kirgizüü, Ulupamir Kırgızlarında damat, bahçeye kurulan bir sofrada karşılanır. Damadın yanında ona eşlik eden maniler, türküler söyleyen ve düğün boyunca yanında duracak olan iki kişi olur. Bunlardan biri erkek diğeri kız tarafınca belirlenir ve bu kişiler köyde ır söylemeyi bilen yetenekli kişiler olmalıdır. Bu kişilere “*Küyööcoldoş*” denir.¹²⁷

Ulupamir Kırgızları düğünlerde çeşitli oyunlarla eğlenirler. *Un Çaçısuu*, erkek tarafı düğün sabahı kız evinin önünde akraba ve komşularıyla gelir. Önceden iki taraf da hazırlığını yaptığı için kalabalık yaklaştığında elinde unu olan kişi hedef seçtiği kişinin üstüne un saçmaya başlar. *Aş Aldı Oyunu*, düğünün birinci günü kesilen koyunun eti, kız tarafına götürölmek üzere kaplara konulurken sadece koyunun “*cilik*” kemiği saklanır. Ertesi günü erkek tarafından bir grup genç, bu kemiği gelinin

¹²³ Aliye Koşar, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

¹²⁴ Eyüphan Koşar, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

¹²⁵ Haydar Ayaz, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

¹²⁶ Abdülhalim Vatan, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

¹²⁷ Abdülhalim Vatan, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

bulunduğu evin penceresinden içeri atmak veya bir şekilde eve sokmak üzere düğün alanına gelirler. Kız tarafında bulunan gençler ciliğin eve girmesini engellemek için cilik kimde ise onu yakalayıp ciliği ele geçirmeye çalışır. Ciliği elinde tutan kişi rakiplerine yakalanmamak için hızlı koşamalı, sıkıştığında ise takım arkadaşlarından birine kemiği verebilmelidir. İki takım arasındaki kovalamaca da cilik zaman zaman el değiştirir. Bu oyun köyde çocuklar ve gençler tarafından oynanır. Kazanan takıma bir çapan verilir. *Ulak oyunu*, düğünlerin vazgeçilmez oyunu “*ulak tartış*” diğer bir adı ile “*kökbörü*”dür. Kökbörü oyunu Kırgızların milli oyunudur. Nesilden nesile aktarılan bu oyun Kırgızların en heyecan duyduğu oyunlardandır. Erkek tarafının verdiği keçi, teke ve ya oğlağın iç organları ve kafası alınarak belirli bir noktaya bırakılır. Atlarını süren oyuncuların arasında oğlağın yerden alan kişi oğlağı rakibine kaptırmadan belirli noktaya götürürse konan hediye alır. Ulupamir köyünde birçok kişi sadece kökbörü oyunu için at yetiştirmektedir.¹²⁸

Ulupamir köyünde bulunan Kırgız Türklerinin geleneklerinin en yoğun yaşandığı zamanlar düğünlerdir. Düğünlerde uygulanan her tören yüzyıllar içinde şekillenmiş, İslami dönem ve İslamiyet öncesi dönemin inanç ve törelerini yansıtmaktadır. Bu gelenekler Ulupamir Kırgızlarının köklü bir kültüre sahip olduklarını göstermektedir.

3.3. Aile Yapısı

Aile, kavramı genel geçerliği olan ve sosyal grup ile aile bireyleri arasındaki münasebetleri içeren ve aynı zamanda adetleri, örfleri, görenekleri ile gelenekleri bulunan ve bir sosyal kurum olan kültür unsurları içinde barındıran bir birimdir hatta sosyal bir sistemin adıdır.

Toplumların en küçük sosyal birimi ailedir. Diğer bir ifadeyle aile, toplumun küçülmüş bir parçasıdır. Dolayısıyla önce bir grup, sonra bir kurumdur. Aile, biyolojik, sosyal, ekonomik ve kültürel görevleri üstlenen bir kurumdur. Bu görevler, neslin devamını sağlama, çocukların sosyalleştirme, aile bireylerinin duygusal ihtiyaçlarını giderme, onları gerginliklerden muhafaza etme, onların biyolojik ve psikolojik tatminini sağlama ve kültürün nesilden nesile aktarılmasını gerçekleştirme şeklinde sıralanabilir. Aile sosyal kurumlar içerisinde birincil münasebetlerin en yaygın şekilde görüleni durumundadır. Bir ailenin meydana gelmesi evlilikle

---

¹²⁸ Abdülhalim Vatan, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

gerçekleşir. Evlenen her fert yeni bir aile oluşturmuş demektir. Dolayısıyla yeni görevleri üstlenen bir kurum daha oluşturulmuştur.

Türk toplumunda da aile bütün sosyal bünyenin ekseriyeti durumundadır. Bu güne kadar birçok mekân değişikliğine rağmen Türklerin varlıklarını muhafaza etmeleri, aile yapılarının sağlamlığından kaynaklanmaktadır. Türklerde ataerkil aile yapısı hâkimdir. Kararların verilmesinde söz konusu son söz babaya aittir. Türk ailesinde kadına da ayrı bir değer verilmektedir. Çünkü kadın, eski Türklerde de olduğu gibi aile içi münasebetlerin merkezinde yer alır. Türk toplumunda gerek yaşlılar gerekse çocuklar ailenin baş tacıdır. Onlara verilen değeri de gösterir.

Kırgız toplumunun en hassas olduğu sosyal grubun aile olduğu, ailenin kuruluşundan, çocukların terbiyesine kadar, bütün ayrıntıları en ince ayrıntısına kadar planlandığı görülür. Bu planlananların örf ve adet kanunları ile zorunlu hale getirildiğini söylemek mümkündür.

Kırgız toplumunda ailede babanın rolü, büyük ebeveynlerin yaşadığı geniş aile tipinde asgari seviyededir. Çekirdek aileler de ise evin geçimini sağlamak ve dışarı işlerini yürütmekten sorumludur. Diğer bireyleri babaya karşı sorumludur. Evin iç işleri annenin yetkisine bırakılmıştır. Anne, ailenin gerçek fakat sessiz hâkimidir. O iyi bir ev sahibesi ve güçlü bir idarecidir. Çocukların yetiştirilmesi onun devamlı hassas denetimi altındadır. Bu sebepten dolayı çocuk terbiyesi İslam eğitim sisteminde olduğu gibi, çocukların doğumu ile değil eşlerinin birbirine seçimi ile başlar. Bununla birlikte çocukların toplumun ortak varlıkları olduğu ve bu bağlamda da ortak sorumluluk ve otorite altında bulunduğu söylenebilir.

Büyük ebeveynler (dede ve nine), son derece değerli, genelde bir moral ve manevi enerji kaynağıdır. Kırgız toplumunda yaşlının emekli olması, inzivaya çekilmesi diye bir şeyin olmadığı, kadın ve erkeğin hayatın akışına katıldığı görülür. Bu doğrultuda yaşlıların hayata katılımı önemlidir. Çünkü yaşlı, toplumda her türlü aktivitelerin gözetmenidir. Oluşabilecek anlaşmazlıklarda yargıç görevi üstlenir.¹²⁹

Aile bireyleri arasında hiyerarşik bir yapı söz konusudur. Ancak, çocuklar da ailede karar alma sürecine dâhildir. Bu bakımdan çocukların alınan ortak kararlarda

---

¹²⁹ Murat Yağan, *Kebze Toplumu*, çev. Bahri Kazbek, İstanbul, Tley Yayınları, 1992, s. 36.

etkilerini görmek mümkündür. Ebeveyn iletişimindeki karşılık saygı temelli davranış biçimlerinin, çocukların kişilik gelişiminin ana dinamiklerini oluşturduğu gözlenir.

Kültürel değişmeler ve yozlaşmaların, ailenin korunması için gösterilen hassasiyetleri etkilediği aşikârdır. Kırgızlar, kültürlerinin yok olma endişesi ile örf ve adetlerine sıkı sıkıya bağlı olmaları gerektiğini düşünürler. Hatta kültürlerinin korunmasında oldukça radikal davranmalarına rağmen değişik halklarla aynı coğrafyada yaşarken kültür, ahlak, davranış ve dil özelliklerini büyük oranda korumaya çalışmışlarsa da diaspora¹³⁰ şartlarında yerli halk arasında dağınık şekilde yaşadıkları ortamlardan etkilenmişlerdir. Son zamanlarda kültür farklılıklarının evrenselleşmesi, batılılaşma ve modernleşme de önemli değişimlere yol açmaktadır.

Sosyo-Kültürel yapı, incelemeye ve senteze tabi tutulacak olursa kültür unsurlarının ve sosyal kurumlarının zaman içinde tekrarlanarak meydana getirdikleri ve onların karşılıklı etkileşmeleri sonucunda oluşan sosyal dengenin adıdır. Bu kural, Türk sosyo-kültürel yapısı için de doğrudur. Edebi eserler de toplumların sosyal ve kültürel yapıları hakkında en önemli belgeleri içermekle büyük tarihi işlevi de görmüş olurlar. Bu yazılı veya sözlü belgeler, aynı zamanda Türk sosyo-kültürel yapısının binlerce yıllık kimliğini ortaya koyması bakımından çok önemlidir. Bu kriterler ışığı altında Kırgız toplumunda önemli bir yer alan aile kurumunu Manas Destanı'nda ve Yenisey Yazıtlarında Orta Asya Türk sosyo-kültürel yapısının en güzel örneklerini sunar.

Manas Destanı'nda Aile

Manas, eski Türk kavmi olan Kırgızların milli destanıdır. Diğer Türk destanlarında olduğu gibi Manas Destanı'nda da hemen dikkat çeken unsur güçlü, zengin bir aile yapısı ve kadının aile yapısı içerisinde üstlendiği rol ve statülerin destanın birçok evrelerinde dile getirilmesidir. Destanda çok güçlü bir kadın imgeleri görülür. Destanda, aile yapısı içerisinde çok önemli olan kadın, erkeğin ayrı bir konumda değil aksine onun tamamlayıcısı niteliğindedir.¹³¹

---

¹³⁰ Eski Yunanca dilinde diaspora; çok uzun bir zamandan beri bir kavim, ulus veya inanç mensuplarının ana yurtlarından koparak başka yerlerde azınlık olarak yaşamaları. Sözcük hem kopma eylemini hem de kopup azınlık olarak yaşayan kimseleri ifade eder.

¹³¹ Necdet Sevinç, *Eski Türkler'de Kadın ve Aile*, İstanbul, T.D.A.V. Yayınları, 1987, s. 18.

Destanda ailenin reisi, cemaatin başı baba olmakla beraber, ailede bir baba baskısı o kadar güçlü değildir. “ *Karı-koca, davranışlarında birbirlerine karşı samimi veya saygılıdır. Kocalar, gerektiğinde kadınlardan akıl danışmaktadır.*”¹³² Ancak destanda asıl işleri baba görür. Baba, ailenin reisi olmakla beraber aynı zamanda Boy’un da reisi olup otoriteyi, siyasi gücü de temsil etmektedir. Babanın diğer bir deyişle Han’ın siyasi otoriteyi temsil etmesinin yanında, başka önemli vazifeleri de vardır. Bütün bu eski Türk topluluklarında olduğu gibi baba, oğlunu evlendirmek zorunda idi.

Manas Destanı’nın aile yapısı içerisinde, göze çarpan en önemli unsurlardan birisi de, baba ve oğullar arasında bir takım iktidar mücadelesinin mevcut olduğudur. Gerek Mana Destanı’da gerekse diğer Türk destanlarında görülen aile içi iktidar veya nüfuz mücadelesi, Bahaeddin Ögel’e göre, diğer kavimlerden farklı olarak, Türklerde “*Atalık Hakkı*”nın sonsuz olmamasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Mete veya Oğuz Kağan, töreye karşı geldiler diye, babalarını bile öldürebiliyorlardı.¹³³

Manas Destanı’nda aile içindeki bu tür mücadelelere rastlanmaktadır. Örneğin Cakıp Bey ile oğlu Manas’ın, Almambet ile babası Aziz Han arasında yaşanan olaylar bu tespiti doğrular. Müslümanlığı kabul eden Almambet, babasını da;

*“Burası yalan dünyası,
Ötesi gerçek dünyası,
O dünya için burada
İyi öğrenelim
‘Kul hüvallahu Ehad’
Kur’an dilini bilelim.
Mekke ile behiştin
Ortasını alalım!
Biz Müslüman olalım!”*¹³⁴

---

¹³² Sevinç, s. 18.

¹³³ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme çağları*, İstanbul, T.D.A.V. Yayınları, 1988, s. 247.

¹³⁴ Emine Gürsoy Naskali, *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 25.

Sözleriyle, İslam'a davet eder. Ancak babası Almambet'in bu isteğini;

*“O dünya ile bu dünya
Yakışan iyiliği bilmem ben,
Mekke ile bğıştin
Ortasını bilmem ben
Ben Müslüman olamam!”*¹³⁵

Sözleriyle reddeder. Bu davranış yukarıda da belirtildiği üzere, kültürümüzdeki tek örnek değildir. Oğuz Kağan Destanı'nın, İslami rivayetinde, Oğuz Kağan da, aynen Almambet gibi babasını İslamiyet'e davet edip ret cevabı almaktadır. Her iki örnekte de benzer şekilde çocuklar, babalarının yurdu ile savaşmış babalarını öldürmektedirler.¹³⁶

Bu sebeptendir ki destanda aile reisliği, babanın şahsında bütünleşmiştir. Baba, hem ailenin hem de topluğun revidir. Bunu için aile reisliği destanda siyasi erkin olduğu kadar, aile içinde gelişen iktidar mücadelesinin de göstergesidir.

Manas Destanı'nda babadan sonra en önemli kişi kuşkusuz anne -kadın- dir. Kadın destanda bu önemli konuma yükselten en mühim sebep onun doğurganlığı aranmalıdır. Çünkü kocasına bir çocuk doğurmayan kadın destanda devamlı sitem edilir. Aşağılanır. Çocuk doğuramayan kadın adeta meyvesiz ağaç gibidir.

Manas Destanı'nda kadın aynı zamanda ailenin, ocağın, talih ve namusunun koruyucusudur. Kadın sözüne kulak asılmadığı gün, kahraman için felaket günüdür. Kadının, ailesine bağlılığında ve sevgisinde sınır yoktur. Bütün Türk destanlarında görüldüğü gibi, Manas Destanı'nda da gerek aile içinde gerekse karı koca arasında saygı, sevgi ve sadakat vardır. Destanda karı koca arasındaki bu saygı ve sevgi içeren motifler, birçok yerde işlenmiştir.

Manas Destanı'nın yansıttığı aile tipi, sosyolog Ziya Gökalp'ın deyimiyle, “babayanlı” bir başka deyişle “pederi” ailedir. Destan'da da görüldüğü üzere, alınan

¹³⁵ Naskali, s. 25.

¹³⁶ Naciye Yıldız, “Manas Destanı'nda Sosyal İlişkiler ve Bunların Dede Korkut Hikâyeleri ile Mukayesesi”, *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni (Ankara, 21-23 Haziran 1995-Konya, 24-26 Haziran 1995)*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995, s. 272-278.

kararlarda herkesin söz sahibi olduğu özgürlükçü, eşitlikçi bir ailedir.¹³⁷ Kırgız Türk ailesi, destan metinleri incelendiğinde görülecektir ki, geniş aile tipinden daha ziyade küçük (dar) aile tipine yatkındır. Aile üyeleri kalabalık gösterilmez.

Destan'da baba yanlı olarak belirtilen Türk ailesi, çağdaşları olan aile reisinin, aile bireylerini mülkü gibi gördüğü, aile efradı üzerinde kesin söz sahibi olduğu eski Yunan'daki "genose" ve Roma'daki "gens" den çok farklıdır. Aile büyüğünün bütün aile halkına köleleri gibi hükmettiği kolektif mülkiyete sayalı tipik "geniş aile" olan "zadrugaya" da, hiç benzemez. Türk ailesinde görülen mülk ortaklığı, sadece otlakla ve hayvan sürülerine intisap eder. Türk ailesinde evlenen oğullar, hisselerini alır, yeni aile kurmak için ayrılırlardı.¹³⁸

Bu gelenek zaten Türklerde geniş aile tipinin oluşmasına izin vermez. Bazı araştırmacıların aksine, babanın, aile üyeleri üzerinde bir sulta sahibi olduğu onlar üzerinde her türlü tasarrufa ve aile bireylerini satmak ve öldürmek hakkında sahip "ataerkil" aile yapısına kesinlikle rastlanmamıştır. "Ataerkil" ve geniş aile tipinde, aile reisi babanın kesin hâkimiyetine, Manas Destanı'nda olduğu kadar diğer Türk destanlarında da rastlanmaz. Bütün destanlarda görülen ortak özellik "ataerkil" aile yapısında görülen "babalık-atalık-Hakkı"nın Türklerde sonsuz olmadığıdır.

Manas Destanı'nda, eski Türk inancı olan Şamanist unsurları ile İslami unsurların varlığı, destanda gerek İslam öncesi gerek İslam dinin kabulü sonrası ailenin yapısal özelliklerini aynen muhafaza edildiği izlenimi verir.

Manas destanı, ailenin Türk sosyal hayatı için ne kadar önemli bir kurum olduğu konusunu gelecek nesillere aktaran bir mesajlar manzumesidir. "Türklerin", "Devlet" ve "Millet" olma serüvenin temeline aileyi yerleştiren yaklaşımlarında, Manas örneği ile sağlam bir dayanağa sahip oldukları gözlenmektedir.¹³⁹

¹³⁷ Ziya Gökalp, *Türk Uygarlık Tarihi*, Haz. Yusuf Çotuksöken, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 1991, s. 237.

¹³⁸ İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Ankara, T.K.A.E. Yayınları, 1977, s. 201.

¹³⁹ İsmail Doğan, "Manas Destanı'na Türk Aile Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım Denemesi", *Manas Destanı'nın 1000. Yılı Uluslar arası Sempozyumu*, 1-22 Yayınmamış Bildiri, Bolu, 1955, s. 21.

Yenisey Yazıtı'nda Aile

Yenisey yazıtlarında Kırgız sosyal hayatı hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür. Yazıtların içeriğine baktığımızda, ailede akrabalar, yöneticiler, emir altındakiler, arkadaşlar, onları kuşatan bir muhit göksel cisimler, vatan, nehir-göller, edindikleri mal-mülk, sosyal sınıflar hakkında önemli bilgilere rastlanmaktadır.

Eş-hanımlar: Kırgız ailesinde bayanlar önemliydi. Yenisey yazıtlarında çoğunlukla, metin içinde en başta olmak üzere, “eş, hanımlar” gelmektedir. Eş-hanımlar ile ilgili altı kelime hazinesi, diğer aile üyelerine göre daha çok (26) sayıda gözükmektedir

Yazıtlarda “eş, hanım” manasını veren altı kelimeye şu şekilde rastlanmaktadır:

“*qunçuy*”, “*abçi*”, “*kişi*”, “*yotuz*”, “*nina*” ve “*eş*”. Çince “*kon-çy*” prenses ve “*kung chu*” imparator kızı anlamındaki bu kelimenin, önce Gök-Türkler, daha sonraki yüzyıllarda ise Kırgızlar tarafından kullanmaya başlandığı görülmektedir. Kırgız Kağanı *Bars-beg*'in *qukçuy* (eşi) Türk prensesiydi. “Eş, hanım” manasını veren: “*abçi*”, “*kişi*”, “*yotuz*”, “*nina*”, “*eş*”¹⁴⁰ kelimeleri kullanılmaktaydı. Araştırmacıların da belirttikleri gibi, Yenisey Yazıtlarında geçen ifadeler, Kırgız toplumsal yaşamında ve aile hayatında eş,hanım ve kız çocukların ayrıcalıklı bir yeri olduğunun delili olabilir.

Oğullar: Yazıtlardan edilen bilgilere göre, aile içinde kendisine atfedilen önem bakımından ikinci sırayı “oğullar”ın aldığı görülmektedir. Oğullar ile ilgili; “*ogul*”, “*oglan*”, “*uri (urı)*” terimlerine rastlanmaktadır. Mezar taşlarının çoğunluğunda oğulların, hanımlardan sonra zikredildiği dikkat çekmektedir. Yazıtlardaki bu bilgilere, sadece aile hatırası olarak değil, İ. Kormuşin'in de belirttiği gibi siyasi, sosyal dokümanlar olarak bakmamız gerekmektedir. Aile üyelerinin sıralandığı bu mezar yazıtlarında, ölenin el'ine, ülkesine yaptığı hizmeti tasdik edildiği anlaşılmaktadır. Mezar yazıtlarından anlaşıldığı kadarıyla hukuki yönden öz oğullarının miras sahipleri olarak anılmasını daha bir kez hatırlatmaktaydılar.¹⁴¹

¹⁴⁰ Dinar İmanova, *IX-XIII. Yüzyıllarda Kırgızların Siyasi, İktisadi ve Sosyal Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 150-151.

¹⁴¹ İgor Valentinoviç Kormuşin, *Tyurkskie Eniseyskie Epitafii. Teksti i İssledovaniya*, Moskova, Nauka Yayınları, 1997, s. 266-267.

Miras düzenine göre, kalan miras onun ailesine aitti. Kırgızların sosyal hayatında ailede ilk eşe ve ondan doğan çocuğa önem verildiği anlaşılmaktadır.

Baba-Anne-Ata: Yenisey yazıtlarında aile üyrlrtinden sayılan baba-anne-ata: “*öq*” (anne), “*qan*” (baba), “*ata*” (baba tarafından dede, büyükler)¹⁴², mezar taşlarındaki sırasında oğullardan sonra gelmektedir. Bugüne kadar bulunan yazıtların sadece ikisinde, “*öq*” (anne), “*qan*” (baba) “...*qansız*...*ögsüz* atasız”, “*annesiz*” kalındığından bahsedildiği bilinmektedir.¹⁴³

Akrabalar: Yazıtlarda geçmekte olan aile üyeleri sıralamasında sonraki sırayı akrabalar almaktadır. Öz akrabalara Kırgızca “*açi-içi*” (büyük kardeş), “*ini*” (küçük erkek kardeş), “*ikiz*” (ikizler)¹⁴⁴, “*qadaş*”¹⁴⁵ (kan kardeş) demektedirler. Ayrıca yazıtlarda gelin tarafındaki akrabalar ile uzak akrabalar ve akraba olmayanların ise “*adaş*” (arkadaş, savaş arkadaşı), “*qadin*” (kaynana), “*küdagü*” (damat), “*kelin*” (gelin), “*tünür*” (kaynata), “*töran*” (bayan tarafına özgü), “*jure*” (şurin veya hanım tarafındaki küçük akrabalar) ve savaşlarda elde edilen hizmetkârlardan¹⁴⁶ oluşmaktaydı.

Manas Destanı’nda ve Yenisey Yazıtı’nda Kırgız Türk halkının dirlik ve birlik mücadelesi yanı sıra, örf ve adetlerini, törenlerini, geleneklerini, düşüncelerini, dünya görüşlerini, inançlarını ile birlikte aynı zamanda bütün Türk dünyasının ortak kıymet hükümlerini de yansıtmaktadır. Manas Destanı’nda ve Yenisey Yazıtı’nda rastlandığımız and içme, sütkardeşliği, evlenme, aile, inançlar ile ilgili sosyal ve kültürel unsurlar, Anadolu’da karşılaştığımız yapıdan farklı değildir.

Ulupamir Kırgız ailesinin açık biçimde alamdırılması için toplumsal yapıya; toplumsal yapıyı anlamız için ise, aile kurumuna ihtiyaç duyulmuştur. Yani toplumsal yapıda merkezden çevreye, çevreden merkeze kurulan bağlantı, Ulupamir Kırgızlarının toplumunu anlamlandırmak ve açıklamak için gerekli bir yol haritası olmuştur.

---

¹⁴² Kormuşin, s. 275-276.

¹⁴³ İmanova, s. 151.

¹⁴⁴ Kormuşin, s. 277.

¹⁴⁵ Kormuşin, s. 279.

¹⁴⁶ Kormuşin, 287.

Ulupamir köyünde yaşayan Kırgız Türkleri toplumun fertleri düzenli bir porte çizerler. Öze inildiğinde Ulupamirlilerin genelde göçmen psikolojisine bağlı olarak güçlü olma güdüsünü taşıdıkları görülür. Fert olarak çalışkanlıklarıyla dikkat çeken Ulupamirliler göz ardı edilen özelliklerinden birisi de vefakârlıklarıdır. Ulupamirlilerin çoğu Türkiye'ye gelmeden önce Tacikistan, Afganistan, Pakistan gibi ülkelerde iskân etmek zorunda kalmışlardır. Bu ülkelerin yöneticilerine karşı duydukları minnet duygusunu hep muhafaza etmişleridir.¹⁴⁷

Ulupamirliler geleneksel biçimini muhafaza etmektedir. Geniş aile biçimi yaygındır. Köy zaten geniş aile görüntüsü vermektedir. Çok eşlilik ve çok çocukluk yaygın değildir. Bir ailenin çocuk sayısı ortalama olarak 4-6 civarındadır. Köyde hükümetin isteği ile aile planlaması gerçekleştirilmişse de değişen fazla bir şey olmamıştır. Ailede baba otoritesi hâkimdir Köyde boşanma olayları hep fazla görülmemesi bize aile yapısının muhafazası ve yapısı hakkında fikir vermektedir. Köyde kadın-erkek ilişkileri büyük bir aile ortamı içerisinde sürdürülmektedir. Ulupamir'de misafir olduğumuz ailelerde gözlemlediğimiz olaylardan biri de evde akrabalar arasında bir araya gelinmişse yemekler bir arada yenmekte fakat yabancı bulunmakta ise ayrı yenmektedir.¹⁴⁸

Ulupamir'de anne sevgisi ne kadar yüce ne kadar erilmaz ve ne kadar kutsal ise baba sevgisi, babaya duyulan saygı, gösterilen hürmet de o kadar büyüktür. Ulupamir Kırgızlarında baba sevgisi, saygısı çok önemli bir yer tutar. Gerek kız gerekse erkek çocuklar hiçbir konuda babalarının önüne geçmezler, ona karşı en ufak bir saygısızlık etmezler ve aile büyüklerinin, atalarının ihtiyaçlarını da karşılarlar birçok ailede gözlediğimiz olay büyük ebeveynler (dede ve nine), evlendikten sonra yanlarını alıp ihtiyaçlarını karşılarlar.¹⁴⁹

Ulupamir'de aile önemli bir sosyal birlik olduğundan, ailenin temelini teşkil eden kadın öyle yüce bir mertebeye konulmuş ki, kadını böylesine yüce bir varlık haline getiren töreye kültüre hayran olmamanın imkânı yoktur. Türkiye'de olduğu

---

¹⁴⁷ Aliye Koşar, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

¹⁴⁸ Eyüphan Koşar, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

¹⁴⁹ Zahir Fidan, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

gibi Ulupamir’de de kadın, erkeğin biricik yoldaşı ve çocuklarının anası olmak gibi önemli bir vazife ile görevlendirilmiştir.¹⁵⁰

Ulupamirlilerin aile yapısı her ne kadar kadının çok önemli ve etkili bir yeri olsa da evin temel direği her zaman için erkek olmuştur. Ailesinin kanatları altına alarak onlara en iyi şekilde sahip çıkmak, bakmak bir Ulupamir Kırgız erkeğinin isteğidir. Allah tarafından verilmiş kutsal bir emanet olduğunu düşünen evin reisine, direğine tüm aile bireylerinin inancı ve saygısı, güveni, sevgisi sonsuz olmuştur. Bu sebeple de onun sözlerine, isteklerine, vasiyetlerine her zaman saygılı olmuşlar bu istekleri tüm güçlüklerle rağmen yerine getirmeye çalışmışlardır.¹⁵¹

Ulupamir’de karı-koca ilişkileri sevgi, saygı ve sadakat ilişkileri temelini teşkil eder. Kadınları eşlerine karşı son derece sadık ve vefadır. Eşlerine canlarını feda edecek kadar bağlıdırlar. Erkekler de eşlerini bu bağlılıklarına karşılık onları sever, savunur ve yeri geldiğinde de onları kötülüklerden korumasını bilirler. Ulupamir’de eşler birbirlerine sevgi ve saygı ile sınıksız bağlıdırlar.¹⁵²

Bir ailenin bütünlük içinde yaşaması için tüm fertlerin birbirlerine son derece bağlı olmaları, birbirlerini sevmeleri ve korumaları gerekir. Bu sağlam bir aile için gerekli olduğu kadar, sağlam bir toplumun da temelini teşkil eder. Bu temelde Ulupamir köyünde yaşayan Kırgızların anne- evlat, karı-koca, baba- evlat sevgisi var olduğu kadar kardeş sevgisi ve muhabbeti de vardır. Aynı anne babadan dünyaya gelmiş kişiler olan kardeşlerin dünya üzerinde yaşadıkça en çok birbirini koruyan kimseler olmaları gerektiğini ifade etmektedirler. Kardeşler aynı anne-babanın çocukları oldukları kadar aynı evde yamaları, aynı aile terbiyesi almaları onların birbirlerine sınıksız bağlar ile bağlanmaları için yeterlidir.

3.4.Dil Özellikleri

Dil, yaşamın başlangıcından bugüne insanoğlunun en etkili iletişim aracı olmuştur. Dili iyi kullananlar, diğer kişilere göre tarih sahnesinde hep birkaç adım önde olmuştur. Sözlü veya yazılı her metin, dil aracılığıyla oluşturulan bir iletişim aracıdır. Bu metinler bazen bir düşünceyi açıklar, yaymaya çalışır, bazen zamanı iyi değerlendirecek güzel duygular ve ilginç olaylar anlatır. Bu metinler aynı zamanda

¹⁵⁰ Aliye Koşar, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

¹⁵¹ Aliye Koşar, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

¹⁵² Eyüphan Koşar, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

topluma yön verir, toplumun kültürünü gelecek kuşaklara aktarır. Bu nedenle ilk toplumlardan itibaren dili doğru, güzel ve etkili kullanmaya önem verilmiştir. Kırgızlar, Türk dili ve tarihi ait kaynaklarda adı belirtilen en eski Türk kavimlerinden biridir. Kırgızlar dilini, edebiyatını ve kültürlerini tarih sürecinde varlığı devam ettirmek konusunda pek çok güçlüklerle karşılaşmıştır. Bu güçlüklerle rağmen Kırgız Türkleri kültürel unsurlarını genel hatlarını bozmadan yaşatmaya devam etmişlerdir.

Kırgızların konuştuğu resmi dil Kırgız Türkçesidir. Kırgız Türkçesinin üç diyalekti vardır. Bunlar; kuzey, güneybatı ve güneydoğu diyalektleridir.

- A) Kuzey Ağzıları:** kuzey Kırgızistan'ın bütünü, batı sınırı Talas, güney sınırı Ketmen Töbü ve Toguz Toro. Bu da kendi içerisinde dörde ayrılır: **1) Talas Ağzı, 2) Çüy, Tyanşan Ağzı, 3) Isık-Köl Ağzı, 4) Karışık (Sınır) Ağzıları.**
- B) Güneydoğu Grubu Ağzıları:** Kendi içerisinde ikiye ayrılır: **1) Doğu Ağzı (Oş ve Calal Abad'ın doğu tarafı, Nookat, Bazar-korgon), 2) Kuzeybatı Ağzı (Kara- Ünkür suyunun batısı, Çatkal).**
- C) Güneybatı Ağzıları (içkilik Ağzıları):** Batı Oş'taki İçkilikler, Özbekistan ve Tacikistan'daki Kırgız İçkilik ağzıları.¹⁵³

Yazı dilinde kuzey ağzını esas alan Kırgız Türkçesi, yukarıdaki sınıflandırmalarda görüldüğü üzere coğrafi şartlara uygun olarak genellikle kuzey ve güney biçimindeki iki ağız bölgesine ayrılmıştır. Bunun nedenini E. Abduldayev- C. Mukambayev şöyle açıklarlar:

“Günümüzde Kırgız ağzıları coğrafi olarak güney ve kuzey olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kırgız ağzılarını birbirinden ayıran mahalli özelliklerin oluşmasında güney Kırgız boylarının 18. Yüzyıldan başlayarak Tyanşan'dan Fergana vadisine geçerek günümüz kuzey Kırgızlarından ayrılmaları etkili olmuştur. Coğrafi ve ekonomik açıdan ayrılmış olan güney ve kuzeydeki Kırgızlar, 19. Yüzyılın ikinci yarısına kadar çok sıkı ilişki içerisinde olamamışlardır. Bu süreçte ortak Kırgız dilindeki diyalektik unsurlar kaybolmayarak dil içerisinde gelişimini sürdürmüş, birbirinden ayrılmış olan

---

¹⁵³ B. M. Yunusaliev, *Kırgız Dialektologiyası*, Frunze, Mektep Basması, 1971, s. 79-82.

*ağızlar kendi içerisinde tekrar gelişip bölünerek birbirini etkilemeyi sürdürmüşlerdir ve neticede Kırgız ağızları iki büyük grupta toplanmıştır.*¹⁵⁴

Kırgız Türkleri XX. yüzyılın başlarına kadar Arap alfabesini kullanmış ve 1926'dan itibaren Latin alfabesine ve 1940 yılında da Rus-Kiril kökenli Kiril alfabesine geçmişlerdir.¹⁵⁵

Kırgızca köken olarak, Türkiye Türkçesi, Özbekçe, Tatarca, Kazakça, Türkmençe, Uygarca gibi diğer Türk dilleri ile birlikte Ural-Altay dil ailesinin Altay dalı içerisinde yer alır. Kırgızcanın Kızakça, Tatarca, Karakalkça, Nogayca, Başkurtça v.b. ile birlikte oluşturduğu Kıpçak grubu Türk dilleri Kırgızistan'da, Kazakistan'da, güney Sibiryâ bölgelerinin yer aldığı Rusya Federasyonunda, Tataristan, Kuzey Kafkasya'da, Doğu Türkistan'da, Orta Asya'nın değişik bölgelerinde konuşulmaktadır.

Kırgızcada seslere Türkçede olduğu gibi ünlü ve ünsüzler olarak ikiye ayrılmaktadır: Kırgız alfabesinde her biri ayrı harfle karşılanan 36 ses bulunur. Bu seslerin 8'i ünlü, 6'sı uzun ünlü, 25'i ünsüzdür.

- 1) **Ünlüler (Ündүүлөр): a, e, ı, i, o, ö, u, ü.** Sesler konuşma esnasında akciğerden çıkan havanın konuşma organları tarafından hiçbir engelle karşılaşmadan çıkıp ses tellerinin titreşiminden ortaya çıkan seslere "ünlüler" denir.¹⁵⁶ Kırgızcadaki ünlülerle Türkçedeki ünlüler ses özellikleri bakımından aynıdır.
- 2) **Uzun Ünlüler (Sozulma Ündүүлөр): aa, ee, oo, öö, uu, üü.** Türkçede asli uzunluklar genellikle Arapça ve kimi yabancı dillerden alıntı sözcüklerde yer almaktadır. Kırgızcada ise alıntı sözcükler dışında öz Kırgızca (Eski Türkçe) sözcüklerdeki uzun ünlüler (aa, ee, oo, öö, uu, üü), Kırgız yazı dilinde çift sesle yazılır ancak bir buçuk ses değerindedir ve Türkçedeki gibi uzun seslerin anlamı etkileyici özelliği bulunana uzunluk işareti ya da inceltme imi olarak (^) kullanılmamaktadır. Onun yerine özellikle yabancı kökenli sözcüklerde yumuşatma imi alıntı (özellikle de Rusça sözcüklerde)

¹⁵⁴ E. Abduldayev, C. Mukambayev, *Kırgız Dialektologiyasının Oçerki*, Frunze, Pedagogika Basması, 1959, s. 14.

¹⁵⁵ B. O. Oruzbayeva, "Kırgızskiy Yazık", *Yazıkı Mira: Tyurkskie Yazıkı*, Bişkek, 1997, s. 287.

¹⁵⁶ Hülya Çengel Kasapoğlu, *Kırgızcanın Grameri; Ses ve Şekil bilgisi*, Ankara, Akçağ Yayınevi, 2005, s. 12.

sözcükler mekkiznyak (b) ünsüzlerin doğru söyleyiş (telaffuz) için kullanılmaktadır.¹⁵⁷

- 3) **Ünsüzler: b, c, ç, d, f, g, h, k, l, m, n, ɳ, p, r, s, ş, t, v, y, z, ts, sç,** ayrıca (ye, ya, yo, yu) hece biçimindeki harfler Rusçaya özgü harflerdir. (Rusça sözcüklerde kullanılır.) Ancak Kiril ve yabancı kökenli kimi sözcüklerde kullanılan *ts, sh* harfleri de Kiril temelli Kırgız alfabesinde kullanılmaktadır. Türk yazı dilleri içinde uzun ünlüler Kırgızcanın karakteristik özelliklerindedir. Uzun ünlüler Türkçede yalnızca alıntı sözcüklerde kullanılırken Kırgızcanın temel sözcüklerinde yer alır.¹⁵⁸

Türk dil ailesinin Kıpçak grubu içinde yer alan köklü bir geçmişe ve sağlam temellere dayalı, sözlü edebiyatın en güzel örneklerinin verildiği dillerin başından yer alan ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde itibaren yazı dili olarak kullanılmaya başlayan Kırgızca yaklaşık 80 bin civarında sözcüğün kullanıldığı bilim ve edebiyat alanında gelişme sürecine girmiş bir dildir. Genel olarak Kırgız dili araştırmacıları Kırgızcanın Türk dil ailesinin Kıpçak grubunda yer alan bir dil olduğunu kabul etmektedirler. Kırgızistan'da Türkiye'deki kimi dil araştırmacılarının söylem ve değerlendirmelerindeki gibi "lehçe" tanımına göre "Kırgızca, Türkçenin bir lehçesidir." biçiminde bir ifadeyi kullanmamaktadırlar. Bunun yerine Türk Dil Ailesinin bir kolu olan çoğunlukla "**Kırgız tili**", az da olsa "**Kırgızca**" terimleri kullanılmaktadır.

Kırgızca, Kırgızistan Cumhuriyeti ile Orta Asya'nın değişik bölgelerinde yaklaşık 5 milyon insan tarafından kullanılan bir dildir. Kırgızistan dışında Özbekistan, Afganistan, Tacikistan, Kazakistan, Çin ve az sayıda da olsa Türkiye'de bulunan Kırgızlar (Van'ın Erçiş ilçesine bağlı Ulupamir Köyü, Afganistan'dan gelen Kırgızlar) tarafından konuşulmaktadır. Son yıllarda iş bulma ve değişik amaçlarla ülke dışında yaşayan özellikle Rusya federasyonunda yaşamını sürdüren Kırgızların sayısı da resmi olmayan kaynaklara göre 750 binden fazla olduğu söylenebilir.¹⁵⁹

¹⁵⁷ Abdullah Tan, *Kırgız Sözlüğü*, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994, s. 15.

¹⁵⁸ Tan, s. 15.

¹⁵⁹ Muhittin Gümüş, *Türkçe İle Kırgızca Dil Yapılarının Dil Öğretimi Amaçlı Karşılaştırması*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010, s. 11.

Pamir Kırgızlarının büyük bir kısmı bugün Van'ın Ulupamir köyünde yaşamaktadır. 1982'den beri Ulupamir Kırgızları, sosyal ve kültürel açıdan hızlı bir adaptasyon süreci geçirmektedir.

Özellikle son dönemde Ulupamir Kırgızları daha iyi şartlarda yaşamak, çalışmak ve okumak amacıyla birçok kente bireysel ve aile olarak yapılan göçlerin sayısı artması, kitle iletişim araçlarının yaygın olarak kullanılması, Türk insanıyla olan sosyal ilişkileri yoğunlaşması aidiyet duygusunu geliştirmekte, yaşam kolaylaştırmaktadır. Diğer yandan kaçınılmaz olan bu süreç Kırgızcanın yavaş yavaş köreltmektedir. Özellikle otuz altındaki genç nüfus Türkiye Türkçesini Kırgızca kadar Kırgızcadan daha sık ve işlek şekilde konuşur hale gelmiştir. Bu durum geçmişin derin izlerini taşıyan dil ve kültürün giderek kaybolması, unutulması anlamını taşımaktadır.

Ulupamir Kırgızlarının konuştukları Kırgızca, bir güney Kırgız ağzı olan İçkilik ağzıdır. Fakat Ulupamir Kırgızlarının konuştuğu İçkilik ağzı ile Kırgızistan'da konuşulan İçkilik ağzı arasında fazla olmasa da bir takım ayrılıkların olduğunu söylemek mümkündür. Bu ayrılığı, başka nedenlere de bağlayabilmekle birlikte uzun süre coğrafi ve siyasi olarak ayrı olmakla açıklayabiliriz.¹⁶⁰

Ulupamir Kırgızların İçkilik Kırgızcası Kırgızistan'daki İçkilik ağzına göre daha yoğun bir sızıcılışma¹⁶¹ görülmektedir. Türkiye Türkçesinin de özellikle genç neslin dili üzerinde oldukça etkilidir.

Ses özellikleri açısından örneğin Kırgızistan'daki İçkilik Teyit ve Tölös ağız konuşurlarında genellikle hece olmak üzere "a" ünlüsünün dudaksıllaştığı görülmektedir. Fakat Ulupamir Kırgızlarında bu dudaksıllaşma görülmez.¹⁶²

Kırgız Türkçesinde *ele* 'idi' ek fiil İçkilik ağzında genellikle *ede*, bazen *edi* şeklindedir. Eski Türkçe *erdi* şeklinin karşılığı olan bu ek fiilin *ede* şeklinde olması Özbek Türkçesinin etkisinden söz edilebilir. Ulupamir Kırgızlarında bu eki *ede* şekli mevcuttur. Fakat *edi* şekli kullanılmaz.¹⁶³

¹⁶⁰ Ayşe Nur Kırgız, *Van Ulupamir Kırgız Ağzı Üzerine Derleme Çalışması (İnceleme- Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 2.

¹⁶¹ Özellikle eski Türkçeden orta Türkçeye geçiş evresinde görünen bir değişimdir.

¹⁶² Kırgız, s. 162.

¹⁶³ Kırgız, 162.

Standart Kırgızcada bazı kelimelerin ünsüz ikizleşmesi Ulupamir Kırgızlarında da rastlanan bir durumdur.¹⁶⁴ Güney ağzında ve özellikle İçkilik ağzında konuşmalarında –VbV, IbV, rbV, ybV durumlarda (b) ünsüzü neredeyse düzenli bir tarzda (w) ve (v) gibi yan seslere dönüşür ve bu durum standart Kırgızcada olduğundan daha kuvvetlidir. Ulupamir Kırgızlarında bu durum diğer İçkilik ağzı konuşmalarında olduğu gibidir.¹⁶⁵

Ulupamir Kırgızları, Kırgız Türkçesinin İçkilik ağzını konuşmaktadırlar. Yapılan görüşmeler ve incelemeler Kırgızistan'daki İçkilik ağzı ile Ulupamir Kırgızlarının konuştuğu İçkilik ağzı arasında fazla fark olmadığını göstermektedir. Ancak Kırgız Türkçesi ile aralarındaki fark, bir güney ağzı olması dolayısıyla tabii olarak daha fazladır.

Ulupamir köyünde yaşayan Kırgız Türkleri kültür ve dile ilişkin bazı değerler yok olma endişesi taşıyan Aksakallar Meclisi resmi önemler bile alabilmektedir. 1992 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti'ne resmen başvurarak kendilerine Kırgız tarihi ve Kırgız dili ve edebiyatı öğretmeni verilmesi talep etmişlerdir bu istekleri 1995 yılının eylül ayında gerçekleşmiştir. Tarih öğretmeni erkek Kırgız dili ve edebiyatı öğretmeni bayandır. Bizimde görüştüğümüz bu öğretmenler gündüz köyün ilkokulunda öğrencilere akşam da köylülere konuları ile ilgili ders verilmektedirler. Böylece hem kendilerinin bu bilgileri ve değerleri unutulmamasını sağlamış oluyorlar hem de yeni kuşaklara aktarılması olayını gerçekleştirmiş olmaktadır.

3.5. Müzik ve Sanat

Müzik, insan hayatının bütün alanlarında varlığını sürdüren ve hiçbir zaman kaybolmayan, aynı zamanda yaşamın bütün safhalarında yer alan vazgeçilmez bir unsurdur. Müzik kelimesinin Yunan dilindeki “*μυζα*” (müz) kelimesinden gelmiş olduğunu Kırgız müzikologları da kabul etmektedirler.¹⁶⁶ Ayrıca “şarkı” kelimesini anlatan “ыр” (ır veya yır) sözcüğü de kullanılır. Bu sözcük “Divanü Lugatı't- Türk” sözlüğünde “*Ol ır/ yır yırladı*” yani “*o bir şarkı söyledi*” anlamında geçmektedir.¹⁶⁷ Şarkı söyleyen sanatçıya Kırgızlar “ırçı” ifadesini kullanırlar. Bu kelime, ismi geçen

¹⁶⁴ Kırgız, s. 11.

¹⁶⁵ Kırgız, s. 7.

¹⁶⁶ Balbay Alaguşev, *Muzıka Duhovno-Estetiçeskaya Matrıtısa Nomadov*, Bişkek, 2008, s. 108.

¹⁶⁷ Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lugat-İt-Türk*, çev. Besim Atalay, Ankara, Alaeddin Kral Basımevi, C. III, 1941, s. 3-4, 131, 143.

sözlükte “yıracı- şarkıcı, çalgıcı, çağırıcı” sözcükleri ile zikredilmiştir.¹⁶⁸ Bunların dışında “Kırgız Musikisi”nin ortaya çıkışı ve kökü “*Комуз*” (Komuz) kelimesine dayanılır. Etnografya ve müzikolog V. Bartold “*Turetskiy Epos i Kavkaz*” (*Türk Destanı ve Kafkas*) adlı eserinde “Komuz” kelimesinin bir müzik çalgısını andırmaktan öte, genel anlamda bütün musiki terimlerini kapsayan ve müzik kelimesinin özünü anlatan özellik taşıdığını belirtmiştir.¹⁶⁹

Kırgız Türklerinin Kültüründe diğer kültürlerde olduğu gibi, müzik çok itibar görmüş ve vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Buna sebep Kırgız Halkının uzun süre göçebe hayat geçirmeleri ve yazma dilinin görülmediğinden, edebi miraslarını sözlü anlatarak ve ezberleyerek kendinden sonra gelenlere bırakması ve konularda müzikten faydalanmış olmasıdır. Nitekim Kırgız köylerinde “*Kırgız süyünsö da, küyünsö da, sezimderin muzıka arkıluu cetkiret*” (Kırgız sevincini de kaygısını da müziğin eşliğinde ifade eder) ve “*Kırgızga Komuz menn kımız bolso bolgonu*” (Kırgız için kımız ve Komuz vazgeçilmez değerdir) şeklinde atasözleri yaygındır.

Kırgız Türklerini Müziğini ilk olarak ortaya koyan Kambarkan’ın olduğu konusunda fikir ayrılığı yoktur. Ancak Komuz’un teli ile ilgili görüşlerde farklılık ortaya çıkmıştır. Komuz’un ilk ortaya çıkışı ile ilgili anlatılan bir rivayet Kambarkan Han’ın kızı sevgilisini kaybeder ve bu acıya dayanamayarak ormanların derinliklerine dalar. Derdine derman olacak sesi duyuncaya kadar gezer durur. Sonunda tilki bağırsağının çam ağacına asılı kalarak, gamlı ses çıkardığı yerde kendini buluveren bu kız, o sesin altında kalarak derdini unutmayı başarmış. Kuruyan ve ses çıkaran tilki bağırsağını bir ağaç gövdesine gererek yerleştirmiş ve onu çalmaya başlamış. Böylece hepimizin bildiği, “Kambarkan” küyü ortaya çıkmıştır.¹⁷⁰

Bir diğer kaynakta, Kambarkan’ın hikâyesi daha farklı anlatılır. Burada avcı Kambarkan, geyik avlamaya dağa çıkar, geyiklerin sürüsüne yaklaşır ve yayını gere. Yaydan fırlayan ok, büyük geyiğin karnına saplanır. Ancak geyik, can vermeden önce olduğu yerden başka kayaya atlar. Bu sırada geyik, atlamayıp ortalıktaki ağaca düşer. Bağırsakları da ağacın dalına ilinir. Avını almaya gelen Kambarkan, ağacın

¹⁶⁸ Mahmut, s. 36.

¹⁶⁹ Viktor Vladimiroviç Vinogradov, *Kırgızskaya Narodnaya Muzıka*, Frunze, Kirgiz Gos İzdat Yayınları, 1958, s. 166.

¹⁷⁰ Kengeş Cusupov, v.d., ed., *Kırgızdar*, Bişkek, Kırgızstan Soros Fondu Yayınları, 1996, s. 493.

dallarından gelen müthiş sesi beğenir ve böylece şekli ata yukarıdan bakıldığı zaman görülen figürü andıran üç telli günümüzde Komuz olarak adlandırılan insana hem rahatlık hem şifa veren müthiş sesli müzik aleti icat eder.¹⁷¹

Kırgız Türklerinin Müziğinin, Kırgızların tarihi kadar eski olduğunu tüm tarih belgelerden söylemektedir. Kırgızların müziğe yakınlığından ve hayatının her döneminde ondan doğru bir şekilde faydalagelmiş olduklarından da bütün Orta Asya'ya gelen araştırmacılar haber vermiştir. Müzik eskiden olduğu gibi günümüzde de ülkede düzenlenen toplumsal olayların tamamına (Kırgız halkının düğünleri, törenleri, toplantıları) destek olmakla görevini yapmaktadır. Kırgızların müzik alanındaki yaratıcılık hüneri diğer ulusların musikisinden ritmik, lirik, epik içeriğinin sade ve zenginliği ile farkını ortaya koydu. Bununla beraber Kırgız Halkının milli ve manevi kaynağını teşkil etti. Kırgızlarda müzik birçok müzik aleti bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

Komuz (Kopuz)

Çok eskiden beri Orta Asya'da "musiki bir çalgı" anlamında kullanılan "Komuz" terimi, günümüzde de Orta Asya'da yaşayan ve Türk lehçelerinden birini konuşan Kırgız, Kazak, Türkmence, Uygurca ve Altay Türklerinde komıs, kobus, kobıs, kubuz, homıs gibi adlarla, birbirine benzeyen veya benzemeyen çalgılar için kullanılmaktadır. Bu çalgı, Orta, Batı ve Kuzey Asya'da yaşayan Türk boylarında değişik biçimlerde halen yaşamını sürdürmektedir. Bu çalgının Türk boylarında kutsal sayıldığı ve din adamları tarafında çeşitli ayinlerde kullanıldığı bellidir."Şaman" denilen bu din adamları, ayinlerde müziği temel alırlar ve iyi birer de şair olup Komuz'u kullanıyorlardı. XII. Yüzyıl ve sonrasında Orta ve Batı Asya'da oldukça yaygın olan Komuz kullananlar, "Komuz" olarak anılmıştır, günümüzde de bu isim geçerlidir.¹⁷²

¹⁷¹ Kengeş Cusupov, *Kırgızdardın Bayırkı Madaniyatı*, Bişkek, Biyiktik Yayınları, 2006, s. 24-25.

¹⁷² Ermamat Ergeshov, *Kırgız Türklerinin Kültüründe Müzikterapi Uygulamaları ve Manevi İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 41.

Resim 1

Resim 2

Resim 1’de gösterilen Komuz günümüzde Kırgızistan’da yaygın şekilde kullanılmaktadır. Resim 2’de ise Komuz’un gelişmiş ve “Komuz-Bas” olarak adlandırılan şeklidir. Komuz, Anadolu sazlarının ünlü ve şanlı atasıdır ve eski Anadolu’da yazılmış kitaplarda geçen bir deyimdir. Komuz, Osmanlı devletinde ve belki de Selçuklular çağından sazların tek ve köklü adı olarak bilinirdi. Gerek Anadolu’da gerekse İç Asya ile Kuzey Asya Türklerinde, musiki anlamında deyim ve her şeye hükmeden tek çalgı Komuz’dur. Komuz, aynı zamanda eğlence için çalınan, güç veren, övgü vasıtası olarak da kullanılan bir alettir.¹⁷³

Dobulbaş (Davul)

Добулбааш (Dobulbaş - Davul) tek taraflı veya çift taraflı olarak deve derisiyle kaplanmış ve yuvarlak şekilde tasarlanmış vurmali çalgı aletidir. Onun sesi elin (avucun) veya olarak yapılmış çam veya vişne ağacından yapılmış tokmağın yardımıyla oluşturulur. Davul’un sesi, güçlü ve büyük tonları kapsadığı için devamlılık ve cesaret vericilik bakımından diğer bir önemli Kırgız aletidir.¹⁷⁴ Davul’un önemli üç bölümü vardır: İçi, dışı ve tokmağı. Davul, bir çeşit arşı simgeleyen vurmali saz türünden müzik aletidir.

¹⁷³ Ergeshov, s. 42.

¹⁷⁴ Alaguşev, s. 113.

Resim 3

Davul'un bir diğerk önemli ögesi de tokmaktır. Tokmak, ya tavşan derisiyle kaplanarak söğüt dalından; ya geyik kemiğı ya da boynuzu ya da kayın ağacından yapılır.¹⁷⁵

Resim 4

Eski geleneklerde çoğı zaman savaşlarda ve tedavide kullanılan davul günümüz Komuz ve diğerk telli sazlarla eşlik ederek konserlerde ansambl tarafından kullanılmaya devam edilmektedir.

Kırgızlar toplumunda müzik kadar el sanatları da oldukça gelişmiş olup geniş bir alana yayılmıştır. Kırgızlar hayvanların yünlerini, derilerini kullanarak giysilerini çiftçilik için gerekli olan çok sayıdaki eşyayı-malzemeyi yapmaktaydılar. Kırgızların hayatında hayvancılığaya dayalı olarak çizmecilik, ayakkabıcılık ve savaş döneminde giyilecek giyimlerin yapılması sağlayan zanaatlar oldukça gelişti. Hayvanların

---

¹⁷⁵ Ergeshov, s. 48.

yününde kalpak, kürk, kilim, keçe, halı ve keçe çadırları yapılırdı Kırgızların çadırındaki en önemli aksesuarlar ve döşemeler keçeden yapılmaktaydı.

Kırgızların el sanatları içerisinde en eski tekniklerinden biri olan keçe sanatı günümüze ulaşan dallarımızdan birsidir. Kırgızistan bazı yerlerinde devam etmekle beraber üretiminin gittikçe azaldığı, gözlenen bu sanatın teknik özelliklerini renk ve bezeme özelliklerini, kullanım alanlarını bakımından farklılık gösterir.

Kırgızistan'ın el sanatları çok eskiden beri gelişmektedir. Kırgız el sanatları başka toplumların el sanatlarıyla karşılaştırıldığında, özel bir koruma önlem gerek duyulmadan günümüzde de varlığını sürdürmesiyle farklılık göstermektedir. Çünkü bir takım el ürünleri, hala günlük yaşamda kullanılmakta ve bu nedenle varlığını kolaylıkla korumaktadır. Kırgızistan'ın göçebe yaşamını ve kültürünü anlamak için bakabilecek başlıca kaynaklardan biri olan Kırgız el sanatları basit ancak son derece işlevsel olmasıyla dikkat çekmektedir.

Keçe, yünden üretilen bir cins kumaştır. Keçe imal eden ve imal edilen keçenin işlenmesi suretiyle üretilen çeşitli giysileri ve eşyayı yapan kişiye “keçeci” bu işlemin devamlı bir uğraş haline getirilmesine “keçecilik” denir.¹⁷⁶

Keçecilik tam anlamıyla bir el sanatıdır. Artık, teknolojik imkânlar nedeniyle fabrikasyon keçe üretimi, başka bir deyişle, dokusuz yüzeyler üretimi yapılıyor olsa da Kırgızistan'da hala geleneksel yöntemlerle keçe üreten ustalar bulunmaktadır.

Yünün basit bir tarzda ayakla tepilip birbirine girift bir hale getirilmesi suretiyle elde edilen mamullere tepme keçe denir.¹⁷⁷

Dokusuz yüzeylerin ilk örneği el yapımı dokusuz yüzeyler- tepme keçelerdir. Eski zamanlardan beri bilinen bu yöntem yünü düzgün bir katman olarak hazırladıktan sonra nem ve basınç etkisiyle keçeletirmeye dayanır.¹⁷⁸

Tepme keçe- bir yaygı üzerine döşenen taranmış yünlerin rulo yapılarak üstüne sabunlu sıcak su dövülmesiyle elde edilen dokusuz bir tekstil ürünüdür.¹⁷⁹

¹⁷⁶ İrfan Ünver Nasrattinoğlu, “Afyonkarahisar’da Keçecilik”, **Afyonkarahisar Folklor- Edebiyat – Tarih Araştırmaları**, Afyon Belediyesi Yayınları, No: 11, Afyonkarahisar, 2003, s. 50.

¹⁷⁷ Tefik Eşberk, “Türkiye’de Köylü El Sanatları Mahiyeti ve Ehemmiyeti”, Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmalarından sayı: 44, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1939, s. 49-52.

¹⁷⁸ Güngör Başer, *Kumaş Tasarımı ve Analizi*, İstanbul, MEB Yayınları, 2003, s. 2.

Resim 5: Keçe halı, kare formda olan kundağın sarı, mavi, kırmızı ve kahverengi renkleri kullanılmıştır.

Resim 6: Yelek, 42- 46 boyutlarında, yün elyaftan yapılmıştır.

Orta Asya'ya özgü göçebe yaşam biçiminin bir ögesi olarak gelişmiş keçe sanatı Milattan Önceki uzun yıllara dayanır. Her millet gibi Kırgızlar da tarihleriyle beraber sanatlarını geliştirerek bugüne kadar getirmişleridir. Keçe sanatı el sanatları arasında çok eski ve önemli bir yere sahiptir.

Kırgızistan'da birçok sanatkârın kendilerine has tarzlarının oluşmasında ve bugünkü seviyeye gelmesinde geçmişte ve günümüzde Türk resim sanatının eşsiz eserlerinin vücuda getirildiği Kırgızistan'da doğmuş olmalarının rolü büyüktür.

¹⁷⁹ Atilla Ergür, *Tekstil Terimler Sözlüğü*, İstanbul, Boğaziçi Yayınevi, 2002, s. 267.

Kırgızistan Cumhuriyeti'nin farklı bölgelerinde bulunan kaya resimleri (Petroglifler), damgalı taşlar, Türk resimleri sanatının en seçkin örnekleri arasında yer almaktadırlar.

Resim 7: Güneş Başlı İnsan (Saymalı Taş)

Türk boy ve toplulukları tarafından farklı dönemlerde farklı yöntem ve tekniklerle kayalara işlenen petroglifler son derece karakteristik özellikler taşımakta eski Türk yaşayış ve inanış sistemi hakkında da birçok bilinmeyen aydınlatılmasına ışık tutmaktadır. Zira bu eserler ait oldukları dönemlerin insanların duygularını, düşüncelerini, isteklerini, sevinçlerini, coşkularını, kaygılarını, korkularını, gücünü, kendi türüyle ve evrendeki diğer varlıklarla ilişkilerini ortaya koyan grafiksel dil öğeleridir. Eski Türk duvar resimlerinin ve Türk minyatür sanatının da temelini oluşturan kaya resimlerinin geçmişte ve günümüzde Kırgız resim sanatına tesir ettiği göz ardı edilmez bir gerçektir.

Ulupamir köyünde yaşayan Kırgızlar, Pamir Kırgızları gibi müziğe hala önem vermektedirler. Eskiden olduğu gibi bugünlerde de, hem sevinçli hemde kederli anlarını müziğinde paylaşmaya alışkındırlar. Toy olarak adlandırılan her düğün türlerinde müziğin yeri ne kadar önemliyse, cenaze törenlerinde de o kadar

önemlidir. Yakınını kaybeden her kadın, cenaze törenlerinde öbür dünyaya yolcu ettiği yakınını hatırı için koşok veya ağıt şarkısı söylemesi buna bir örnektir.¹⁸⁰

Ulupamir’de yaşayan Kırgız Türkleri ne yazık ki, Kırgız milli musikisi önemini yitirmeye başlamıştır. İlkokul, ortaokul ve liselerde okutulan müzik dersi içeriğinin farklı olması ve artık öğrencilerin hangi müzik türünü beğendikleri hakkında görüşleri belirtilmemesi bunun sebeplerindedir.

Kırgızların önemli müzik aletleri olan Komuz Ulupamir’de yaşayan Kırgızların yaşlı kesimden sınırlı sayıda kişinin bildiği ve genç kuşak arasında ilgi gösterdiğini ifade etmektedir. Ancak Pamir Kırgızlarının müzik aletlerinden olan Dobulbaş Ulupamir köyünde hiç kullanılmadığını belirtmişlerdir.¹⁸¹

Ulupamir’de sanat diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi, gündelik ev eşyasının (halı keçe vb.) şeklinde görülür. Ulupamir’de el sanatları çok eskiden beri gelişmektedir. Kırgız el sanatları başka toplumların el sanatlarıyla karşılaştırıldığında, özel bir koruma önlemine gerek duyulmadan günümüzde Ulupamirlielerde varlığını sürdürmesiyle farklılık göstermektedir. Çünkü bir takım el sanatları ürünleri, hala günlük yaşamda kullanılmakta ve bu nedenle varlığını kolaylıkla korumaktadır. Ulupamir Kırgızları göçebe yaşamını ve kültürünü anlamak için bakabilecek başlıca kaynaklardan biri olan Kırgız el sanatları basit ancak son derece işlevsel olmasıyla dikkat çekmektedir.¹⁸²

Orta Asya’ya özgü Göçebe yaşam biçimi bir ögesi olarak gelişmiş keçe sanatı Millattan Önceki uzun yüzyıllara dayanır. Her millet gibi Ulupamir’de yaşayan Kırgız Türkleri de tarihiyle beraber sanatlarını geliştirerek bugüne kadar getirmişlerdir. Keçe sanatı el sanatları arasında çok eski ve önemli bir yere sahiptir.

Ulupamir’de yapılan ürünlerin hem önemi hem de kullanım alanları çoktur. Tepme keçe ürünleri başlıca çadırların temel inşaat malzemesidir. Keçeden tezyin edilmiş kilimler, çanta ve ev eşyalarının saklandığı torbalar, ayrıca değişik süs eşyaları eskiden beri Ulupamir Kırgızların günlük hayatının bir parçasıdır. Çadırın dışı keçeyle örtülür, iç donanımına da birçok eşya keçeden yapılır. Keçe ürünleri

---

¹⁸⁰ Aliye Koşar, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

¹⁸¹ Abdülhalim Vatan, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

¹⁸² Eyüphan Koşar, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

kullanım yerlerine göre yaygı, yelek, şapka, panço, terlik, ev keçesi, at keçesi vb. çeşitleri vardır.¹⁸³

Ulupamirlilerin eskiden beri yaptıkları bir diğer sanat ise deri işlemeciliğidir. Bu konu da son derece hünarlı olup kendilerine özgü motifleri bulunmaktadır. Fakat bu değerli yeteneklerini ekonomik olarak gelire dönüştürülememektedir. Deri işlemeciliğinin tamamen sona ermiştir. Çünkü ham deri elde etme güçlüğü vardır ve bu güçlük maliyeti büyük ölçüde etkilemektedir.¹⁸⁴

---

¹⁸³ Zahir Fidan, Kişisel görüşme, 19 Mayıs 2017.

¹⁸⁴ Haydar Ayaz, Kişisel görüşme, 18 Mart 2017.

SONUÇ

Tez çalışması Türkiye'nin Van ili Erçiş ilçesine bağlı Ulupamir köyünde yaşamakta olan Kırgız Türklerinin, yaşamış oldukları göçe neden olan siyasi olaylar, göç süreci, kültürel özellikler, göç sürecinin kültürleri üzerindeki etkisini görebilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Göç olgusu Ulupamir'de yaşayan Kırgız Türklerinin Tarihsel, sosyo-ekonomik ve kültürel hayatını etkilediğini görebilmekteyiz.

Ulupamir Kırgız Türkleri Kırgızistan'ın güneyindeki Alay bölgesinde yaşamakta iken Çarlık Rusyasının baskıları ve çeşitli oyunları ile başka ülkelere göç etmek zorunda kaldılar. Rus saldırılarından kurtulmak için Afganistan Pamirine göç etmişlerdir. Afganistan Pamirinde de Rus saldırılarının devam etmesi üzerine 1947 yılında Doğu Türkistan Pamirine göç etmişlerdir. Fakat 1949'da Çin komünist yönetimin hâkim olması ve Doğu Türkistan'daki Türk direnişini kırması ile tekrar Afganistan Pamirine dönmek zorunda kaldılar. 1978'de Afganistan'da Saur devriminin gerçekleşmesiyle Kırgız topluluğu Hacı Rahmankul önderliğinde Pakistan'a iltica etmişlerdir. Pakistan'a geldikleri ilk zamanlar farklı köylere yerleşmişlerdir. Daha sonra Gilgit şehrinde çadır kampları kurarak topluluk üyeleri tekrardan bir araya gelmişlerdir. Pakistan'ın sıcak olması ve iklim koşullarından dolayı Kırgızlar farklı hastalıklara neden olmuş ve birçok insanın hayatını kaybetmiştir. Pakistan'ın iklimi Kırgızlar için uygun olmadığını düşünüp tekrar göç etme kararı aldılar. Ancak Afganistan'a dönemeyeceklerini anladıktan sonra ABD ve Türkiye Elçiliklerine başvuran Kırgız topluluğu, Türkiye'den onay almış ve 1982 yılında Türkiye'ye getirilmişlerdir. Türkiye'ye geldiklerinde ilk istekleri sıcak olmayan ve eski vatanları Pamir'in iklimine benzeyen bir yere yerleşmek olmuştur. Kırgızların büyükleri Türkiye hükümeti ile beraber Van ilinin Altındere köyünde yer belirlemişler ve 1987 yılında Kırgız topluluğu köye yerleştirilmiştir. Dağlı, sulu, otlak bir yer olan köy Kırgızlar, Türkiye'ye geldiklerinde yeni hayatlarına başlamışlardır. Kırgız Türklerinin, Türkiye hükümetine köy adının değiştirilmesini talep etmesi üzerine köyün adı Ulupamir olarak değiştirilmiştir. Türkiye'ye yerleştikten sonra göçebe hayata son veren Ulupamir Kırgızları sosyo-ekonomik ve kültürel özelliklerinde bir takım değişiklikler meydana gelmiştir.

Türkiye'ye yerleşen Kırgız topluluğunun hayatı tamamen değişmiştir. Bununla birlikte birçok sorun ortaya çıkmaya başlamıştır. Göçebe hayattan yerleşik hayata geçmişlerdir. Eskiden beri uğraştıkları hayvancılık da hemen hemen son bulmuş durumdadır. Yeni hayat tarzı Kırgızların yeni işlerde çalışmaya başlamalarına neden olmuştur. Öncesinde hiç uğraşmadıkları işlere bakmak zorunda kalmışlardır.

Ulupamir Kırgızlarının hayatını etkileyen bir diğer unsur da kültürel unsurdur. Yeni yerleşime ve kültüre ayak uydurma çabası, aynı zamanda kendi babalarından miras aldıkları gelenekleri sürdürme çabası içerisindeyken çoğu kültürel gelenek ve ritüellerin karıştığı görülmektedir. Özellikle düğünlerde bunu görmek mümkün düğün öncesinden kızın evinde yapılan faaliyetler kullanılan malzemeler, söylenen türküler ya da düğün sırasında ateş etme gibi gelenekler Kırgızların kendi geleneği olmayıp bununla beraber düğünlerdeki eğlence tarzı, çalınan müzikler de Türkiye'ye ait olmaktadır.

Ulupamirliler ilk zamanlarda farklı yerlerde iş imkânları bulmuş ama çoğu zaman uzun süre aynı yerde çalışma cesaretini bulamamışlardır. Eskiden hayvanları ve otlakları vardı, istedikleri topraklara, otlaklara göç edebilirken artık yerleşik hayata geçmek ve bir yerde uzun süre çalışmak zor gelmiştir. Yeni hayat tarzına başlamak üzereyken bölgede ortaya çıkan terör sorunu Ulupamirlileri de çok etkilemiştir. Sebebi ise korucu köy olmasıdır. Köydeki erkeklerin çoğu koruculuk işine başlamışlardır ve bölgedeki terör ile mücadele operasyonlarına katılmıştır. Operasyonların birinde de Ulupamirlilerden bir kişi hayatını kaybetmiştir. Birkaç sene önce kadar çok gergin bir hayat olduğunu dile getirmektedirler. Akşamları herkes elektriklerini söndürdüklerini, köy teröristlerin saldırılarından korumak için sokaklardaki ışıkları bile çalıştırmadıklarını anlatmaktadırlar. Birkaç kere köye roket atıldığını, bir keresinde camiye, diğerinde ise eve düştüğünü ve düştükten bir gün sonrasında patladığını söylemektedirler. Hala akşamları köy sokaklarındaki ışıklar çalışmamaktadır.

Terör olaylarından çok etkilendiklerini ve tür bir sorunla yeniden yüz yüze kalmak zorunda olmayı istemediklerini dile getirmektedirler. Bunun dışında farklı sosyo-ekonomik sorunları da vardır. Özellikle son zamanlarda etraftaki köylerle toprak arazileri sebebiyle bazı sorunlar yaşamaktadırlar. Bazı arazilerin sahipleri çıkmakta

ve Kırgızların ellerinden almak istemediklerini dile getirmektedirler. Bununla birlikte köyden taşınıp Türkiye'nin başka şehirlerine gidenler de kendi arazilerini satmaktadırlar.

Ulupamir Kırgızlarının bir diğer sorunu ise kendine özgü kıyafetleri köy dışına çıkınca giyememekteler. Fakat köy ortamında Ulupamir Kırgızları kendi kültürlerine özgü kıyafetler giyebilmektedirler. Kıyafet özellikle kadınlar için önemli olmaktadır. Sebebi ise Ulupamir Kırgızlarının kadınlarının kırmızı ve kırmızıya yakın renklerde elbiseler giymeleri ve başörtülerini de statülerine göre takmalarıdır. Evli olanlar beyaz, bekârları ise kırmızı ve yakın renklerde başörtü kullanmaktadırlar. Köyün dışına çıktıklarında elbise rengi değişmekte, renkli elbiseler ve Kırgız motifli yelekleri çıkartılmaktadır. Fakat başörtü renkleri köy dışında da aynı şekilde kullanılmaktadır. Fakat başörtü renkleri köy dışında da aynı şekilde kullanılmaktadır.

Ulupamir köyünün etrafı Kürt köyleri ile çevrilidir, komşu köylerle ekonomik ve ekolojik ilişkiler dışında herhangi bir iletişim yoktur. Ekonomik olarak diğer köylerden gelen tüccarlarla olan ilişkileri sayılır. Ekolojik anlamda ise otlak ve arazi meselesi vardır. Ulupamirli Kırgızlarla yerli halk arasında toprak konusunda bazı anlaşmazlıklar yaşanmaktadır. Nedenleri ise Kırgızlara verilen toprak arazilerinin sahiplerinin çıkması ya da bazı Kırgızların köyden taşınırken arazilerini Kürtlere satmasıdır. İlk durumda Kırgızlar mahkemeye başvurmakta, fakat çoğu zaman mahkeme kararı eski sahibinin yararına olmaktadır. İkinci durum ise Kırgızların yapabilecekleri bir şey kalmamakta, satılan toprak arazisini geri alamamaktadırlar. Otlaklara gelince; büyük tartışma sorunu olmasa da, birbirlerinin hayvanları belirlenmiş otlak sınırlarını geçtiğinde kişisel bir tartışma ortamı oluşmaktadır. Bu tür tartışmalar gündelik hayatın bir parçası olarak kabul edilir. Sebebi ise büyük sorunlar ve düşmanlıklara neden olmamasıdır.

Sosyal kültürel sınırlarının köy dışında fazla ortaya koyulmadığını görebilmekteyiz. Dil farklılığı sorunun çözülmesi Kürtlerin de Kırgızların da iletişim kurdukları dilin Türkçe olmasıdır. Ne Kırgızların ne de Kürtler birbirlerinin dillerini bilmektedir. Bu durumda Türkçe iletişim ve etkileşim dili olarak hizmet etmektedir.

Günümüzde Ulupamirliler hayatlarını yaşadıkları çevreye, topluma göre düzenlemeye alışmışlardır. Türkiye’de yaşamakta olmalarına şükrederek vatandaşları oldukları ülkenin sunduğu imkânlardan yararlanmayı çalışıyorlar. Daha önce belirttiğimiz gibi; eğitime verdikleri önem ve bu olgu onlara mutlu bir geleceğe dair umut vermektedir. Türkiye’de doğan ve büyüyen Ulupamirliler, Türkiye’yi vatanları olarak kabul etmektedirler ve kendi geleceklerini bu ülkede görmektedirler. Özellikle gençler arasındaki vatan sevgisinin yüksek olduğu düşünülmektedir, en azından dile getirdikleri duygular, düşünceler ve planlarından yola çıkarak bu tespitte bulunmaktadır.

Göç sırasında Ulupamir Kırgızları gittikleri her yerden yeni dil (kelimler) öğrenmişler, bazı yerli kültürel unsurlar edinmişlerdir. Türkiye uzun süren göç sürecinin son noktası olmuş ve Türkiye’ye özel bir takım yenilikleri kendi kültürlerine katmışlardır. Hatta Pamir Kırgızlarından Van Kırgızları adına geçmişlerdir. Bu tür edinimler onların kendi etnik kökenini kaybetmelerine neden olmamıştır. Tarihsel ana vatanlarından uzak kalmaları tam tersine Kırgız olma duygularını güçlendirmiştir. Kırgız dili ve edebiyatı, Kırgız müziği ve Kırgız tarihi gibi konuları önemsemekte ve Kırgızistan’dan hoca getirtmeye çalışmaktadırlar. Yeni nesil için bu derslerin önemli olduğunu düşünmekte ve kendi Kırgızlığını unutturmama çabalarını göstermektedirler. Aynı zamanda Türkiye vatandaşları ve Türkiye için hizmet etmekten guru duymaktadırlar. Türkiye onların vatanıdır ve kendi sözleriyle dünyadaki en iyi ülkedir.

KAYNAKÇA

- Abdulbayev, E. ve D. İsayev, *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sözlüğü (Kırgız Türkçesinin Anlatmalı Sözlüğü)*, Frunze: Mektep Yayınları, 1969.
- Abdullhayev, E. ve C. Mukambayev, *Kırgız Dialektologiyasının Oçerki*, Frunze: Pedagogika Basması, 1959.
- Abramzon, Saul Matveeviç, *Kırgızdardın Cana Kırgızstandın Etnografyalık Tarihiy Bulaktarı*, Bişkek: Soros Yayınları, 1999.
- Akayev, Askar, *Kırgız Devlet Geleneği ve Manas*, İstanbul: DA Yayınları, 2003.
- Akmataliyev, A., *Kırgız Adabiyatının Tarihi, C. I-II*, Bişkek: İlimder Akademiyası, 2004.
- Alaguşev, Balbay, *Muzıka Duhovno-Estetiçeskaya Matrıtısa Nomadov*, Bişkek: 2008.
- Anadol, Cemal, *Orta Asya (Türkistan) Türk Devletleri Tarihi (Selçuklulara Kadar)*, İstanbul: Kamer Yayınları, 1996.
- Baran, Mine, "Pamir Yaylasından Ulupamir Köyüne: Kırgızlarda Sosyo-Kültürel Yaşam ve Mekan Dili," *Bilig*, Sayı 68, (2014), 43-56.
- Barhold, Vasiliy Vladimiroviç, *Kırgızlar*, çev. Ufuk Deniz Aşçı, Konya: Kömen Yayınları, 2002.
- Baumann, Robert F., *Rusya'nın Türk Bölgelerinde Yayılması*, çev. Nasuh Uslu, Ankara: Türkler, C. 8, (2002), 577-586.
- Başer, Güngör, *Kumaş Tasarımı ve Analizi*, İstanbul: MEB Yayınları, 2003.
- Baytur, Anvar, *Kırgız Tarihinin Leskiyaları, C. I-II*, Bişkek: Kırgızstan Basması, 1992.
- Bilgili, Ahmet, "Bir Dış İskân Uygulamasının Sosyolojik Çözümlemesi (Ulupamir Örneği)," *Bilig*, Sayı 2, (1996), 247-254.
- Broydo, G. İ., "Vosstaine Kirgiz v 1916 g.," *Vosstanie Kirgiz i Kazahov v 1916 Godu*, Bişkek, 1996.
- Budak, Feyzullah, *Kırgızistan, Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara: Ocak Yayınları, 1997.
- Cusupov, Keneş, *Kırgızdar, C. IV*, Bişkek: Kırgızstan Basması, 1997.
- Çoroev, Tınçtıkbek, "Kırgızstan Koloniya," *Kırgız i Kirgızstan: Opıt Novogo İstoriçeskogo Osmisleniya*, Bişkek: 1994.

- Devlet, Nadir, “Çağdaş Türkiler,” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 1. Baskı, (Ek Cilt), İstanbul: Çağ Yayınları, 1993.
- Dıykanbeveya, Mayramgül, “Kırgız Türklerinde Evlilik ve Buna Bağlı İnanışlar,” *TAED*, Sayı 49, (2013), 131-144.
- Doğan, İsmail, “Manas Destanı’na Türk Aile Sosyolojisi Açısından Bir Yaklaşım Denemesi”, *Manas Destanı’nın 1000. Yılı Uluslararası Sempozyumu*, Yayınlanmamış Bildiri, Bolu, 1955, 1- 22.
- Eşberk, Tevfik, “ Türkiye’de Köylü El Sanatları Mahiyeti ve Ehemmiyeti”, *Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmaları*, Sayı: 44, (1939), 48-56.
- Erdem, Mustafa, *Kırgız Türkleri Sosyal Antropoloji Araştırmaları*, Ankara: ASAM Yayınevi, 2000.
- Ergeshov, Ermamat, *Kırgız Türklerinin Kültüründe Müzikterapi Uygulamaları ve Manevi İlişkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, C. I, Ankara: TDK Yayınları, 1964.
- Ergür, Atilla, *Tekstil Terimler Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Yayınevi, 2002.
- Erşahin, Seyfettin, “Kırgızların İslamlaşması Üzerine Bazı Mülahazalar,” *AÜİFD*, Sayı: 1, (1994), 393-438.
- Gökalp, Ziya, *Türk Uygarlık Tarihi*, haz. Yusuf Çotuksöken, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1991.
- Gömeç, Saadettin, *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1991.
- Gümüş, Muhittin, *Türkçe İle Kırgızca Dil Yapılarının Dil Öğretimi Amaçlı Karşılaştırması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Hayit, Baymirza, *Türkistan, Rusya ile Çin Arasında*, İstanbul: Otağ Yayınları, 1975.
- Hayit, Baymirza, “Akmescit’te Kanlı Savaş,” *Milli Türkistan*, Sayı: 55, (1994), 13-16.
- İmanova, Dinar, *IX-XIII. Yüzyıllarda Kırgızların Siyasi, İktisadi ve Sosyal Tarihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2015.
- İbragimov, Osmonakun, “Kırgın,” *Ürkün*, (1993), 219-235.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Ankara: TKAE Yayınları, 1977.
- Karalev, Sayakbey, *Manas*, C.I, Frunze: Kırgızistan Yayınları, 1984.

- Kasapoğlu, Hülya Çengel, *Kırgızcanın Grameri; Ses ve Şekil bilgisi*, Ankara: Akçağ Yayınevi, 2005.
- Kerimbekova, Aysulu, *Yeni Tarih*, Bişkek: İlim Yayınevi, 2000.
- Keskin, Abdülmetin, “Pamir Yaylasından Ulupamir Köyüne Pamirli Kırgızlar,” *Diyalog Avrasya*, Güz 10, (2003), 33-36.
- Kırgız, Ayşe Nur, *Van Ulupamir Kırgız Ağzı Üzerine Derleme Çalışması (İnceleme-Metin- Sözlük)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2009.
- Kormuşin, İgor Valentinoviç, *Tyurkskie Eniseyskie Epitafii. Teksti i İssledovaniya*, Moskova: Nauka Yayınları, 1997.
- Kreutzmann, Hermann, “Ethnic Minorities and Morginality in the Pamirian Kont: Survival of Wakhi and Kirgihiz in a Horsh Environment end Global Contexts,” *The Geographical Journal*, C. 169, (2003), 224-245.
- Kaşgarlı, Mahmut, *Divanü Lugat-İt-Türk*, çev. Besim Atalay, Ankara: Alaeddin Kral Basımevi, C. III, 1941.
- Malabaev, C. M., *Kırgız Mamleketinin Tarihi*, Bişkek, 1999.
- Naskali, Emine Gürsoy, *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995.
- Nasrattinoğlu, İrfan Ünver, “Afyonkarahisar’da Keçecilik”, *Afyonkarahisar Folklor-Edebiyat – Tarih Araştırmaları*, Afyon Belediyesi Yayınları, No: 11, Afyonkarahisar, 2003.
- Orkun, Hüseyin Namık, *Türk Tarihi I*, Ankara: Akba Yayınları, 1964.
- Oruzbaveya, B. O., “Kırgızskiy Yazık”, *Yazıki Mira: Tyurkskie Yazıki*, (1997), 283-294.
- Orozobaev, Mayrambek, *Kırgızcadaki İslam Dışı Geleneksel İnanç ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul: TDAV Yayınları, 1988.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. II, Ankara, TTK, 1995.
- Ömürbekov, Toktorbek, *Sömürge Döneminde Kırgızlar*, çev. Liliye Sabiro, Türkiler C. 8, (2002), 616- 626.
- Öztürk, Emrullah, *Türk Asıllı Afgan Mültecilerinin 12 Eylül Döneminde İskân ve İstihdamı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Enstitüsü, 2014.

- Polat, Kemal, *Beşikten Mezara Kırgız Türklerinde Gelenek ve İnançlar*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Sağır, Adem, “Sürgün Sosyolojisi Bağlamında Göçün Sosyo-Politigi,” *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1, (2012), 345- 402.
- Salihiy, *Mohammad Aref, Afganistan’da İktidar Mücadelesi ve Dış Müdahaleler (1973- 2014)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Saray, Mehmet, *Modern Kırgızistan’ın Doğuşu*, Ankara: TİKA Yayınları, 2004.
- Sevinç, Necdet, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, İstanbul: TDAV Yayınları, 1987.
- Shahrani, Nazif M., *The Kirghiz and Wakhi Of Afganistan Adaptation To Closed Research*, Seattle: University Of Washington Press, 2002.
- Tekin, Arzu, *Sovyet Birliği Döneminde Kırgızistan*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Tan, Abdullah, *Kırgız Sözlüğü*, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 1994.
- Tural, Bayas, Ayımkan Camankulova, *Rahmankul Han ve Dönemi*, çev. Ayşe Nur Kırgız Sağın, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2014.
- Vinogradov, Viktor Vladimiroviç, *Kırgızskaya Narodnaya Muzıka*, Frunze: Kirgiz Gos İzdat Yayınları, 1958.
- Yağan, Murat, *Kebze Toplumu*, çev. Bahri Kazbek, İstanbul: Tley Yayınları, 1992.
- Yıldız, Naciye, *Manas Destanı ve Kırgız Kültürüyle İlgili Tespit ve Tahliller*, Ankara: TDK Yayınları, 1995.
- Yıldız, Naciye, “Manas Destanı’nda Sosyal İlişkiler ve Bunların Dede Korkut hikâyeleri ile Mukayesesi,” *Manas Destanı ve Etkileri Uluslararası Bilgi Şöleni (Ankara, 21-23 Haziran 1995- Konya, 24- 26 Haziran 1995)*, (1995), 271-282.
- Yazı, Muhammet Emin, *Çarlık Döneminde Kırgızlar (1852- 1917)*, yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Yunusaliyev, B. M., *Kırgız Dialektologiyası*, Frunze: Mektep Basması, 1971.

Gazeteler ve İnternet Kaynakları

Hürriyet Gazetesi, 3 Ağustos 1982.

Milliyet Gazetesi, 25.08.1982,

<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Ara.aspx?araKelime=afgan%20m%C3%BCItecileri&isAdv=false>, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2016,

Ayın Tarihi, 3 Ağustos 1982, <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/RKfXZ/date/1982-08-13>, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2016.

<http://www.turkiyegazetesi.com.tr/yasam/101751.aspx>, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2016.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 10 Mart 1982, 65. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c006/mgk_01006099ss0377.pdf, Erişim Tarihi: 17 Aralık 2016.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 17 Mart 1982, 99. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c006/mgk_01006099.pdf, Erişim Tarihi: 19 Aralık 2016.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 17 Mart 1982, 99. Birleşim, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c006/mgk_01006099.pdf, Erişim Tarihi: 20 Aralık 2016.

Kişisel Görüşmeler

Ayaz, Haydar, Kişisel Görüşme, 18 Mart 2017.

Fidan, Zahir, Kişisel Görüşme, 19 Mayıs 2017.

Koşar, Aliye, Kişisel Görüşme, 18 Mart- 19 Mayıs 2017.

Koşar, Eyüphan, Kişisel Görüşme, 18 Mart- 19 Mayıs 2017.

Vatan, Abdülhalim, Kişisel Görüşme, 19 Mayıs 2017.

EKLER

Pamir Kırgızlarının Kaderini Değiştiren Mektuplar

“AMERİKAN ELÇİLİĞİNE

Muhterem Elçi Bey,

Biz, Pamir’den gelen Kırgız boyları olarak 1978 Eylülünden beri Gilgit şehrinin çeşitli yerlerinde yaşamaktayız.

Sıkıntılı dönemlerde bize yardım ettiği için Pakistan Hükümetine minnettarız. Fakat sorunlarımız tümüyle çözülmüş değil. Buranın şartları ve iklimi bize uygun değil.

Ayrıca Pakistan’daki ağır yaşam koşulları içinde hayatımızı devam ettirmekte zorlanıyoruz. Örneğin geçen ay 100’den fazla kadın ve çocuk öldü. Bu yüzden sizden ve Amerikan Birleşik Devletlerinin ilgili organlarından, ABD’ye yerleşmemiz konusunda yardım etmenizi rica ederim.

*Tüm içtenlikle teşekkür ederim.
Kırgızların Lideri Rahmankul Han.
Pakistan, İslamabad
07.04.1980, Gilgit, Kaşmir Pazarı”¹⁸⁵*

---

¹⁸⁵ Bayas Tural, Ayımkan Camankulova, *Rahmankul Han ve Dönemi*, çev., Ayşe Nur Kırgız Sağın, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği, 2014, s. 96.

“RAHMANKUL HACI’YA

Saygıdeğer Rahmankul Hacı,

Bu mektubu yazarken çok zorlandım. Çünkü, ABD’nin ilgili organına ‘Kırgızların Alaska’ya Götürülmesi’ konusundaki ricanızı bildirdim. Yetkili bazı kişilerle görüşüm. Fakat bir netice çıkmadı.

Senatör Ted Stevens mektubuma verdiği cevapta ‘Kırgız boylarının Alaska’ya yerleşmesi halinde pek çok hukuki ve sosyal problem ortaya çıkar. Bu iş uygulamaya konulamaz’ demiş

Siz ve halkınız durumu hep aklımda. Sizler gururlu ve kimseye boyun eğmek istemeyen bir milletsiniz. Özgürlüğünüze ne kadar kıymet verdiğinizi tarih bize gösteriyor. Bundan dolayı size hürmet ediyor ve sizi takdir ediyoruz.

Onur ve haysiyet petrolden, tanktan ve roketten daha üstündür. Çünkü petrol, tank ve roket insanların kendi icadı. Bunların doğru hedefler doğrultusunda kullanılması gerekmektedir. Fakat büyük devlet adamlarının içinde onurlu ve cesur insanlara saygı duymanın ne demek olduğunu bilmeyenler çok. Onlar, Kırgızları Alaska’ya yerleştirmenin önemini şu an göremiyorlar. Vakti gelince anlayacaklar. Fakat bunun ne zaman olacağını tam olarak söyleyemem. Ümidinizi kesmeyin.

Muhterem Rahmankul Hacı ben ve arkadaşlarım bundan sonra da sizlere yardım etmeye çalışacağız.

İslamabad’daki konsolosluk aracılığıyla bu mektubu size ulaştıracaklar. Mektubuma cevap yazacağınızı ümit ediyorum. Sizinle ve halkınızla görüşmeyi isterim.

Sizin ömrünüz uzun, halkınızın talihi güzel olacak

*16 Eylül 1980, Alaska, Anchogaze.
Mister Huci Leddi”¹⁸⁶*

---

¹⁸⁶ Sağın, s. 97- 98.

“AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETŞERİ ELÇİSİNE

Kıymetli Beyefendi,

Ben dikkatizi tekrar Kırgız mültecilerine çekmek isterim. Kırgızların Amerika'ya yerleşmesi konusunda yazdığım son mektubun üzerinden bir hayli zaman geçti fakat henüz cevap alamadım.

Kırgız mültecilerin Amerika'nın herhangi bir bölgesine yerleşmesi için devlet başkanından izin almanızı rica ederim.

Tüm içtenlikle teşekkür ederim.

*Kırgız Mültecilerin Lideri Rahmankul Hacı
25.12.1981, Pakistan İslamabad
Kaşmir Pazarı”¹⁸⁷*

---

¹⁸⁷ Sağın, s. 99.

“RAHMANKUL HACI’YA

‘Kırgız Mültecilerin ABD’ye Getirilmesi’ adı altında hazırlanacak olan hususi evrak için bize; toplam kişi sayısı, erkek sayısı, kadın sayısı, çocukların hangi yaş aralıklarında olduğu, gençlerin ne tür becerilerinin olduğunu bilgilerinin iletilmesi gerekmektedir.

Sizler bize inanın.

*Maksadınızın hasıl olması için elimizden gelen yapacağız.
İçtenlikle.*

*Tolstoy Vakfı Müdür Teymuraz K. Bagration
T. Nazif Şahrani, Amerikalı Profesör
California Üniversitesi, Los Angeles”¹⁸⁸*

---

¹⁸⁸ Sağın, s. 100.

“JEAN S. STEPLETON’A

Kıymetli S. Stepleton Bey,

Bu mektup vesilesiyle size Allah’tan esenlik ve sağlık diliyorum. 14 Temmuz 1981 tarihinde yazmış olduğunuz mektuba teşekkür ederim. Alaska konusundan bahsetmişsiniz. Biz bundan dolayı çok mutlu olduk. Eğer her şey düşündüğümüz gibi olursa Alaska’ya gidebileceğiz. Oğlum Arif sizinle ileride de yazışmayı ve bir dost olarak iletişim halinde olmayı istiyor. Bunu kabul edeceğinize inanıyorum.

*En güzel dilek ve hürmetlerimle
Rahmankul Hacı
04.12.1981”¹⁸⁹*

---

¹⁸⁹ Sağın, s. 101.

“CHARLES A. PİTMAN’A

Muhterem Charles A. Pitman Bey,

Bu mektup vesilesiyle size sağlık ve esenlik diliyorum. 8 Şubat 1981’de yazmış olduğunuz mektup ve beraberinde göndermiş olduğunuz kitaptan dolayı teşekkür ederim.

Yakında Alaska’ya gideceğiz. Hazırlık yapıyorum. Sizinle orada grreceğimizi umuyorum. Burada hava oldukça soğuk. Orada havanın nasıl olduğunu ve bana hangi konularda ve nasıl edebileceğinizi söylerseniz memnun olurum.

Tüm içtenliğimle teşekkür ederim.

*Rahmankul Hacı
24 Şubat 1981.”¹⁹⁰*

---

¹⁹⁰ Sağın, s. 102.

“RAHMANKUL HAN’IN VASIYETİ

Rahmankul Han ömrünün sonunda kadar Kırgız olmakla guru duydu, halkı için yaşadı. Afganistan’dan Türkiye’ye gelmiş olan Kırgızların akıbetini düşünmek, onlar için duyduğu endişe sonunda yatağa düşürdü.

O dönemlerde yaşanan ilginç bir olay hala herkesin aklındadır. Van gölünün sahiline yerleşen Kırgızların çocukları Erçiş’te okula başladı. Okuldaki öğrenciler, şehrin sakinleri, öğretmenler kısacası herkes onlara ‘Afganlar’ demektedir. Han bunu duyunca kalkar Erçiş’e gider. ‘Biz Afgan değiliz, çocuklarımıza Afgan demeyi bırakınız. Biz büyük Kırgız milletinin mensuplarıyız. Siz Türklerde Kırgızlarla akrabasınız.’ der.

Rahmankul Han’ın hastalığı zamanla ilerler. Bu yüzden Erzurum’da hastanede tedavi altına alınır. Artık ahrete yolculuk vaktinin gelip çattığını fark eden Hanın yakın dostu Cumabay’a vasiyetini söyler ve dikte ettirir. Sözlü bir kültürle yetişse de yazının kalıcılığının ve öneminin farkındaydı. Bu yüzden vasiyetinin yazılı olmasını istemiştir. Bu sayede bugün vasiyetinde yazılanları buraya aktarabiliyor ve aslının bir kopyasını da verebiliyoruz.

‘Kaderlerini benim ellerime teslim eden, bana itaat eden halkımdan ben razıyım. Öbür dünyaya giderken onların sırtlarında ne kadar ağır yük varsa hepsini götürmeyi ve bu dünyada rahat bir hayat sürmelerini isterdim.

Biz Kırgızız. Afganistan’da, Çin’de, Pakistan’da veya Türkiye’de nerede yaşarsak yaşayalım bu böyle. Kırgız evladıyım diyen hiç kimse dilini, dinini, benliğini kaybetmesin; özgürce yaşasın diye geldim buralara. Kırgız olduğunuzu hiçbir zaman aklınızdan çıkarmayın. Allahu Teala rızkı ve bereketi öz dilini, benliğini muhafaza edenlere ihsan eder. Kırgızların geleceği aydınlık!

Kırgızlar, vatanlarını aziz bilerek yaşayan bir halktır. Kırgızistan’ın ana vatanınız olduğunu unutmayın. Fakat oraya bir daha gitmeyeceğiz dersiniz bu sizin kararınızdır. Yaşanan değişikliklere alışamama ihtimaliniz de var. Çünkü bazılarınızın doğduğu yer Pamir, bazılarınızın doğduğu yer Van. Ana vatanınızı aziz bilip Kırgızistan topraklarına yerleşmek için gidebilirsiniz. Fakat kismette Ulupamir’de yaşamak varsa ona da şükredin.

Dünyada Kırgız atlarının nal seslerinin duyulmadığı bir yer var mı? Nerede olursa olsun Kırgızların yüzyıllardır soylarını, dillerini ve benliklerini koruduğunu; başka milletlere karışıp kaybolmadığını bilmek, unutmamak gerekir. Ben her zaman Kırgızların birlik ve beraberliğini; devletlerinin ‘kutlu’ olmasını Yüce Allah’tan niyaz ediyorum.”¹⁹¹

¹⁹¹ Sağın, s. 116- 117.